

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА МЕДІАГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ АНАЛІЗУ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ 1920-1930-Х РР.»

Студента 2 курсу, групи СОІ-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»
Штанька Миколи Ігоровича

Керівник:
асистент кафедри історії України і
методики викладання історії,
кандидат історичних наук
Савчук Богдан Романович

Рецензент:
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії, кандидат
історичних наук
Єгрешій Олег Ігорович

м. Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія і джерела дослідження	7
Розділ 2. Суспільно-політичне становище України під радянською окупацією	17
Розділ 3. Стратегії та інструменти радянської пропаганди: вплив на масову свідомість	38
Розділ 4. Робота з візуальними джерелами на уроках історії	58
Розділ 5. Висвітлення радянської ідеології у шкільних підручниках	72
Висновки	90
Список використаних джерел	93
Додатки	99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах гібридної агресії РФ проти України та глобальних викликів інформаційного суспільства критичне мислення та медіаграмотність стають не просто освітніми компетентностями, а необхідними інструментами національної безпеки. Сучасні маніпулятивні технології, які активно використовуються в інформаційній війні, мають глибоке історичне коріння, що сягає часів становлення радянського тоталітарного режиму.

Період 1920–1930-х років в УСРР став етапом масштабного соціального експерименту, під час якого радянська влада відпрацювала систему тотального ідеологічного контролю. Пропаганда цього часу, поєднуючи методи терору з інструментами «м'якої сили» (кіно, плакати, преса, література), була спрямована на легітимацію влади більшовиків, конструювання нової ідентичності «радянської людини» та демонізацію образу «ворога». Аналіз цих механізмів дозволяє зрозуміти природу політичних маніпуляцій, які, на жаль, залишаються актуальними й сьогодні.

Особливого значення набуває педагогічний аспект проблеми. Реформа «Нова українська школа» (НУШ) та нові державні стандарти базової середньої освіти переорієнтують навчальний процес з простого запам'ятовування фактів на формування ключових компетентностей. Уроки історії володіють потужним потенціалом для розвитку медіаграмотності учнів. Радянські агітаційні матеріали 1920–1930-х років є унікальним дидактичним ресурсом: їх деконструкція та критичний аналіз дозволяють наочно продемонструвати учням, як створюються фейки, підміняються поняття та формується викривлена картина світу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поєднання історичного аналізу радянської пропаганди з розробкою ефективних методичних інструментів для ЗЗСО. Використання цього історичного досвіду сприятиме вихованню свідомого громадянина, здатного розрізняти маніпуляції, протидіяти ворожим наративам та об'єктивно оцінювати історичне минуле.

Мета роботи – на основі аналізу стратегій та інструментів радянської пропаганди 1920–1930-х рр. теоретично обґрунтувати та розробити методичні засоби формування критичного мислення і медіаграмотності учнів у шкільному курсі історії. Виходячи із означеної мети, автором визначено такі **завдання**:

- проаналізувати наукову літературу та джерельну основу проблеми;
- висвітлити суспільно-політичний контекст в УРСР у 1920–1930-х рр., який сприяв формуванню радянської ідеології та розвитку пропагандистських практик;
- визначити основні цілі, стратегії, методи, що використовувала радянська пропаганда для впливу на громадську думку;
- оцінити вплив і наслідки пропаганди на суспільні процеси, формування громадянської думки та зміни суспільної свідомості в УРСР;
- запропонувати навчально-виховний комплекс щодо вивчення питань радянської пропаганди означеного періоду для роботи в закладах ЗСО і позашкільній роботі.

Об’єкт дослідження – радянська пропаганда 1920–1930-х рр. як історичне явище та предмет вивчення в шкільному курсі історії України.

Предмет дослідження – містові особливості та методичні засоби використання матеріалів радянської пропаганди для формування критичного мислення і медіаграмотності учнів.

Хронологічні рамки роботи в історичному аспекті охоплюють 1920–1939 рр. Нижня межа зумовлена остаточною встановленням радянської влади в Україні, початком політики коренізації та формуванням апарату пропаганди. Верхня межа визначається початком Другої світової війни та приєднанням Західної України до СРСР, що змінило суспільно-політичний контекст і вектори ідеологічної роботи. Педагогічний аспект визначається сучасним етапом реформування української освіти (впровадження концепції НУШ), що актуалізує завдання розвитку медіаграмотності учнів.

Територіальні межі роботи охоплюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР, з 1937 р. – УРСР) у межах

адміністративних кордонів 1920–1930-х років, де відбувалися досліджувані процеси радянської модернізації та ідеологічної обробки населення.

Для розв’язання поставлених завдань у роботі застосовано комплекс взаємопов’язаних загальнонаукових, спеціально-історичних та педагогічних **методів**. Зокрема, методи аналізу, синтезу та узагальнення дозволили систематизувати джерельну базу й наукову літературу з проблеми дослідження. Використання проблемно-хронологічного методу уможливило вивчення еволюції стратегій радянської пропаганди впродовж 1920–1930-х рр. , а джерелознавчий аналіз сприяв критичному опрацюванню візуальних (плакати, кіно) і текстових (газети, документи) агітаційних матеріалів для виявлення їхнього маніпулятивного впливу.

Водночас для реалізації методичної складової дослідження було залучено педагогічні методи. За допомогою порівняльного аналізу здійснено зіставлення підходів до висвітлення теми у шкільних підручниках різних років видання . Метод моделювання ліг в основу розробки системи навчальних завдань, інтерактивних вправ (із використанням методик «Шість капелюхів», «Таксономія Блума») та планів-конспектів уроків, спрямованих на формування критичного мислення та медіаграмотності учнів у закладах загальної середньої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- зроблено спробу обґрунтувати дидактичний потенціал матеріалів радянської пропаганди 1920–1930-х рр. як інструменту формування медіаграмотності та критичного мислення старшокласників;
- удосконалено методику роботи з візуальними джерелами на уроках історії шляхом адаптації інтерактивних технологій («Шість капелюхів мислення», «Таксономія Блума») для аналізу агітаційного мистецтва, що забезпечує перехід від пасивного сприйняття до активної аналітичної діяльності учнів;
- набуло подальшого розвитку порівняльне дослідження шкільних підручників з історії України (2010 та 2018 рр.) в контексті висвітлення

радянської ідеології, на основі чого виявлено диспропорцію візуального контенту та запропоновано шляхи подолання надмірної фактологізації навчального матеріалу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці комплексу навчально-методичних матеріалів (плани-конспекти уроків, сценарії виховних заходів, алгоритми аналізу візуальних джерел), спрямованих на розвиток медіаграмотності та критичного мислення учнів. Запропоновані методичні рекомендації можуть бути використані вчителями історії закладів загальної середньої освіти під час вивчення тем, пов'язаних із радянською добою, а також в організації позакласної виховної роботи.

Структура роботи складається зі вступу, 5 розділів, окремі з яких поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження феномену пропаганди є складним, але надзвичайно актуальним напрямом, який потребує міждисциплінарного підходу, зокрема використання психології впливу на свідомість та підсвідомість людини. Пропаганда передбачає цілеспрямовану зміну світогляду та формування певних моделей поведінки, тому її аналіз доцільно здійснювати насамперед через візуальні джерела відповідної епохи. Саме вони становлять один із ключових інструментів формування образу «щастя і процвітання», особливо в радянський період, коли візуальні медіа активно використовувалися для конструювання позитивної картини життя в СРСР.

Тематика пропаганди загалом і радянської пропаганди зокрема є об'єктом активного дослідження сучасних українських істориків. Науковий інтерес охоплює не лише 1920–1930-ті роки, а й пізніші періоди радянської доби. Актуальність теми значно зросла в умовах сучасної повномасштабної російсько-української війни, що продемонструвала системне використання пропагандистських інструментів державою-агресором як засобу досягнення політичних цілей – як через механізми «м'якої сили», так і через пряму дезінформацію. Водночас Україна, яка перебуває в оборонній позиції, використовує власні комунікаційні стратегії для підтримання морального стану суспільства та зміцнення стійкості до ворожого інформаційного впливу.

Важливим аспектом дослідження пропаганди є визначення медіа як основного каналу поширення пропагандистських наративів серед населення. У межах обраної тематики ключовими об'єктами пропагандистського впливу були українське селянство та міщанство, а суб'єктами – радянська номенклатура, що згодом зосередилася в руках Й. Сталіна, який встановив у СРСР тоталітарний режим. Україна, перебуваючи у складі СРСР у статусі фактично окупованої території, розглядалася радянською владою як простір, де необхідно забезпечити лояльність місцевого населення для ефективного впровадження імперських політичних та соціальних практик. Для будь-якого колоніального чи

окупаційного режиму лояльне населення є значно зручнішим об'єктом управління, ніж суспільство, яке зберігає власні національні прагнення, ідентичність та культурну самобутність. Саме тому українська нація, зорієнтована на збереження і відстоювання своєї державності, становила для радянської влади особливу загрозу, що зумовлювало масштабність пропагандистських зусиль, спрямованих на її підпорядкування.

У досліджуваному контексті радянський окупаційний режим від початку свого утвердження в Україні (з 1917 р.) послідовно реалізовував політику асиміляції всіх сфер життя українського суспільства до загальноімперської (російської) моделі. Одним з ключових інструментів такої політики стала «м'яка сила» у формі новітніх на той час візуальних медіа. Через газети, кінопродукцію та політичні плакати радянська влада здійснювала цілеспрямований вплив на свідомість і підсвідомість населення, прагнучи сформувати менш критичне й більш колективістське мислення.

Особливе місце в цьому процесі посідало кіно, яке в 1920–1930-х рр. стало надзвичайно потужним засобом масової комунікації. За його допомогою створювався образ «нової радянської людини», для якої особисті потреби були другорядними порівняно з інтересами колективу. Індивідуальні прагнення, переживання чи проблеми героїв здебільшого залишалися поза кадром, натомість акцент робився на готовності віддати власні сили, час, а за потреби – і життя заради «спільної мети» та перемоги над ворогом. Типовим сюжетним ядром став образ сильного ворога, що загрожував існуванню колективу, і героїв, які уособлювали партію та радянське суспільство і, долаючи труднощі, зрештою забезпечували перемогу. Прикладами таких кінокартин є «У самого синього моря» (1936), «Ми з Кронштадта» (1936), «Ентузіазм: Симфонія Донбасу» (1931), «Льотчики» (1935) та інші, які демонстрували канонізовані моделі поведінки та формували бажаний світогляд.

Українська історіографія поступово розширює дослідження радянського періоду, зокрема 1920–1930-х рр., що позитивно позначається на сучасному науковому дискурсі. Цей період є ключовим для розуміння механізмів

становлення радянської окупаційної влади в Україні та тих пропагандистських практик, які справили тривалий вплив на світогляд частини українського суспільства. Особливо це стосується проблеми пропаганди, наслідки якої й досі відчутні, зокрема через консервативність і тривалу культурну травматичність українського населення.

Дослідження проблематики радянської пропаганди 1920–1930-х рр. представлено низкою змістовних і концептуально цінних праць, які формують важливе підґрунтя для сучасних наукових студій. Попри те, що кількість робіт є відносно обмеженою, їхній науковий рівень та аналітична насиченість роблять їх корисними для дослідників, які розпочинають вивчення цієї теми.

Одним із ключових авторів є С. В. Кульчицький [18, 34, 36, 37, 38], який ґрунтовно досліджував історію становлення сталінізму в Україні, його етапи та наслідки, а також політику НЕПу та еволюцію комуністичного режиму в Україні у 1921–1941 рр. Праці Кульчицького охоплюють різні аспекти впровадження радянської влади та слугують базовим аналітичним матеріалом для розуміння соціально-політичних процесів.

Вагоме місце у сучасній історіографії належить також Г. В. Касьянову [14, 34], автору й співавтору праць, присвячених вивченню сталінізму, політичних ідеологій та механізмів репресивної політики щодо українців. Дослідник приділяє увагу як загальнонаціональним процесам, так і долі української інтелігенції в умовах радянської влади, аналізуючи її культурний вплив та взаємодію з масами.

Серед важливих дослідників проблематики міжвоєнного періоду варто виокремити також Г. Г. Єфименка [10], який спеціалізується на питаннях національно-культурної політики радянської влади у 1920–1930-х рр., її впливі на розвиток української культури та трансформаціях культурного середовища. У своїх працях він висвітлює основні інструменти ідеологічного впливу на населення, окреслює механізми згортання українізації та аналізує наслідки політики коренізації.

Серед іноземних дослідників особливе місце посідає Т. М. (Terry Martin) [29], автор концепції СРСР як «імперії національного вирівнювання». У своїй праці з однойменною назвою він розглядає Радянський Союз не як федеративний союз народів, а як систему, що прагнула уніфікувати культурне й національне різноманіття, здійснюючи глибоку асиміляцію підпорядкованих народів. Як приклад автор наводить політику українізації, трактуючи її не як прояв підтримки національного розвитку, а як інструмент контролю й уніфікації. У дослідженні також аналізується становище інших народів у складі СРСР і простежується еволюція асиміляційних практик радянської влади.

У контексті безпосереднього вивчення радянської пропаганди 1920–1930-х рр. важливо звернути увагу на працю В. Молоткіної «Радіо та кіно як засоби впливу влади на суспільство в Україні 1920-і рр.» [29]. Авторка проаналізувала основні методи використання більшовиками радіо та кінематографа з метою посилення пропагандистського впливу на малоосвічене українське населення. Досліджено діяльність профспілок і громадських об'єднань, зокрема товариства «Друзі радіо», які активно долучалися до поширення нових медіа. У праці простежено динаміку розповсюдження радіоприймачів і кінопроекційної техніки в Україні, джерела їх фінансування, а також охарактеризовано ключові аспекти їх пропагандистського потенціалу.

Дослідниця сформулила кілька важливих висновків: радіомовлення стало одним із найоперативніших інструментів передавання інформації та ідеологічного впливу; радянська влада формувала у населення образ «нової радянської дійсності» через систему символічних героїв і ворогів; кіно доповнювалося художньо-ідеологічними засобами й технічними інноваціями, що вирізняли радянський кінематограф серед інших у світі.

Праця В. Молоткіної є важливим джерелом для розуміння того, як пересічні громадяни сприймали новітні медіа, нав'язувані радянською владою, і як ці інструменти впливали на формування масової свідомості, особливо серед людей, чий життєвий досвід був обмежений локальним середовищем. Окрему

цінність становить аналіз матеріального забезпечення радянської кінопропаганди та її довготривалих наслідків для суспільної свідомості.

У сфері дослідження антирелігійної політики та пропаганди атеїзму варто звернутися до праці Ю. Зінька «Заходи радянської влади в боротьбі з релігійними впливами на Вінниччині у 1920–1930-ті рр.» [12]. Робота має значний науковий потенціал, оскільки на матеріалах одного регіону автор демонструє основні методи й механізми радянської влади, спрямовані на ліквідацію організаційної самостійності релігійних інституцій та витіснення їх із суспільного життя.

Дослідник розглядає: інструменти дискредитації духовенства; практику політичних репресій проти священнослужителів; реакцію місцевого населення, включно з випадками самосуду, а також опір селянства діям каральних структур; систему ідеологічного контролю, зорієнтовану на руйнування традиційних світоглядних моделей. Праця дозволяє реконструювати специфіку антирелігійної пропаганди на мікрорівні та є важливою для дослідження релігійного виміру суспільного життя в умовах сталінської модернізації.

Важливою складовою радянської пропаганди було цілеспрямоване формування «образу ворога» в масовій свідомості. Після утвердження ідеї про «народний» характер радянської влади необхідним елементом ідеологічного контролю стало створення зовнішньої та внутрішньої загрози, що мала викликати у населення відчуття небезпеки й потребу в захисті або мобілізації на виконання державних завдань. У цьому контексті цінною є праця К. Галки «Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933–1941 рр.)» [8], у якій авторка детально аналізує конструкцію поняття «ворог народу», коло осіб, що могли підпадати під цю категорію, а також причини важливості цього образу для функціонування радянського режиму.

У дослідженні особливу увагу приділено трансформації пропагандистської риторики щодо Німеччини як зовнішнього ворога у 1933–1941 рр. Авторка простежує динаміку змін у тональності й змісті пропагандистських матеріалів аж до початку німецько-радянської війни, а також аналізує вплив цих наративів на свідомість громадян, зокрема українців. Значущим є й висновок про те, що низка

пропагандистських кліше, сформованих у міжвоєнний період, збереглася в суспільній пам'яті та певною мірою відтворюється в сучасності.

Узагальнюючи історіографічний доробок, можна відзначити, що українські дослідники насамперед зосереджують увагу на візуальних складових радянської пропаганди та їхній ролі у конструюванні нової радянської дійсності й культурного простору. Після 2014 р., із початком гібридної війни Росії проти України та масштабних інформаційних кампаній у медіа, інтерес до дослідження радянських пропагандистських практик істотно зріс. Це зумовило появу нового дослідницького завдання – реконструювати механізми сучасної російської пропаганди шляхом аналізу її радянських попередників.

Серед напрямів дослідження радянської пропаганди існує низка локальних, але важливих підтем, однією з яких є конструювання образу «ворога». Особливо виразно це проявлялося у візуальних матеріалах – плакатах, карикатурах, сатиричних жанрах, а також у кінематографі. Західний демократичний світ часто поставав у ролі головного зовнішнього ворога, що протиставлявся «радянському способу життя» та слугував об'єктом ідеологічного висміювання. Іншим специфічним напрямом є дослідження формування образу «внутрішніх ворогів» – куркулів, релігійних діячів, науковців та представників інших суспільних груп. Головним завданням таких студій є визначення того, як працювали механізми пропагандистського впливу та яке повсякденне підґрунтя вони формували для пересічного громадянина.

Важливий пласт досліджень стосується механізмів створення нових «героїв» та їхньої ролі у формуванні соціальних уявлень. Героями зазвичай ставали пересічні робітники, які «перевиконували» виробничі плани чи демонстрували зразкову поведінку відповідно до ідеологічних настанов. Часто їхні образи були змодельовані на основі вигаданих або значною мірою містифікованих біографій реальних осіб. Для українських істориків важливо простежити, яким чином через такі образи радянська влада закріплювала у свідомості українців ідею «рідності» радянської влади та її нібито органічного зв'язку з народом.

Другий напрям досліджень охоплює аналіз пропагандистських наративів і конструктів, що формувалися радянською владою як у 1920–1930-ті рр., так і в наступні десятиліття. До них належать: ідеологічні міфи (про відсутність корупції, неминуче «щасливе комуністичне майбутнє»); протиставлення СРСР західному світу як «авангарду» нової цивілізаційної моделі; трактування СРСР як альтернативи капіталістичному ладові, що мала нібито привести людство до суспільства без державних кордонів; політика коренізації як форма популістської практики, спрямована на тимчасове задоволення вимог національних рухів, залучення місцевих кадрів до управління й забезпечення лояльності населення республік. Такі дослідження дозволяють поглибити розуміння того, як радянська влада створювала і підтримувала моделі сприйняття реальності, спрямовані на формування «радянської людини» та стабілізацію тоталітарної системи.

На відміну від української історіографії, західні дослідники здебільшого розглядали радянську пропаганду 1920–1930-х рр. у ширшому контексті формування «сталінської масової культури» та моделі «тоталітарної школи». У центрі їхньої уваги опинялися механізми тотального контролю над свідомістю громадян, що реалізовувалися через пропагандистські практики та систему освіти, покликану трансформувати структуру навчання й методику викладання відповідно до принципу «кнута і пряника». Особливе значення надавалося процесам соціалізації молодого покоління в умовах культивування покірності, слухняності та беззастережного виконання наказів «згори» – тенденцій, які, на жаль, частково зберігаються в українському суспільному повсякденні. Західні дослідження також приділяли увагу вивченню реакцій населення на запроваджені владою нововведення – від добровільної адаптації до різних форм активного чи пасивного опору.

Відповідно, підходи та пріоритети у вивченні цього періоду в українській та західній історіографії істотно різняться. Західні дослідники, які не мають досвіду прямого перебування у тоталітарному середовищі, сприймають радянську пропаганду передусім як модель масової культури та інструмент

політичної інженерії, тоді як українські історики, опираючись на власний історичний досвід, фокусуються на візуальних практиках, механізмах репресій та впливі радянської ідеології на формування модерної української ідентичності. Розбіжності у світоглядних традиціях і різний досвід існування в умовах тоталітарного режиму зумовлюють відмінності в дослідницьких наголосах. Саме тому західні праці є важливими як «зовнішній погляд» на проблему, що дозволяє розширити перспективу аналізу та збалансувати національний контекст.

У сучасних умовах вивчення пропаганди та її впливу на масову свідомість набуває особливої актуальності. Це пов'язано з формуванням нової «вісі зла» та масштабним використанням інформаційних технологій для маніпулювання громадською думкою. Прикладами є політика медіавпливу КНР через TikTok, що просуває наративи глобального лідерства Китаю, а також кампанії РФ (зокрема через RT), які поширюють пропагандистські кліше про «братні народи» чи «неоднозначність» агресії. У цьому контексті досвід 1920–1930-х рр. є надзвичайно показовим: він дозволяє простежити дієвість різних пропагандистських методів, виявити їхній довготривалий відбиток у масовій свідомості та зрозуміти, які з радянських уявлень настільки інтегрувалися у культурні практики, що сприймаються як частина «національних особливостей». Це робить дослідження радянської пропаганди не лише історично значущим, а й суспільно необхідним.

До методичної складової нашого дослідження варто відзначити праці Пометун О. «Методика навчання історії в школі» [46] та разом з Г. Фрейман «Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів." Проблеми сучасного підручника» [47]. В першому посібнику викладено основні методики роботи з учнями різних класів та визначено методику роботи з візуальними джерелами на уроках історії як України так і всесвітньої.

В другому посібнику автори виділили основні проблеми роботи з шкільними підручниками та напрями роботи з візуальними джерелами поза підручником для розвитку критичного мислення в учнів, автори виділили реальні, образотворчі та умовно-графічні, автори наголошують на важливості

візуальних джерел в першу чергу для розвитку аналітичних здібностей учнів через ігрову форму.

В українській історіографії дослідження радянської пропаганди зосереджуються переважно на впливі візуальних чинників – кіно, плаката, музики – та на аналізі наративів, через які радянська влада формувала масову свідомість. Натомість у західній історіографії провідним є підхід, що ґрунтується на моделі «впровадження – реакція – вплив». У центрі уваги опиняється психологічний і підсвідомий вимір пропаганди, зокрема те, як населення сприймало, інтерпретувало та переосмислювало зовнішньо нав'язані смисли. Таким чином, історіографічні дослідження різняться як за аналітичними підходами, так і за просторово-культурним контекстом. Однак загалом можна стверджувати, що тема є добре розробленою, а після 2014 року набула нового імпульсу – спочатку в українських дослідженнях, а згодом і в працях науковців Європи та США.

Одним із важливих практичних питань для науковця, який досліджує візуальні джерела пропаганди, є доступ до відповідних матеріалів. Тут особливу цінність становлять як українські, так і закордонні колекції радянських плакатів та кіноматеріалів, що можуть бути використані як у науковій роботі, так і в педагогічній практиці – зокрема під час підготовки уроків з історії України та всесвітньої історії.

Серед зарубіжних ресурсів варто виокремити «Swarthmore College: Soviet Posters Collection», що містить понад 150 радянських плакатів. Кожна одиниця зберігання супроводжується детальним описом: назвою, регіоном поширення, роком створення, формою випуску, розміром та іншими параметрами. Це одна з найбільш насичених і якісно систематизованих колекцій візуальних джерел, тому її використання є надзвичайно корисним як для академічних досліджень, так і для освітньої роботи.

Українські збірники представлені у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Серед них – «Український радянський плакат 1920–1930 років» (Дод. С) та «Колекція українського радянського

кіноплаката 1920–1930-х рр.». Хоча ці колекції поступаються закордонним за обсягом, вони містять важливі оцифровані зразки і можуть бути ефективно використані як для дослідження механізмів радянської пропаганди, так і для формування критичного мислення учнів під час вивчення історичних тем.

Підсумовуючи історіографічний та джерелознавчий огляд, можна стверджувати, що проблематика радянської пропаганди 1920–1930-х рр. має ґрунтовну наукову базу. Аналіз праць вітчизняних (С. Кульчицький, Г. Касьянов, В. Молоткіна) та зарубіжних дослідників дозволив виокремити ключові механізми ідеологічного впливу: від репресивних заходів до використання «м'якої сили» через кінематограф і радіо. Водночас виявлено певні відмінності у підходах: якщо українська історіографія фокусується на національному аспекті та наслідках для ідентичності, то західна – на психологічних моделях тоталітарної культури. Джерельна база дослідження, представлена візуальними матеріалами (плакати, карикатури, кінохроніка) з фондів НБУВ та колекції Swarthmore College, є достатньою та репрезентативною. Вона дозволяє не лише реконструювати візуальну стратегію більшовиків, а й, що є ключовим для нашої роботи, слугує ефективним інструментарієм для формування медіаграмотності та критичного мислення на уроках історії.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ ПІД РАДЯНСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Двадцяте століття було дуже насиченим на події для України, Перша світова, Українська революція 1917-23 рр. Українська нація в цей період пройшла важкий шлях від теорій автономізму до утвердження IV-го Універсалу та проголошення незалежності, але збіг обставин, рішення що не мали практичної користі для укріплення незалежності УНР та і в цілому міжнародна ситуація що склалась після I-ї світової війни не давала надій на те щоб Україна утвердилась на міжнародній арені як незалежна держава.

Цим і скористалися більшовики, для експорту світової пролетарської революції їм необхідно було створити плацдарм в Європі тому використавши міжособистісні чвари у лавах керівників Директорії вони почали поступово розділяти Україну на окремі республіки що мало за мету повністю дискредитувати як українську владу, так і народ. Як результат вже 28 грудня 1920 р. було підписано угоду між головою РНК РСФРР В. Леніним та головою РНК УСРР Х. Раковським про спільний союз між двома державами що мав на меті посилити їх економічні та політичні зв'язки. Насправді, договір формалізував залежне від більшовицької влади маріонеткове становище советської України та мав за мету зробити підвалини для повного входження України в склад майбутньої советської держави, адже Ленін та його поплічники розуміли, що просто анексувати ці землі не вийде через спротив Українського населення, тому був обраний саме такий шлях приєднання України. [35, с. 175-176].

Договір мав на меті і створити певну видимість легітимності і для західних країн де завжди право було на першому місці, а враховуючи їх настрої що Україна це частина Росії то не дивно що вони нічого не приймали в цьому участі і ніяк не засуджували, та і загалом вважали що це далекий конфлікт в середині Росії тому робили ставку саме на Польську державу яка тільки що постала знов і мала стати буфером між Європою та комуністами. Такі договори про нібито «союз» були укладені і з іншими маріонетковими державами. В 1921 році

поглиблення РСФРР УСРР відбувалось дедалі активніше, 11 листопада 1921 р. всі військові заводи фабрики і т.п. було передано під керівництво Москви, великі підприємства зініціювали листи до влади про певні обіцянки поставити РСФРР 10 млн. чорних металів і т.п. створивши тим самим нібито «кризу суверенітету» а згодом вже в серпні 1922 р. відбувалась підготовка до перегляду союзних відносин між РСФРР та УСРР та і загалом між іншими підконтрольними Москві державами, адже стало зрозуміло, світової революції після поразки у Польщі не буде, тому радянська верхівка вирішила скомпонувати те що вже було захоплено в одну державу [34, с. 60-61].

Не в кращому стані перебувала Українська культура, ще в 1919 р. було прийнято постанову Леніна на «VIII Всеросійській партійній конференції» - «Про радянську владу в Україні» де було поставлено за ціль повну зміну політики російської комуністичної партії щодо України, але в цьому документі не йшлося про повагу та допомогу українському народу в їх культурному будівництві, це скоріше була ширма з якою РКП (б) намагались отримати підтримку в українському культурному середовищі для протягування своїх ідей, в цьому документі зазначалося : *«Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т.д.) протягом віків придушувалася російським царизмом і експлуаторськими класами Росії, ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури»* [17, с. 56].

Але варто розуміти і контекст такого рішення, тоді у кінці 1919 р. більшовики знаходились не в кращому становищі, як у війні з білогвардійцями так і маючи конфлікт з боротьбистами Ленін розумів, що маючи під боком негативно налаштовану опозицію війну йому не завершити у свою користь, адже ресурси на той час у більшовиків були обмежені. Тому Ленін вирішив піти на поступки боротьбистам в багатьох аспектах, в тому числі і в культурному плані, сам Ленін на XI з'їзді РКП(б) коментував це так: *«Ми обіцяли боротьбистам максимум поступок ... Ми довели, що ці поступки зроблено зовсім правильно»* [32, с. 4].

В цьому плані більшовикам вдалось отримати їх довіру, тому в культурній політиці продовжилась та сама політика по інтеграції, уніфікації та повному підпорядкуванню впливу Москви в культурному та освітньому плані. Сприяли цьому і місцеві керівники так звані профспілки які вже були залежні від РКП(б) ратували за невикористання української мови, пісень і т.п. з метою замінити її російською мовою. Підтвердженням цього є «I Всеукраїнський з'їзд профспілок» який постановив : *«... твердо став на точку зору встановлення безпосереднього зв'язку з Всеросійським професійним рухом»* [32, с. 5].

Таким чином нова окупаційна влада більшовиків пішовши на союз з лівими українськими опозиціонерами фактично розпочали на початку 1920-х політику утихомирення українських повстанців диктуючи їм наратив «Дружньої підтримки радянської влади», а фактично централізуючи ЗМІ, органи влади, ресурсної бази і т.п. адже на період травня 1920 р. розпочався спільний визвольний похід україно-польської армії на території що окупувала радянська Росія, тому окупаційній владі треба було за будь яку ціну втриматись в Україні. Наслідком цих подій стало те що в 1921 р. радянське керівництво почало використовувати голод як зброю щодо придушення повстань, адже Ленін у своїх декретах зазначав про необхідність державі монополізувати доступ до продуктів харчування та маніпулювати саме голодом серед населення для того аби боротись з «Антирадянськими проявами» [36, с. 42-43].

Окрему увагу варто звернути і на політику воєнного комунізму що фактично показував селянам і міським жителям справжню суть радянського панування на території України. Землі що сильно постраждали внаслідок I-ї світової, адже велика кількість чоловіків що пішли на фронт загинули або стали інвалідами тепер мусила робити великі хлібозаготівлі та з кожним роком тільки підвищувати свою продуктивність, в головах окупаційної більшовицької номенклатури яка кинула всі сили на збереження своєї влади та боротьбу з білими у Сибіру такий крок видавався досить логічним адже більша частина продукції відправлялась закордон де потім продавалась та з вилучених грошей купувались набої та зброя, виплачувались зарплати у ВПК і т.п. Для українського

населення це стало фатальним кроком що призвело до голоду 1921-1923 рр. [5, с. 277].

Щодо перших дзвіночків до голоду то вони вже почали проявлятися восени 1921 р. та доходити до верхівки советської влади, але їх вирішили замовчувати хоч вони і знали про це і могли в певній мірі завадити цим процесам шляхом зниження норм або їх відміною, але їм потрібен був результат. В сумі, за 1921-1922 рр. в Україні за середніми підрахунками голодувало близько 5.6 млн. чоловік що складало приблизно чверті від тодішнього населення. Як приклад можна навести Поділля де ще з серпня 1921 р. місцеві почали бити на сполох через зростаючу кількість голодних людей та дітей, впродовж року силами селян та робітників до місцевих центрів де мали допомогти дітям у боротьбі з голодом було направлено близько 6-ти тис. дітей, та зроблено велику кількість внесків у фонд по боротьбі з голодом. Радянська влада навпаки створила у Поділлі окремі райони де мали б бути поставлені норми хлібозаготівель, серед селян зростало невдоволення, зрозуміло що не кожен захоче відавати за дарма свій врожай тому для цього було підключено увесь державний апарат та створено загони «робітничі продовольчі загони». Кількість хлібозаготівель як в Поділлі так і загалом в Україні зросла але і зросла кількість смертей від голодної смерті але радянське керівництво це хвилювало найменше. [5, с. 278]

В 1922 – 25 рр. почала проявлятися цензурна діяльність стосовно «націоналістичних» поглядів діячів політичних, культурних, письменників та публічних діячів. В травні 1922р. було встановлено жорстку та систематичну цензуру в Україні. Стосувалась вона проявів невдоволення або критики існуючого ладу. Прикривалось це тим, що закони що діяли на території РСФРР тепер розповсюджувались на території України. Під заборону потрапляли твори Антирадянського спрямування, релігійного, порнографічного (що дивно бо тоді в РСФРР заявлялося про те що статевий акт має стати як звичайний ковток води, та останній пункт під який підпадало будь що «націоналістичний». Під нього могло потрапити абсолютно усе що завгодно що було пов'язано з історією

минулого України, її спробами отримати незалежність, прославлення національних героїв і т.п. [17, с. 58].

Вже в середині вересня 1922 р. на жовтневому пленумі було прийнято формулу Леніна щодо того, аби не знищувати автономію та незалежності республік але у складі єдиної союзної держави, аби як зазначалось не давати «поживи» псевдо незалежним республікам. Вже 10 грудня 1922 р. в Харкові відбувся «VII Всеукраїнський з'їзд рад», суто формальний з'їзд де підконтрольний уряд УСРР підписав документи про підтримку утворення нового союзу який би повністю підпорядковував усю владу Москві. І вже 30-го грудня 1922 р. після I Всесоюзного з'їзду рад де її делегати проголосували за утворення СРСР. Цей крок мав намір продемонструвати як українському населенню, населенню інших республік народи яких були захоплені більшовиками так і західному, демократичному суспільству що все відбулось за «згодою» всіх народів [37, с. 35-37].

У 1924 р. в жовтні лідерами ЦК КП(б)У було проголошено про ліквідацію УКП, вона ж «Комуністична партія України» що після ліквідації боротьбистів лишалась єдиною партією лівого спрямування що прагнула більшої самостійності від Москви як у культурному плані так і в політичному. Близько 300 членів цієї партії мігрували наостанок спробувавши протягнути партію на вступ до Комінтерну але зазнала невдачі, скасовувались дипломатичні відносини УСРР с країнами Європи та світу (останні посольства в Балтійських країнах зачинились у серпні 1923 р.) та і.н. Всі ці заходи відображали те що головним у міждержавних відносинах мала стати Москва а не республіки. Всі ці заходи призвели до того, що у 1925 р. Українське політичне життя фактично було знищене а на його місце прийшла монопольна влада КП(б)У з реальним центром у Москві а не Харків зробивши тим самим владу в Харкові лише виконавцем волі більшовиків [35, с. 186-188].

Все це сильно почало впливати на загальний тон проведення змін, українське населення не збиралось миритись з голодом та свавіллям совєтської влади тому систематично організовувало повстання в селах та містах. Головним

чином більшість повставали проти насильницької колективізації їх майна, тобто переходу від приватного до колективного користування, українські селяни які звикли до приватності їх майна обурились. Тому Ленін вирішив почати загравати з масами говорячи про те що без приватних підприємців комунізму не побудувати. Тому вже в 1921 р. було проголошено «НЕП» - Нова економічна політика яка мала за ціль сформувати та відновити господарство зруйноване першою світовою війною а також суто пропагандистську ціль аби перейняти на свою сторону білогвардійців. Загальною тезою стало те що «... *Комунізм треба будувати некомуністичними руками*» [37, с. 40-41].

Паралельно с цим відбувалась і політика «Коренізації» проголошена вона була у квітні 1923 р. на з'їзді КП(б)У що мала декілька прагматичних цілей, а саме повернення національного відродження в соціалістичне русло, демонстрація українцям в Галичині як добре живеться Українцям в СРСР, та залучення національних кадрів до виконання владних завдань з відбудови та репресій. Вона мала і свої певні результати так після постанови в 1925 р. про те що всі чиновники мають вести ділові документи українською мовою частка партійних діячів та керівників які спілкуються та користуються українською зросла до двох третіх від загальної кількості в 1927 р., коли в 1922 р. таких було менше двадцяти відсотків від загальної кількості номенклатури. Зросла роль та число українців в самій номенклатурі з тридцяти п'яти відсотків до п'ятдесяти п'яти, і в цілому до 1930 р., тобто до періоду закінчення НЕПу кількість українських представників у владі зросла з 25% у 1925 р. до 43% у 1930 р. [35, с. 189-191].

Змінювалась і шкільна система, в Україні було запроваджено з 1920 р. так звані Трудові школи, Інтернати, дитсадочки та і.н. де мав би проводитись так званий «ЛПКНЕП» що мав за мету викорінення безграмотності серед населення. Станом на 1921 р. в Україні налічувалось близько тисячі вісімсот різноманітних дитсадочків в яких було близько 100 тис. дітей. Трудових шкіл було більше, в першу чергу через те що більшовикам потрібна була робоча сила тому їм виділялась першочергова роль. До прикладу, кількість шкіл в 1921-1924 р. в

Україні перевищувала 21 тис., в Миколаївській, Одеській області лише 18% отримували доступ до таких шкіл через відсутність інфраструктури та в цілому через скрутне становище сімей які постраждали від першої світової війни. Загалом в школах станом на 1925 р. навчалась кожна третя дитина, асигнування та вливання грошей в освіту підвищилась більш ніж в сім разів порівняно з 1920 р. [15, с. 50-51].

Особлива увага приділялась Донецькому регіону де після того як іноземці покинули промислові об'єкти лишивши на реприватизацію більшовиками (які згодом припишуть їх як досягнення п'ятирічок). В Донбасі більшовицька влада у 20-ті роки розпочала активну пропагандистську роботу мобілізуювши більшу частину місцевої інтелігенції. Іншим видом діяльності було виховання місцевих партійних кадрів які добре знали місцевий колорит та ситуацію, для цього створювались спеціальні «Партшколи» де активно викладалось як має себе вести більшовик, як має вестись документування і т.п. Всього в 5-ти повітах Донецької губернії працювало 614 партшкіл (станом на 1925 р.) [2, с. 362].

Політика більшовицької влади торкнулась і релігії, яка впродовж століть відігравала одну з провідних ролей в сільському населенні України як за часів імперії так і Української революції 1917 р. Для більшовиків релігія була чи не головним ворогом, адже вона ставила духовне вище за матеріальне що розходилося з офіційною політикою влади про «класову боротьбу», тому конфлікт між церквою та владою був неминучим. Розпочалась активна кампанія з дискредитації та позбавлення прав священників, та їх фізичного усунення за потреби. До прикладу, у Вінниччині кількість римо-католицьких костелів налічувала близько 46 при загальній кількості віруючих близько 150 тис. людей. Впродовж 20-30-х рр. ці приміщення віддавались під склади з озброєнням, будинки для парт еліти і т.п. І така ситуація була притаманна усім областям України. Метою цих заходів було атеїзувати населення та збити його ідеологічну основу замінивши її іншою – марксистською [13, с. 131].

Паралельно з цим йшла маніпуляція над населенням шляхом підміни та підпорядкування релігійних структур під контроль більшовиків. У 1919 р. в

березні, у програмі РКП(б) було проголошено про «повне відмирання релігійних забобонів». Практичне ж застосування та подальші дії були чітко означені у 1921 р., а саме травні на пленумі ЦК РКП(б) було прийнято остаточні постанови з метою «замінити релігійні вчення – комуністичною наукою» [37, с. 120-121].

Документ що мав регулювати всі ці заходи був виданий 10 листопада 1920 р. . «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» який мав на меті почати координований наступ на основу релігії – обряди та свята. У документі було зазначено що будь які релігійні дійства та святкування релігійних дат має бути погоджено з місцевими раднарками та владою губернії. У випадку якщо ця процедура буде порушена, або ті обряди та свята що були заборонені будуть проводитись і на далі то єпископи будуть покарані через арешт або розстріл. В червні 1921 р. було утворено відділ який назвали «ліквідаційним відділом» що мав за мету активне регулювання відносин держави та релігії в цей час. [12, с. 48-49].

Першим кроком було проголошення ВПЦР (Всеукраїнська православна церковна рада) у 1921 р. про автокефалію УАПЦ (Українська автокефальна православна церква). Цей собор був проведений проти згоди Тихона голови РПЦ (Російської православної церкви) тому і ставлення до цих подій було очікувано негативним. Головою УАПЦ став В.Липківський, та в період з 1921 по 1930 рр. налічувало близько 30-ти єпископів, та півтори тисячі парафій що налічували близько тисячі священнослужителів по всій території України. Але в 1926 р. ВПЦР була розігнана а вже у 1930 р. УАПЦ було остаточно розформовано. Звичайно діяльність релігії мала суто прагматичний характер, священників частіше за все змушували проговорювати про любов до комунізму, золоті запаси церков повністю розорювали і т.п. [37, с. 121-122].

Ці заходи були спрямовані в першу чергу під прикриттям «українізації» створити в українського народу враження «народної влади» тобто тої проти якої українці ніби то не мали повставати через їх нібито народне спрямування їх політики. Але це мало й інші причини, ті що не змогла зробити імперська влада, зробила більшовицька, а саме навчила людей читати та писати тобто грамоті. Це

було дуже важливим кроком до підкорення свідомості мас, адже людьми які вміють читати газети та слухати радіо легше маніпулювати, додати до цього відсутність або часткову відсутність відданості релігійним вченням і ми отримуємо людину що не має моральних норм, культурної поведінки та і в цілому яка готова виконувати усе що говорить їй влада, саме на це робили ставку більшовики, адже вони сподівались зробити революцію у процвітаючих та заможних країнах заходу, Ленін особисто писав у мемуарах що більшовики «захопили владу в Росії» а не здобули, називаючи людей що тут жили в тому числі й українців малограмотними та нездатними до соціалістичних перетворень. Розуміючи цю палітру кольорів думки советської номенклатури можна і не дивуватись їх варварській політиці як у культурі, релігії, спорті та т.п. [32, с. 37-39].

В цей час внутрішні чвари та боротьба за владу між компартійними верхівками в Москві істотно впливала на становище українізації, в період між 1926-1929 р. проходила запекла боротьба між Й.Сталіним та Ленінською номенклатурою за владу, тому важливу роль у цьому відігравала саме підтримка місцевих партійних структур тому чи іншому лідеру цих «перегонів», а враховуючи розмах українізації та те що в КП(б)У прийшла велика кількість українських представників то їм варто було і розуміти це, тому Сталін погоджувався в цей період на українізацію ідучи на поступки як М. Хвильовому, М.Скрипнику так і О.Шумському аби відбити їх лояльність від їх патрона Л.Кагановича і тим самим позбавити його підтримки, вже в той час Хвильовий активно критикував централізацію влади тільки в Москві аргументуючи це неможливістю республіки розвиватись в національному та культурному русі. Показовим стало звинувачення керівника КПЗУ О.Шумського у націоналізмі від Кагановича, який захищав своє крило компартії в Україні що знаходилося у Харкові. В результаті опублікованої резолюції в 1927 р. Шумський був змушений емігрувати через звинувачення у «Шумськізмі», що поклало початок згортанню українізації [37, с. 107-110].

Голова ЦВК СРСР Єнукідзе відкрито заявляв про асиміляційні процеси в СРСР та їх необхідність об'єднання усіх націй, зокрема і української навколо єдиної вісі – російської. Це означало на практиці поступове згортання заходів що були направленні на утвердження національної самоідентифікації українців як окремого народу та їх поступової інтеграції в Російське суспільство будь якими методами, і як покаже історія методи були досить криваві та жорстокі. Сам Єнукідзе описував це так : *«Де можна асимілювати, треба асимілювати [...] слід згадати, що не кожна група населення є нація. Нацією ми називаємо компактні маси, і ми такі маси виокремлюємо в автономні республіки або області, а дрібні групи населення, які, приміром, в РСФРР розпорошені, ми долучаємо до російської культури. [...] У вас з'являються сепаратні претензії, а їх не повинно бути. [...] Наше завдання полягає в тому, щоб висхідною лінією вести національні меншини до основних культур республік. Це в союзних республіках. Стосовно ж усього СРСР завдання є інше. Російська культура й російська мова - головна вісь, навколо якої має бути піднесення всіх національностей, що населяють СРСР.»* [29, с. 68-69].

Це було початком «Сталінського штурму» - початок згортання НЕПу та українізації. Сам Сталін вже на період 1926-1927 рр. в більшій мірі за рахунок свого становища як людини що контролює набір кадрів на посади домігся лояльності у більшості регіонів СРСР, через це він і почав наступ на національні республіки адже по його баченню ще на початку 1920-х виступав за утворення моноетнічної держави де провідну роль відігравала б Росія та її пролетарії. В підтвердження цього 12 лютого 1929 р. Сталін в Москві заявив українським письменникам про те що : *«Не бувало ніколи в історії народів такої великої і потужної за своєю силою, за своїм обсягом держави, як пролетарська диктатура [...] небаченим посиленням функцій держави в особі низового пролетаріату»* [38, с. 219-220].

Тобто, напругу заявляючи про «пролетарську державу» він фактично нівелює національні прояви та натякає усім елітам що «послаблення» тиску на населення завершилось і починається активне «будівництво соціалізму в окремо

взятій країні». Що це на практиці означає, повне втручання держави в життя суспільства, робота з розкуркулення сільського населення з метою їх збідніння та створення умов для переходу в колгоспи, придушення незгодних чим і займалась радянська влада (згадати тільки «Розстріляне відродження», масові показові страти в містах і селах України з метою залякування та підкорення населення України собі) та активна мілітаризація з метою розповсюдження свого впливу на інші більш слабші країни військовим шляхом, для цього і розпочиналась І-ша п'ятирічка [38, с. 221].

Методи, якими більшовики збирались розповсюджувати світову революцію були військові, тому для цього у аграрній державі потрібно було збільшити як частку важкої промисловості так і кількість кваліфікованих кадрів для цього і було проголошено на «XV з'їзді партії» перший п'ятирічний план що мав за мету створити базові умови для зародження великих підприємств орієнтованих суто на випуск військової продукції, адже радянська військова доктрина чітко гуртувалась на масовому застосуванні техніки, та оновленні бойового складу на 100% за місяць два боїв. Звісно що для цього були необхідні гроші, обладнання та спеціалісти. Обладнання та спеціалістів було вирішено брати в Західних країнах (США, Великобританія, Франція, Німеччина), закупали усі види обладнань які мали високу якість та надійність у виробництві та військовій науці. Звичайно ж на усе це потрібно було брати десь кошти. Аграрна спадщина не дозволяла брати достатній об'єм коштів у легкій промисловості, тому їх брали з зерна яке конфісковували у селян України, Кубані та і.н. місця де були розповсюдженні чорноземи [37, с. 142-143].

Робота над І-ю п'ятирічкою тривала близько року та у жовтні була фактично проголошена, у квітні 1929 р. документально закріплена у формі закону на «XVI конференції ВКП(б)» де було представлено готовий варіант а вже в травні на «V-му Всесоюзному з'їзді рад» його було встановлено та закріплено як закон який не мав підлягати перегляду. Цей закон передбачав те що кожен з округів в Україні та СРСР мав зростати на 20-22% стабільно та з кожним роком норма мала зростати на декілька пунктів. Звичайно навіть серед партійних

керівників почались дебати щодо доцільності цих норм та можливості їх зменшення у критичні моменти. Крижанівський (який на той час з 1925 по 1930 рр. займав пост голови «Держплану» зазначав *«будь якої особливої ломки у план як цілісну систему внести не повинні»* [34, с. 79-80].

Але зауважував що деякі пункти плану можуть бути відкориговані. Загалом 20% щорічного приросту було невіддільним тягарем для України. Але Сталіну і цього було мало, як людина що звикла думати цифрами а не людьми він наказав у липні підготувати так звані «поправки вбивці» що мали на меті збільшити питому вагу важкої промисловості у СРСР. Тому 7 листопада 1929 р. вийшла стаття «Рік великого перелому» де було зазначено про «зловживання» на місцях що призводили до відторгнення селянами ідеї йти у колгоспи, а також було зазначено що боротьба з нагромадженням в СРСР була успішно завершена і тепер можна було переходити до ще більш форсованої індустріалізації. В перекладі саме на цифри Сталін поставив перед місцевими компартійними чиновниками ціль у 32% у загальному промисловому виробництві, що на той час виглядало як недосяжне, та 46% (майже на ½) у важкій промисловості. За легку промисловість майже нічого не було написано тому вона як і у подальші роки дотувалась за залишковим принципом [34, с. 80].

На зміну НЕПу прийшов новий тип керування державою «командно-адміністративна» модель. Вона передбачала наступне: по-перше переведення економіки на планові рейки та колективну відповідальність за провали у виконанні цих планів, по-друге встановлювалась партійна жорсткість та повна, одноосібна влада ЦК та округів, це можна прослідкувати вже по з'їздах ЦК ВКП(б) що з кожним роком (від 1929-1939 рр.) проводились все рідше, раніше ці з'їзди проводились регулярно кожного року, впродовж 10-ти років їх кількість скоротилась (XV – 1927, XVI – 1930, XVII – 1934, XVIII – 1939), по-третє посилились активні репресії з використанням розстрілів за найменші провинності, зменшення з метою посіяти в населення страх. Вже в середині та кінці 30-х завдання з ліквідації «старих порядків» було майже повністю виконано, було змінено і структурний склад населення [35, с. 222-224].

Варто зауважити, національний склад України завжди мав риси різнобарвності та наявності етносів інших народів що носив цілком природній характер, Україна завжди була порубіжжям де сходились культури Європи і Азії, але в більшій мірі українці займали питому кількість населення. До прикладу, за переписом 1897 р. (Дод. А) ще в імперські часи в Україні частка корінного українського населення складала 76.2% (майже 17 млн від тогочасного населення України в 22 млн), росіяни що були на другому місці по кількості мали близько 11.7% (що становило понад 2.5 млн чоловік). З встановленням радянської влади демографія почала змінюватись. У 1926 р. (Дод. Б) українців вже налічувалось близько 80.1% (28 млн.), росіян 9.2% (2.6 млн.) при загальній кількості майже в 31 млн., що свідчило про більш рівномірне розселення українців в ці роки, але вже в 1939 р. українців налічувалось близько 76.2% (23.6 млн.), чисельність росіян зросла до 13.5% (4.1 млн) і це враховуючи що загальна чисельність населення що пережило голодомор скоротилось та становило ті ж самі 31 млн. (Дод. В)

Особливо важке становище було на півдні та сході де ще до цього українське населення змінювало свою національну приналежність до російської, але варто зауважити саме на контексті цих земель, адже ще з XVII ст. ці землі мали стратегічне значення у експансіоністських планах Росії через те що вони мали вихід до Чорного моря тому російська культура тут запроваджувалась активно, а українська всіляко витіснялась як імперською владою так і радянською в 30-ті рр. Адже саме в той період почався активний наступ на українську мову, діячів що намагались чинити спротив, а такими могли бути і літератори, митці, деякі партійні діячі яких звинувачували у «Контрреволюційній діяльності (троцькізмі)» або ж буржуазному націоналізмі, зазвичай такі справи доходили до показових розстрілів але бували й випадки коли давали близько 5-10 років каторжних робіт або взагалі давали помилування [35, с. 230-234].

Показовою є історія Д.Юрченка. В 1915 р. перебував у царській армії отримавши багато нагород, згодом його мобілізували вже до армії Гетьманщини.

Далі після приходу більшовиків у 1920 р. повернувся до свого рідного села Мельниківець (Вінницька область) де був активним діячем селянських повстань проти більшовицького панування. Через його активне минуле його документи були конфісковані, а радянські спецслужби встановили цілодобовий контроль за його життям та життям його жінки. Далі у 1921 його за ухилення від мобілізації було направлено на примусові каторжні роботи, 1922 р. був висланий до Полтавщини за «Неблагонадійність» строком на 5 років. В 1927 р. повернувшись влаштувався знову вчителем у рідному селі, але не зміг продовжити спокійне життя через постійне стеження та страх бути заарештованим. Він згадував про це так: *«Щороку в лютому, або в березні по мене приїздила охорона НКВД /ГПУ і виряджала до вінницького «будинку відпочинку» в'язниці, тримала до вересня, а потім відправляла назад. Я вже почав звикати до такої «профілактики» і, якщо вночі мені снилися озброєні люди, церква і піп у ризах, то це був для мене вже певний «знак» та й дружина, вислухавши мій сон, заходила готувати мені велику тюремну торбу. І справді, сон такий завжди був «пророчим»* [1, с. 63-64].

18 червня 1931 р. після арешту ДПУ постановило відпустити заарештованого через брак доказів щодо його причетності до підпільних організацій, але вже у лютому 1933 р. їх знаходять та після висунення звинувачень Юрченка було депортовано до Брацлавської в'язниці (зараз це «Вінницька установа виконання покарань №1») де йому судилося побачити всі жахи радянської дійсності щодо інакодумців. Своє перше враження Юрченко описав у своїх спогадах досить детально: *«В'язнів було повно не тільки в камерах, а й по коридорах в'язниці. Вони гинули, як отруєні мухи, і вночі дужчі в'язні волочили мерців униз, на подвір'я, і складали у стоси. Щоранку енкаведист-політкомісар, вилазив на ці стоси трупів і викрикував: «Петлюровці, голубовці, шепіловці, волинці, вас всех ждѣот твѣордая рука пролетаріата. Ми всех вас отправім к вашим праотцам! Ви слышіте меня? Ви бандіти, врагі советской власті! Но оно воздаст вам должное». Цей політкомісар у повному військовому одязі, з двома «кірпічами», з усіма відзнаками, захлинаючись люттю виголошував цю свою промову на стосах*

трунів і я чув її впродовж цілого місяця мого перебування у брацлавській в'язниці, звідки потім мене перевезли до в'язниці у Вінницю» [1, с. 64].

Умови в яких знаходився Юрченко неможливо назвати людськими, непосильна робота в поєднанні з малокалорійною їжею давались в знаки, Юрченко згадував що з 800 людей що вийшли на лісоповал 20-30 могли і не повернутись адже падали від голодної смерті. В'язниці в Україні в більшій мірі були переповнені «інакодумцями» та противниками радянського режиму, а той криміналітет що жив в тюрмах за вбивство та крадіжки нікуди не зник, додати до цього антисанітарію та камери де в середньому могли проживати від 4 до 15 осіб і спокійно можна говорити про моральне та фізичне знесилення в'язнів режиму. В'язням буквально доводилось знаходити нелюдські сили для того аби не померти з голоду, адже більш менш калорійну їжу давали тільки тим хто виконував понаднормові завдання, або як робив Юрченко, під час робіт у лісі знаходив різні ягоди, гриби і т.п. що було більш менш придатним до споживання. Були і цілі сім'ї ув'язнених, так Іван Юрченко згадував у спогадах про хлопця 17-ти років що залишився сиротою, таких історій було безліч. [1, с. 64-65]

Після відбуття строку в 5 років Юрченко повертався додому, але, його застерегли що при поверненні у рідні краї підсудних будуть чекати нові заслання та розстріл. Тому з розпачем та біллю змінив прізвище та влаштувався на роботу в одній з Донецьких шахт, а після приходу німців та похідних груп ОУН вступив у їх ряди, вже у 1942-43 рр. не бажаючи знов потрапляти до в'язниці вирішує емігрувати до США, де продовжив свою активну роботу з поширення Українознавства та писав мемуари про свої заслання доносячи до західного читача жахи радянського панування в Україні [1, с. 65].

Доля І.Юрченка яскраво ілюструє яким було життя звичайних людей що були незгодні з політикою радянської влади та чинили спротив її політиці, але це і показує саме ставлення до українців та їх політичних переконань, адже для того аби перелічити *«Петлюровци, голубовци, шепіловци, волинци..»* треба було налаштувати фон сприйняття цих термінів, навіть у головах маргінальних елементів що були при владі в тюрмах. Саме в середині 30-х рр. остаточно

закріплюється доктрина «викорінення націоналізму», цю ідею було проголошено на листопадовому пленумі 1933 р. де головним ворогом української нації було проголошено – український націоналізм. Ця абсурдна позиція буде насаджуватись в подальші роки з метою зробити ідеї націоналістів маргінальними, а саме слово щоб викликало відторження в українського суспільства [10, с. 85].

Завершувалась і ліквідація приватного господарства в селах. В 1928 р. розпочалось «витіснення капіталістичних елементів з села» а саме боротьба з так званими «Куркулями» які були приватними господарниками. До цієї акції почали доєднуватись ті хто були або малоземельні або безземельні які заздрили сусідам в яких «справи йдуть краще», а враховуючи те що таких людей було небагато то радянська влада вирішила їм допомогти в цьому. 1 лютого 1930 р. було випущено постанову «Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації і щодо боротьби з куркульством» що фактично легалізувало будь які напади радянської влади на приватну власність селян. Ще до цієї постанови були спроби форсованої колективізації, але ці спроби були настільки різкими що темпи колективізації сповільнились або зупинились зовсім в період 1929 р. Всього за період з 1930-31 рр. кількість колективізованих господарств зросла з 32.5% до 67.8% загалом за увесь період з 1928 поч. 1938 рр. радянській владі через репресії, голод, розстріли, агітацію та різні махінації з податками вдалось колективізувати близько 96% господарств (Дод.Г) що і стало кінцем приватної власності в Українському селі [37, с. 147-160].

Для роботи колгоспів у січні 1933 р. було утворено окремі Політвідділи що мали перейняти на себе регламентування та роботу колгоспів з метою виконання планів для забезпечення стабільному ходу Другої п'ятирічки, для цього в колгоспах почалось налагодження дисципліни шляхом встановлення письмових дозволів від політвідділів та керівників колгоспів що мали слідкувати за складом самих колгоспів. З метою ведення більш чіткого обліку створювались спеціальні бригади за якими закріплювалось обладнання для ведення тих чи інших робіт у

полях. За увесь 1933 р. цих бригад налічувалось близько 106 тис. Не припинялась і підготовка лояльних колгоспних кадрів, загалом з 1933-37 рр. було підготовлено 34 тис. спеціалістів що мали обслуговувати колгоспні структури. Запроваджувались і програми з розширення МТС (Машино-тракторних станцій), так як Друга п'ятирічка була націлена на розвиток саме важкої промисловості то це не оминуло і колгоспної техніки. До 1938 р. кількість МТС було збільшено до 958 (з 592) а загальна кількість колгоспів що могли обслуговувати МТС була підвищена з 12.2 тис. до 26.7 тис. Але фактично, селяни вже на той час не мріяли бути заможними, вони вступали до колгоспів з метою усунути голод з свого повсякдення, що фактично робило їх гірше кріпосних які мали замість «уроків» новий термін – «трудодні» за які селяни майже нічого не отримували але мінімальну норму мали виконувати, ті хто не виконували їх підлягали різним покаранням як моральним так і фізичним але вже з середини 1930-х практика вигнання з колгоспів була повністю скасована [37, с. 188-198].

Основною ціллю яку народним масам намагались продати була «побудова комунізму» та щасливого майбутнього, але враховуючи темпи та те що українське населення активно чинило спротив розуміючи справжні наміри сталінського тоталітарного «раю», але поступово ці ідеї осідали в Україні серед все більшого кола людей, деякі дійсно вірили про праведні цілі в побудові комунізму. І з плином часу стає все більше зрозуміло що побудувати його важко, а народу що повірив у цю ідею фікс необхідно показати результати, саме тому було прийнято рішення про написання нової «Сталінської конституції» в якій би було обґрунтовано певні постулати щодо самого комунізму та стану його побудови в СРСР. Розробка нової конституції розпочалась у лютому 1935 р. з статті в газеті «Правда», наступного дня було скликано «VII всесоюзний з'їзд» де було чітко поставлено цілі на нові конституції для республік що мали дублювати основну конституцію СРСР але з деякими поправками. Робота йшла активно і вже в листопаді-грудні 1936 р. її було затверджено. В конституції було означено про «побудову основи соціалізму в СРСР» та означено нову назву

УСРР – УРСР, нова конституція для України була прийнята у січні 1937 р. [38, с. 234-235]

Ще на початку 30-х Сталін почав планувати активні чистки серед компартійного складу як в Україні так і по всій території СРСР, схема була досить зрозуміла, спочатку було назначено на роль НКВС голову що мав розслідувати плани «змов» та виконувати план по ліквідації «ворогів народу». Потім, цього голову викривали, писали про те що відбулись певні перебільшення повноважень на місцях, голову карали, а Сталіна вихваляли перед усіма за його вмиле розпізнавання зловживань, давались певні обіцянки що стане легше і згодом усе йшло по тому самому колу. В Україні, цей процес набув більших масштабів за рахунок того що тут лишались ще ті люди що приймали активну участь на стороні УНР. Тому посилення репресій відбувалось в декілька етапів та по областях, у 1933 р. (Київська, Донецька, Одеська, Вінницька), та у 1934-35 рр. (Харківська, Дніпропетровська, Чернігівська). Загалом станом на 1937 р. тільки у партії було зареєстровано на 250 тис. людей менше ніж було до цього [37, с. 235].

Вже після вбивства Кірова 1-го грудня 1934 р. в «Правда» було опубліковано статтю про зміни в карно-процесуальні кодекси республік що фактично означало початок нової хвилі репресій щодо партійного апарату, військового керівництва і т.п. Сталін боявся міфічного повстання військових що могли перехопити його владу та усунути його від влади, тому і вдався до таких методів. Доведенням цього факту став арешт У 1935 р. Ю. Коцюбинського який на той час був відомим політичним та військовим діячем, а також обіймав посаду в Укрдержплані. Було репресовано 80-90% усього держапарату ЦК КП(б)У (з 62 членів ЦК було репресовано 56, в політбюро вижив тільки 1 з 11, а саме Петровський). Всього за період посилених репресій 30-х рр. жертвами сталінського терору стали близько 360 тис. чоловік в Україні в тому ж числі і інтелігенції яка була найпершою у розстрільних списках, їх ціллю було повне усунення незгодних та подання сигналу низам «якщо ви будете покійно слідувати лінії партії ви будете живі, якщо ні то мертві» [37, с. 237-239].

Під репресії потрапили не тільки українці. Національні меншини що проживали з давніх давен теж потрапили під цей маховик репресій, і радянська влада на чолі зі Сталіним робили все можливе аби ліквідувати тих хто був незгодним, або підпорядкувати їх собі. Найбільш яскравими представниками меншин в Україні були німці та поляки. Німці та поляки, були важливою частиною політики радянського союзу щодо Німеччини та Польщі, адже давали можливість вербування їх у лави НКВС, та являли собою певний важіль тиску з боку радянської влади на Німеччину та Другу річ посполиту. Під час голодомору німці дізнались про скрутне становище своїх меншин в Україні, та з метою не допустити їх смерті у 1933-34 рр. було організовано гуманітарну допомогу яку в СРСР прозвали «Гітлерівською допомогою». Це стало важливим важелем тиску на СРСР з боку Німеччини, адже Сталін намагався створити картинку «щастя та процвітання», німці ж мали всі шанси розповсюдити інформацію про голодомор в Україні від слів самих німецьких поселенців. Це було сигналом для Москви – «Ми своє населення не залишимо в біді» [29, с. 427].

Прикладом активного тиску з боку Німеччини на СРСР став звіт травня 1936 р. «Чи є українською Україна?» від німецьких дипломатів про стан Української автономії, культури та політики уряду Скрипника та Постишева. Зокрема зазначалось що за період Скрипника Україні вдалось відновити культуру в її українських проявах, проводити відносно самостійну внутрішню політику, та відродити українську національну ідентичність, але зазначалось що всі ці заходи були змішані в коктейлі з загально радянською доктриною про «пролетарський народ», марксистсько-ленінською доктриною та російськими елементами що було певним компромісом на той час [35, с. 234].

А вже за Постишева (1934-1937 рр.) відбулась фактична русифікація України, і в таких масштабах які не проводились і в імперські часи. Це і відміна загального іспиту з української мови, встановлення різних класів А та Б де в перших навчання велося російською, а в других українською, насадження російської серед партійних діячів і т.д. В кінці автори звіту дуже чітко змалювали усю ситуацію у такому висновку *«Коли сьогодні знову були “реабілітовані”*

українські народні пісні постишевською милістю, коли сьогодні українська опера в Москві гастролює з українськими виставами, коли на естраді московського кіно знову виступають українські танцюристи — то це є не що інше, як гротескова пародія на долю України» [35, с. 235].

Постраждали також і польська меншина, адже її ареал проживання в Україні був набагато ширшим та мав теж досить тривалу історію. Радянська влада пам'ятала спротив польського населення під час походу на Варшаву, тому фактично усі поляки що проживали в Україні, Білорусі та Росії підлягали репресіям, зокрема приводом до їх початку став підписаний між Польщею та Німеччиною договір про ненапад, що трактувався в СРСР як договір що був спрямований проти СРСР. Тому вже в 1934 р. почалась активна кампанія з дискредитації поляків в Україні, результат – тільки в Київській області в 1935 р. було виселено близько половини польського населення до Сибіру, всі інші повинні були проходити через допити, знищено понад 300 господарств як великих так і дрібних. Г. Ягода рапортував в Москву в жовтні 1935 р. про те що: *«значно очистило прикордонні райони, особливо Київську область, від контрреволюційних націоналістичних (польських і німецьких) та антирадянських елементів [...] [але] в прикордонних районах Вінницької області залишаються чималі кадри контрреволюційних польських націоналістичних елементів» [29, с. 429].*

Вже за декілька років у 1936 р. поляки що населяли територію України почали повністю втрачати ті привілеї що були в їх нащадків, та здобуті у 20-рр., а це: 36 польські сільради, 367 шкіл з польською мовою викладання, в подальшому буде ліквідовано ще 40 рад та 117 польських шкіл. Впевнено можна говорити про «національні репресії» але варто визнати і те, що репресії були спрямовані проти всіх, хто був в змозі заперечити особистій владі Сталіна, серед таких і опинились саме поляки, німці, євреї та і.н. національності що мали підтримку з боку їх національних урядів або міцне ідеологічне підґрунтя щоб не «злитись» у єдиний коктейль «нової радянської людини», в першу чергу ці заходи мали розгойдати населення України та і.н. підконтрольних народів в

СРСР щоб залякати їх, тим самим вкласти у голову основну ідею про «недопустимість опору владі» [29, с. 430-431].

Саме роки 20-30 рр. стали одними з найкривавіших періодів в історії України. І справа не тільки в кількості жертв репресій, адже репресії відбувались майже в усіх гілках суспільної організації суспільства що формувались століттями якщо не тисячоліттями. Все це йшло під гаслами побудови нового, нінащо несхожого суспільства, і в них це досить успішно вдавалось, було розпочато зміни в суспільстві в напрямку від провідної ролі інтелігенції та лідерства розумних людей, до того, що було описано у їх одному з основних гасел - «хто був ніким, той стане всім» (Дод. Г), тобто надання більших прав для робітників та тих хто раніше займав найнижчі щаблі соціуму (колишні алкоголіки, бездомні, безграмотні і т.п.) раптом почали ставати депутатами сільських рад, членами партійних організацій, головами раднаркомів і т.п.

Варто зазначити, ситуація в Україні в період радянської окупації 20-30 рр. не всі потрапляли під ці репресії, були ті хто дійсно захоплювались ідеями побудови «справедливого» суспільства, та «рівних прав для всіх» і почали активно співпрацювати з окупаційною радянською владою це були і Скрипник, і Шумський і інші діячі української комуністичної партії які після українізації намагались продовжувати політику «автономної України» хоча насправді грали під «московську музику» та тримались на рівні з інтересами українського народу аби не допускати нових виступів та бунтів. Але вже після того як Сталін своїми руками почав активний наступ на українську ідентичність більш очевидно то українці почали активно чинити спротив, що був в більшій мірі придушений голодом та посиленням репресій що проводились з 1917 р.

Всіх хто був незгодний чекав «ГУЛАГ», тюрма або розстріл, всі хто хотіли діяти так як вони вважали за потрібне карались, всі хто критикували лінію партії, Сталіна були піддані цькуванню в найкращому випадку, в найгіршому через тортури змушували визнати свою провину. Для України це був найгірший соціально-економічний період, адже це був період ламання через коліно всіх, та всього що могло нагадувати про культуру та традиції українського народу.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ: ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ

Поширення ідей своєї країни серед інших країн для досягнення своїх стратегічних цілей річ не нова, усі без винятку країни що існують у ХХІ ст. займаються подібним, це в сучасній геополітиці називається дуже приємним словом «м'якою силою» що здатна непомітно для людей з іншої країни сформувати позитивне враження щодо тої чи іншої ідеології, політичної системи і т.п. Це є одним з факторів що визначає межі суб'єктності країн, та є одним з факторів що здатне допомогти країні досягти своїх поставлених цілей в культурній, політичній, економічній площинах. Україну в той період, враховуючи її підконтрольний стан це не оминувало, і навпаки, «м'яка» та «жорстка» сила від Москви продовжувала діяти, а після початку радянської окупації діяло ще з більшою силою ніж раніше, а також приймало все більш жорстокі та непомітні прояви.

Розуміння самої стратегії та інструментів неможливо уявити без вивчення періоду та вивчення еволюції ідей більшовиків про організацію нової держави «пролетарів» та тим як виховувати нове покоління «нових людей». Сам Ленін в своїх промовах перед партією говорив про те що національна ідентичність, культура, національний дух це те що вже застаріло та пережиток «Французької революції» 1789 р. і потребувала негайного демонтажу, далі мало б відбутись «інтернаціоналізація» людей в одну єдину спільність людей які мали об'єднуватись вже навколо ідеології та матеріальних цінностей та боротьби з «капіталістичним ладом», описував він це так: *«З точки зору соціал-демократії не допустимо ні прямо, ні опосередковано кидати лозунг національної культури. Цей лозунг неправильний, бо все господарське, політичне і духовне життя людства чимраз більше інтернаціоналізується вже при капіталізмі. Соціалізм цілком інтернаціоналізує його. Інтернаціональна культура, вже тепер створювана систематично пролетаріатом усіх країн, не сприймає в себе «національну культуру» (якого б то не було національного колективу) в цілому,*

а бере з кожної національної культури виключно її послідовно демократичні і соціалістичні елементи» [17, с. 55-56].

Тобто, утворення нової держави відкидало будь які прояви національної культури малих народів на користь нової «комуністичної» спільності людей культура яких мала б носити інтернаціональний характер, тобто мати спільні цінності та цілі, в ідеалі. Це була стратегія як в Україні так і в інших країнах. Але реальність вдарила по більшовиках «великим чоботом» та змусила визнати що національну ідентичність нікуди одразу скинути тому Ленін вирішив зробити з національного питання (що після утворення УНР було актуалізовано та поставлено на загально українську повстку дня) інструмент досягнення цілей розповсюдження комунізму в Україні зігравши на протиріччях серед російських та українських пролетарів аби об'єднати їх в спільній меті – побудові загальної рівності серед усіх та поліпшенні умов праці робітників для руху в побудові комунізму що мало чіткі риси популізму. Ленін описував це так: *«Великоруські і українські робітники повинні разом ... відстоювати загальну, або інтернаціональну культуру пролетарського руху, ставлячись з абсолютною терпимістю до питання про мову пропаганди і про врахування чисто місцевих або чисто національних частковостей у цій пропаганді. Така є безумовно вимога марксизму»* [17, с. 56].

Неможливо розпочати ідеологічну пропаганду в країні де 1/2 населення є неписьменними, як серед молоді так і серед людей середнього віку, вже не говорячи про людей похилого віку. Тому для першого етапу щодо розповсюдження своїх ідей серед народу було обрано стратегію популізму (на першому етапі висувались гасла «землю селянам» для заохочення більших мас сільського населення України), а після приходу до влади пройшла суцільна політика «ЛКНЕПу», вона мала не тільки практичний та популістичний характер а і прихований пропагандистський підтекст. Навчивши читати та писати селян переважна більшість з яких були українці, більшовики планували створити основу для того аби можливо було вкладати в мозок населенню «правильні ідеї» Зокрема в 20-ті роки для молоді що мала вирішальну роль в

подальшій уніфікації населення створювались спілки в селах, а саме: «Червона спілка», «Безпартійна спілка», «Просвітня спілка» і т.п. які мали створити фундамент майбутніх комсомольських організацій молоді і вже більш дорослих людей [35, с. 226-228].

Масова ліквідація неписьменності мала і інший відтінок, а саме поширення російської культури через друковану літературу, яскравим прикладом цього може слугувати статистика випуску книг українською та російською мовою, а саме за період з 1918 – 1925 рр. кількість україномовних книжок на полицях бібліотек, кіосків і т.п. скоротилась на 33% що мало негативні наслідки в плані здобуття національної ідентичності. Це також і давало можливість через мову та друк «правильних» книг нав'язувати наративи про «рівність усіх людей» (що в радянській дійсності виглядало абсурдно враховуючи те що усе що вироблялось в першу чергу йшло до Москви), про «абсолютну бідність на заході» та «бажанні капіталістів повернутись та відновити старий лад». В цьому плані, більшовики були розумнішими за царську владу, давши людям грамоту вони фактично зробили їх людьми що могли сприйняти імперські наративи під виглядом радянських лозунгів [17, с. 58].

Однією з складових радянської системи був страх перед «ворогами». Вигаданими чи реальними не мало значення, в історії СРСР вороги існували завжди, і в залежності від ситуації «перевдягались» пропагандою в іншу уніформу. Пояснюється це тим що за період 20-30 рр. в радянській номенклатурі були старі ленінці та ті хто починав свій шлях з підпілля та ідей про «світову революцію», досягти цього в аграрній державі особливо після від'їзду мізків (близько 5 млн чоловік), громадянської війни, та недостачі підтримки серед населення було досить важко. О.Сенявська вважає що без необхідної обробки населення та створення негативних стереотипів про іншу націю розпочати війну та і обґрунтувати її важко тому в обороті радянської преси з'явився термін «потенційний ворог». Суть цього терміну полягає не в конкретизації окремої країни а створення ілюзії «обложеної фортеці» (Дод. Д) де ніби і відомо хто твій

ворог, а з іншої сторони конкретизувати його неможливо (це міг бути і твій сусід, жінка, друзі і т.п.) [8, с. 178].

Є певні цілі що переслідувала радянська пропаганда: по-перше постійна мобілізація населення на війну з неіснуючим ворогом, увесь час українці повставали проти радянської влади, вбачаючи в ній головного ворога, пропаганда замінювала це в тих, в кого це було можливо і працювала з ними в ключі «вороги повсюди, і тільки радянська влада може тебе захистити від них». По-друге розмиття кольорів сприйняття інших на «чорне» та «біле», в демократичних країнах цей ефект може виникнути в декілька разів, і згодом зникнути, але в умовах постійної «загрози» це змінює мислення людини на те що вона починає дивитись на світ через цю призму не бачучи різниці між тими хто «за нас» та хто «проти нас». По-третє насадження страху та контроль держави за агресією та те куди її спрямовувати у власних цілях. По-четверте, постійний страх затуляє очі раціональним думкам та руйнує структуру мозку призводячи до зменшення кількості думок проти та загалом критичного мислення. [8, с. 178-179].

Не менш важливу роль в цьому зіграло протистояння Німеччини та СРСР за панування у східній Європі. Ще з 20-х рр. в пресі активного анти-німецького штампі не було, адже в той час єдиною країною що визнала СРСР була саме Німеччина. Але після 1933 р. Німеччина на чолі з Адольфом Гітлером стали уособленням одвічного ворога, та супротивника. Німеччина не відставала і вже на середину 1930-х рр. почала викривати подробиці життя німців, українців та і.н. народностей в СРСР, всіляко демонізували комуністів, та створювали образ «людоджерів» навіть в офіційному міністерстві пропаганди зазначалось від 1937 р.: *«Боротьба проти світового більшовизму – генеральна лінія німецької політики»*. [8, с. 180] Напруга почала спадати після підписання пакту «Молотова-Ріббентропа» 23 серпня 1939 р. що поклало відносний кінець конфронтації. Дж. Оруелл після написання роману «1984» зазначав що в СРСР активно використовували маніпуляцію свідомістю своїх громадян : *«Висуваються догми, які не підлягають обговоренню, але ж, які змінюються з*

дня на день. Догми потрібні, оскільки потрібна абсолютна слухняність підданих. «Ворог» – це умова, яка диктує певні правила поведінки...». [8, с. 179-180].

Недостатньо лише навчити грамоті, необхідно також закласти людям у голови необхідні ідеї, з цим у всі часи добре розбирались газети. В радянський період сфера друкованих новин перейшла у власність держави (Відділ преси ЦК) в якому активно йшла робота з друку газет направлених в першу чергу на заклик до людей з конкретною дією. Прикладом такої газети може слугувати «Пролетарий» (Дод. Е) в якій навіть у заголовку зазначено хто є її власником. Структура цієї та інших газет є подібною, великими літерами зазвичай виносять основні тези виступів на партзібраннях, постулати які як правило записувались у формі лозунгів, а в окремих колонках більш детально розписувались події що відбулись. Як приклад, можна навести постанову «Про хлібозаготівлі та весняну посівну кампанію» яку вважають одним з підтверджень того що голод в Україні був штучним. Цю постанову було підписано 12 березня 1932 р. Косіором та Чубарем які дали зелене світло для друку [27, с. 154].

Комуністи чітко зрозуміли важливість преси і про важливість преси для утримання їх при владі та отримання лояльності серед населення. Прикладом цього може слугувати те що після XI з'їзду всіх компартійців примусово змушували підписуватись на хоча б 1 радянську газету. Важливо зауважити той момент, що на той період, а саме 20-ті в українському селі не було поширене читання газет, тому завданням радянської влади стане встановлення діалогу між селянином та газетою. Для цього було використано самих селян для друку лише тих новин, що мали вплив на їх життя або нагальні теми що були в селі, та створення нової рубрики «Питання-відповідь» в яких селяни могли задати питання як до редакції так і до влади. Серед найбільш популярних були «Червоний степ» в Одеській області, «Радянська думка» в Черкасах, «Радянський селянин» в Кременчузі, тощо. Серед селян поширювався стереотип «Якщо не читаєш – неук» що бив по відчуттю власної важливості людини [20, с. 86-87].

Газети виконували різні функції, як цілевказівників для населення, так і пропаганди ідей. В селах особливу увагу приділяли релігії та боротьбі з нею, адже серед селян, особливо в Україні релігія впродовж багатьох століть відігравала ключову роль у сприйнятті інформації, світу та культури, в храмах хрестили дітей, вивчали грамоту, відмалювали гріхи та молились за упокій померлих членів родини. Це було тим, що пронизувало усе життя пересічного українця який жив у селі. Однією з таких була ідея «Атеїзації» населення України та дискредитація священників серед сільського населення. Для початку більшовики вирішили пов'язати газети з повсякденним життям населення, тому і створили Сількори (селянські кореспонденти) яких на другу половину 1920-х рр. налічувалось більше 25 тис. Однією з газет що видавалась була газета «Безбожник» (Дод. Є) яка виходила друком з 1922 р. В ній активно йшла пропаганда проти релігійних обрядів називаючи їх «пережитком минулого» та «елементами буржуазного світу» [20, с. 87].

Яскравим прикладом донесення постанов до населення через газети був період Голодомору 1932-33 рр. в якому через газетні видання йшли послання до селян та команди з центру щодо хлібозаготівель. Серед таких «передових» газет були «Правда» та «Вісті». За «Правдою» ставили завдання з захисту та прославлення соціалістичного ладу та критиці усіх куркулів, лакеїв і .т.п. одноосібних господарств як капіталістичних та ворожих. Особисто Сталін давав такі вказівки газеті: *« ... виляти грубо і різко усіх лакеїв капіталізму, меншовиків, есерів і троцькістів, а також правоухильників, зазначивши, що спроби ворогів трудящих повернути СРСР на капіталістичний шлях остаточно утвердився на новому, соціалістичному шляху, що вирішальну перемогу соціалізму в СРСР можна вважати завершеною»* [27, с. 154]. Під час того як Україна вступила в найголодніший період Голодомору більшість керівників колгоспів не виконували ті плани які їм надсилали згори, ухилялись від примусових конфіскацій та писали в газетах фальшиві цифри щодо збору врожаю для того аби створити ілюзію виконання плану. Через це колгоспи не

зможли стати виробниками зерна для держави, як хотів того Сталін [27, с. 154-155].

В пропаганді були задіяні і школи, з самого початку в СРСР почали активно дивитись на шкільні установи як місця де можна було б виховувати «радянських людей» з їх подальшою експлуатацією. Навчання та ідеологізація відбувалась усюди і не повинна була оминати ні одної дитини. Для того аби налагодити освітній процес більшовики за рахунок безкоштовної праці засуджених у ГУЛАГах та грошей що були отримані від колективізації почали активне будівництво шкіл та навчання кадрів згідно з новою «марксистсько-ленінською» ідеологією. В Україні замало було побудувати школи, потрібно було створити орган що міг би слідкувати за їх роботою. Тому на початку 1930-х рр. було створено комітет «Комітет сприяння всеобучу» який очолив В.Чубар. [37, с. 254].

Вже у 1930 р. ЦК ВКП(б) видав постанову про «Про введення обов'язкового загального початкового навчання в Україні» в якій йшлося про початок впровадження обов'язкової освіти для усіх дітей. Також розпочалась активна програма з впровадження семирічної форми навчання яка в деяких випадках могла бути переведена у десятирічну. Враховуючи проведення голодомору в той час 170 тис. українських дітей не приходили на уроки через зрозумілі причини. Але будівництво шкіл все таки охопило більшу частину населення, а отже і ідеологізація молоді йшла швидкими темпами, адже вже на період 1938 р. в Україні налічувалось близько 2,5 тис. шкіл. Програма в школі передбачала активне вивчення саме технічних предметів Фізика, фізкультура, хімія. Історія на цьому фоні мала відігравати роль ідеологічної обробки учнів через сприйняття ними фактів, але не їх осмисленням, радянська школа готувала не людей що мали піти в доросле життя, а людей що мали слідувати стереотипам які ця ж школа і нав'язувала. Розповсюдженими були стереотипи щодо соціальних ролей, учням активно насаджували думку про те що рівність це бідність усіх, про те що дзвінок тільки для вчителя і т.п. [37, с. 254-255].

Все це показувало ще з дитинства людям що над ними є ті хто буде вирішувати їх долю про майбутнє працевлаштування, про те як їм одягатись і т.п. що в свою чергу вело учнів в подальшому до несприйняття власного «Я» та ставленні до себе як до гвинтика у машині. Вчителі не були винятком, адже ще з курсів за кожним вчителем закріплювалась роль провідника радянської ідеї та поглядів, це у свою чергу несло за собою заборону на зміну навчальної програми, встановлювався контроль за тим що говорить вчитель. До прикладу, з історії в Україні фактично не було як такого вивчення національної історії власного краю, її замінили на «Історію СРСР» що фактично копіювала історію Росії та додавала лише окремі уривки щодо України але в контексті «єдиного етносу». Це у свою чергу позбавляло вчителів відчуття «творчого натхнення» та власної приналежності до української культури що фактично призводило до поступового зросійщення шкіл, а вчителів через неможливість реалізувати власні ідеї до вигорання на роботі та постійних стресів що часто переносились на учнів, а введення обов'язкового вивчення російської мови з 2 по 10 клас тільки погіршувало ситуацію з формуванням національної самосвідомості фактично знищуючи її або усипляючи [37, с. 256].

Не оминув радянський стяг і вищу освіту, вже у 30-х починається активне відновлення вищої школи (університети, технікуми тощо.) що ознаменує продовження ідеологізації вже більш дорослих та їх залучення до наукової справи та роботи в партійних організаціях. До прикладу в відновлених університетах з 1933 р. стало обов'язковим вивчення постулатів Маркса, Енгельса, Леніна а згодом і Сталіна, створення престижу навколо так званих «вузівських партбюро» в які могли входити до 500 людей що фактично давало певний привілейований стан але не лишало захищеним перед репресіями. Як результат, в державі де в вишах був обов'язковим курс «Коротка історія ВКП(б)» при прийомі на роботу, у вчителів з вищою освітою перевіряли не практичні навички а вірність ідеалам партії та її знання з кожного з'їзду ЦК. Це у свою чергу призводило до диспропорції між професійними навичками, вмінням навчити та навичками ідеологічної обробки. Дуже часто на роботу потрапляли

кар'єристи що не мали власної думки а лише слідували за вказівкою партії, тому про цікаві уроки або пари в той час і не мріяли [24, с. 209].

Загалом в Україні після дозволу на відновлення діяльності вищих навчальних закладів в СРСР в Україні запрацювало близько 19 вищів, це були ті навчальні заклади що вціліли після першої світової війни. А загалом станом на 1939 р. за менш ніж десять років їх кількість зросла до 129. Більш ніж в п'ятеро зросла кількість студентів та аспірантів, в загальних цифрах, в 1930-31 рр. кількість студентів в Україні де чисельність населення зменшилась до 28 млн. в наслідок терору та голодомору не перевищувала 27 тис., в 1939 р. цей показник був на рівні 124 тис., для порівняння та розуміння масштабів підготовки кадрів для подальшої пропагандистської роботи серед населення, у найбільш урбанізованій країні світу Великій Британії при населенні в 48 млн. навчались у вишах близько 50 тис. студентів, у Франції де кількість населення становила 41 млн. навчалось близько 72 тис. [37, с. 257-258].

Найбільшими науковими центрами України стали саме міста на сході та півдні України (Сталіно (Донецьк), Ворошиловград (Луганськ), Одеса, Миколаїв, Запоріжжя, Вінниця, Полтава) де більшість серед національних меншин становили росіяни. Це в подальшому зіграє ключову роль у асиміляції цих земель та спробі привести їх до спільного «радянського знаменника». Майбутні фахівці та спеціалісти яких загалом було більш ніж 300 тис. за дві п'ятирічки мали нести в українські маси через виховні заходи, трудову діяльність та спеціальні курси лише ті ідеї що відповідали загальній радянській ідеології. Сталін та його керівництво бачили становлення слухняного населення через освіту що кардинально відрізнялось від політики царської влади що не бажала вкладати гроші в освіту в тій ж мірі. В цьому плані дійсно Сталін був більш далекосяжним у поглядах щодо того як потрібно працювати з народами СРСР але, методи якими він це робив мали нелюдський характер по відношенню до людей та людської психіки та тяглості історії. Культура яка формувалась тисячоліттями, люди що рухали прогрес вперед раптом були знищені, або змушені робити те що їм не притаманно. Це можна порівняти з людиною що все

життя працювала в офісі та раптом їй дали лопату та змусили перекопувати футбольне поле за день [37, с. 258].

Одне з головних місць в пропаганді в СРСР відігравало кіно, бо на початкових етапах захопити думки неписьменного населення можливо було через візуальне сприйняття. Це в свою чергу мало б мобілізувати людей та налаштувати їх проти ворогів що були означені радянською владою. Друга людина серед більшовиків який закликав до завоювання України, Лев Троцький, зазначав : *«Те, що ми досі, тобто майже за шість років, не оволоділи кінематографом, показує, наскільки ми повільні й неосвічені, не кажучи вже про те, що ми, прямо скажемо, дурні. Ця зброя, яка волає до використання, є найкращим інструментом для пропаганди, пропаганди, яка доступна кожному, вривається в пам'ять і може стати можливим джерелом доходу»* [33, с. 112].

Радянська пропаганда в кіно не була націлена лише на інтелігенцію, в більшій мірі її ціллю були звичайні робітники та селяни що не мали освіти та ладні були до нових емоцій, а саме на емоції давили радянські фільми адже це був найбільш легкий шлях до серця людини та його розуму. Головними в цій роботі були : Ейзенштейн, Вертов та Довженко що були основоположниками радянської кіно-пропаганди хоча й мали різні погляди щодо розвитку кіно. Пропаганда та залученість глядача мали досить сильний ефект на світосприйняття навіть найосвіченіших, через побудову зворушливих сцен, та показу життя через призму радянської філософії та міфологізації Леніна, робітничого класу створювалась досить сильне відчуття переживання за героїв що у свою чергу і потрібно було більшовикам, через це навіть ті хто був категорично проти комуністів могли перейти на їх бік [33, с. 125].

Прикладом цього став фільм Вертова «Три пісні про Леніна» яка отримала одну з найвищих нагород «Венеціанської кіноконференції» 1935 р. яка проходила в період найбільш скрутний для Італо-Радянських відносин через фашистську диктатуру Б. Муссоліні, або фільм «Потьомкін» який буквально вразив прихильників Й. Геббельса. Все це змогло працювати як пропагандистський інструмент лише завдяки об'єднанню пропаганди та

мистецтва, що в інших державах вважалось недопустимим. Радянські кінорежисери активно використовували це наголошуючи на важливості створення саме агітаційного та пропагандистського кіно задля його розповсюдження, а також на використанні монтажу що мав підсилити цей ефект, ці прийоми використовувались і в Україні, адже на той час кіно в Україні було повністю підпорядковане центральній владі в Москві [33, с. 125-126].

Фільм «Ентузіазм» 1930 р. та «Історії заводів» 1933 р. є яскравим прикладом того, як використовуючи пейзажі життя українського сходу та новітні технології можна проводити агітаційну роботу серед робітників та робити це настільки непомітно наскільки це можливо. Взагалі кінопропаганда мала сильний вплив саме в роки індустріалізації, адже ця тема напряду стосувалась цілей СРСР щодо розповсюдження впливу через військову інтервенцію, тому багато кінострічок мали досить велике фінансування з боку держави та з урахуванням того ентузіазму який люди виробили через віру в «світле комуністичне майбутнє» не важко зрозуміти чому тодішні кінострічки мали шалений успіх серед людей, додати до цього відсутність альтернативи та те що якраз у 20-ті рр. кіно ставало новинкою адже дозволяло людям бачити події своїми очима та отримувати візуальне задоволення від перегляду чогось що раніше здавалось неможливим [40, с. 104].

Варто зауважити що в 30-х рр. в кінопропаганді поступово відмовлялись від монтажу більше схиляючись до відображення дійсності як вона є але додаючи соціалістичного забарвлення, зокрема сам Вертов агітував за збереження монтажу в фільмах. В подальшому це призведе до деградації саме в монтажній складовій як СРСР так і пекрекочувала в Українське кіно 90-х. В своїй статті «Між ентузіазмом і катастрофою» Олександр Телюк пояснює важливість работ Дзиги Вертова таким чином: *«Робота Дзиги Вертова влучила в нерв політичних та історичних процесів. По-перше, “Ентузіазм” став флагманом нової потужної культурної моди на індустріалізацію, по-друге, факт першого в українському кіно застосування звуку стверджував його в поза ідеологічному контексті як віху в історії технологій»* [40, с. 105].

Взагалі кінопропаганда функціонувала не тільки серед робітників а і серед селянства в Україні. В селах у 20-ті рр. існували клуби в яких проводилась різного роду агітація та повідомлення новин селянам. Саме у них з середини 20-х рр. почали проводити кіносеанси для притуплення свідомості, та показу того наскільки сучасною та передовою є радянська влада. Фактом того що кіносеанси займали дедалі більше значення в роботі з сільським населенням стало те, що в період з 1925 по 1930 рр. частка роботи партійних структур з використанням кіносеансів збільшилась з 11% до 38%. Враховуючи форсовані темпи планової економіки необхідно було і наростити власну кінопродукцію. В цей же період ріст власного виробництва кіно зріс з 10% до 40% що дозволило проводити більш агресивну та ненав'язливу пропаганду серед населення України. Причини все більш частішого використання кіно були різними але об'єднувало їх те, що це було найлегшим методом впливу на маси, адже не потребувало спеціальної підготовки, лише устаткування яким на той час були забезпечені 57% усіх клубних організацій [19, с. 57].

Для того аби забезпечити обов'язковість та загальний доступ до кіно клуби вдавались до культпоходів де в обов'язковому порядку збирали людей з сіл та вели на кінопокази нових кінострічок. Для координації дій цих органів у 1926 р. було проведено засідання кіноробітників на якій засудили те що більшість кінотеатрів були у приватній власності та не підкорялись єдиному центру. Саме приватні кінотеатри мали стати ціллю номер один у політпросвіт, адже мали на меті перейняти на себе їх керуванням та повному підпорядкуванню кінопоказів в Україні та в СРСР в цілому. Для популяризації кінопропаганди використовували так звані «кінопересувки» (спеціальні пересувні установки для показу кіно) що мали б полегшити процес показу необхідного кіно, видавались спеціальні кіножурнали з коротким описом кінострічок радянського виробництва, та використовувались загони ТДРК. Загалом робилось все аби підвищити рівень обізнаності в сфері кіно, радянського кіно, адже в більшості випадків у журналах друкували саме передові радянські кінострічки що

найбільш подобались людям або мали на меті змотивувати людей до дії які були необхідні саме радянським цілям [19, с. 58].

Ще одним важливим елементом пропаганди що був на одному рівні з кіно, було радіо та стінгазета. Радянському керівництву мало було впливу на зорові відчуття людей, вони вирішили розповсюджувати пропаганду через вуха. Радіопропаганда та пропаганда через стінгазети є більш складним процесом адже потребує перш за все людей що вміють читати як мінімум. Прикладом застосування цього дуету є спогади Фредеріка Лєграна (бельгійського робітника в СРСР) який зазначав про те що партія з кінця 1920-х поставила радіо, стінгазети і т.п. під свої цілі щодо пропаганди та заміни «культу Леніна» - «культу Сталіна». Радіо в цьому випадку мало привчити підкорені народи до того що з ранку грає гімн, а в інший час через стінгазети мали б популяризуватись виступи та цитати Сталіна й партійних чиновників [16, с. 87].

Це і не дивно, ще з 1917 р. коли основним звуковідтворюючим пристроєм були грамофонові платівки на які записувались усі виступи Леніна, вже тоді назріла необхідність в більш масовому застосуванні звуковідтворюючих приладів, таким і мало стати радіо. Луначевський, який на той час був наркомом освіти зазначав про те що звук є невід'ємною частиною людини, і більшовики мали б його підпорядкувати собі з ранку і до вечора. Робилось це за допомогою агіток «Вікон сатири РОСТА» (Дод. Ж) де активно вороги виставлялись кумедними та несерйозними, або злими та лихими. В Україні радіомовлення еволюціонує до радіогазет, що було на той час чимось незвичним, суть їх полягала в тому що диктор в радіо зачитує вирізки з цих газет через мікрофон а слухачі в свою чергу слідкують за тим що в газеті написано паралельно слухаючи радіо. Діяти воно почало з другої половини 1920-х та з міста Харкова де в 1926 р. було видано перший випуск подібних газет які носили назву «Пролетар». З 1931 р. «Робітнича радіогазета» підпадає під юрисдикцію ЦК КП(б)У який з 1932 р. замінює повністю радіогазети на «радіоновини» які проіснували аж до кінця існування СРСР [19, с. 56].

Щодо охоплення то тут варто зауважити що мережа радіомовлення в Україні розповсюджувалась досить швидко, це пояснювалось тим що радіо мало пряме відношення до важкої промисловості, в кожному заводі встановлювались спеціальні гучномовці, в містах на центральних площах мули бути розміщені хоча б 10 гучномовців що мали мати охоплення на все місто. До прикладу, тільки у Києві за період з 1927 – 1928 рр. 120 гучномовців вже працювали на вулицях, а ще 80 у області. В клубах де збирались робітники радіо були забезпечені близько 80%, тобто 4 з 5. В селах встановлення радіомовлення відбувалось ще швидше враховуючи колективізацію, за 2 роки в 1928 р. загалом було радофіковано 17 тис. сільських громад. що фактично охоплювало більшість сіл України [19, с. 56-57].

Це робилось не тільки для пропагандистських цілей, загальною метою всього цього було закріплення в головах людей думки про те що радянська влада – всюди, і ти не зможеш сховатись, або заглушити її, адже щоб не бачити кіно можна заплющити очі, газети та плакати можна сховати або викинути, а от радіомовлення яке зазвичай було досить гучним майже неможливо було заглушити. Тому в цьому плані Радіо відіграло роль «психологічного закріплення» штампі про «вездисущість» радянської влади [19, с. 57].

Життя тодішнього українця важко уявити без віршів українських класиків. Це розуміли і більшовики, в спробі побудувати нову людину «радянського типу» вони не цурались підпорядковувати собі і літературних діячів того часу, а ті хто не підкорялись поповнювали список «розстріляного відродження». До цього питання більшовики підійшли ґрунтовно, розпочавши компанію з метою перебудувати усю літературно-художню діяльність. Для цього видавались спеціальні посібники з детальною інструкцією про те як саме потрібно писати вірші та що необхідно враховувати аби пройти цензуру через спеціальний орган «ГЛАВЛИТ» (Головне управління у справах літератури та видавництва). Це, на початок 1932 р. для більш ніж 2 тис. робітників що записались у гуртки пов'язані з літературою стало «цілевказівником», адже ці люди марили славою, деякі були дійсно ідейними, а інша частина жадала отримати гроші за це [37, с. 261].

Одним з прикладів насильницької політики щодо літературних діячів є М. Рильський який за свою творчу діяльність та випуск таких творів як «Літо», «Україна» та і.н. був звинувачений по все тій же статті «український буржуазний націоналізм» та був засуджений до пів року каторжних робіт що змусили його перейти на бік більшовиків та писати на замовлення ЦК ВКП(б) вірші що мали б восхваляти Сталіна та його політику, хоча відомий факт що Анатолій Шевко який на середину 1940-х слідкував за Рильським завів на нього справу яка мала на меті викрити його «націоналістичні погляди». Іншим прикладом може слугувати П. Тичина який теж змушений був вписатись у сталінський «колектив» та писати твори що фактично загубили його талант. Таких прикладів співпраці є безліч, об'єднує їх лише те, що всі вони перебували під впливом постійної екзистенційної загрози бути вбитими, як морально так і фізично, це і змушувало їх ставати гвинтиками системи та працювати на їх користь [37, с. 261-262].

На кінець 1920-х від «боротьби з носіями буржуазної ідеології» більшовики у 1930-х перейшли до повного контролю за усім мистецтвом як в СРСР так і в Україні. Загалом приватне в видавництво скоротилось до 3%, повністю було заборонено діяльність більшості груп, до прикладу «неокласики» Зерова у 30-ті були повністю розпущені. Такі дії повністю позбавляли можливості писати твори в вільному ключі та позбавляли читача альтернативи щодо вибору улюбленого жанру або автора. Більшовики намагались монополізувати та підпорядкувати усю літературну діяльність всі 20-ті рр. [34, с. 174-175].

Радянський союз. пішов не дуже далеко від нацистської Німеччини в плані конфіскації літературної спадщини людства. В 20-ті рр. з полиць в українських книгарнях за розпорядженням Наркомату УСРР вилучались книги іноземного виробництва та написання, навіть ті що були бестселерами, також конфіскувалась і українська література. В 30-ті вже почали конфісковувати не тільки «буржуазну» а й книги самого ідеолога більшовизму – В. Леніна. Усю літературу що була конфіскована або знищували або передавали у склади бібліотек та радянських фондів. Ці дії були спричинені небажанням Й. Сталіна

надавати населенню літературу що суперечила його переконанням про те, як має функціонувати держава. В свою чергу такі дії мали на меті позбавити смаку населення України та зробити його менш схильним до симпатії будь яким течіям літератури окрім «соціалістичного реалізму» це в свою чергу призводило до звуження інтересів та бажань населення щодо свого розвитку та бажань в кращому житті для себе та своїх рідних, що буде тільки посилюватись в подальші роки [34, с. 178-179].

Одним з важливих елементів більшовицької пропаганди були плакати. Якщо звертатись до термінології плакати це текстове або художнє зображення яке має стислий виклад інформації, в нашому випадку – агітаційно-пропагандистський напрям. Для 20-х рр. це був другий важливий напрям роботи, бо візуальна інформація як відомо запам'ятовується та сприймається набагато краще ніж інші види сприйняття інформації. Особливо важливим є те що подібний метод викладу інформації є стислим, лаконічним та має чіткий посил що може надихнути та вказати на певні дії що необхідно зробити. Взагалі живопис в житті українців мав важливе значення, в кожному будиночку чи домі ще в ХІХ ст. мала бути хоча б одна картина (Дод. 3) яка прикрашала внутрішній інтер'єр приміщення. Також більшість будинків в середині мали свій орнамент на пічках, посуді і т.п. Тому українці на побутовому рівні мали певне уявлення про мистецтво та певною мірою це було більш близьким для народу [25, с. 139].

Повертаючись до плакатів, варто зазначити що це не була суто народна творчість, як і інші відділи, відділ публікації плакатів був підпорядкований Москві. Найбільшим фондом де зберігаються майже всі плакати є НБУВ яка на сьогоднішній день налічує близько 143 установи що були у підпорядкування більшовиків та які займались розробкою самих плакатів та їх розповсюдженням. Найбільш відомими та масовими були плакати від «Книгоспілка» яка надрукувала близько 100 різних плакатів основна маса яких була намальована розстріляним у 1937 р. І. Падалки «Жінки йдіть у ради, комнезами, кооперацію» 1926 р., були й інші, такі як «АХЧУ», «Міськліт», «Укржитлоспілка» м. Харків, трест «Киевпечать» м. Київ, «Техмас» м. Дніпропетровськ (Дніпро),

«Одесполіграф» м. Одеса та багато інших, менш відомих але не менш важливих для історії видавництва що діяли саме в підрадянській Україні. (Дод. И) Роль цих видавництв була досить суттєвою адже кадри що набирались у ці організації були переважно місцеві тому і знаючи свій колорит та менталітет вони створювали свої різні стилі для плакатів. Не дивлячись на те, що більшість плакатів були російською мовою, варто зауважити що залежно від регіону України змінювався стиль та манерою подачі інформації що ще раз підкреслює певну регіональну ідентичність та унікальність українців залежно від місцевості [25, с. 141].

Іншим важливим чинником було те, що плакати не відображали дійсності, зазвичай плакати вивішували на собі гучні заяви, лозунги що мали на меті вкласти конкретну думку в голову населення і враховуючи що більшість українського населення були малограмотні то в них було два варіанти або повірити та йти за гарним лозунгом або ж не сприймати його серйозно, зазвичай навіть ті хто не хотів сприймати це та ігнорував їх, всеодно стикались з людьми що повірили в це та активно або не дуже розповсюджували їх ідеї, додатково за кожним лозунгом неодмінно стояв апарат чиновників що змушував виконувати та перевиконувати ці постанови, і людина що відмовлялась це сприймати поступово генерувала в себе в голові думку «всі так роблять» або «куди усі туди й я», це не було нове, враховуючи консервативність українського села та його замкнутість на традиціях та колективності радянській владі не важко було створити ілюзію того що радянські люди «надлюди» а ти звичайний, той хто ще не став на шлях побудови комунізму що в свою чергу впливало психологічно применшуючи особисте «Я» та створюючи передумови до його усунення та заміни його на «Ми» [25, с. 146].

Це все у свою чергу призводило до закріплення ідей в головах як міського так і сільського населення на підсвідомому рівні про те що нова влада йде до майбутнього та створення культу «страждань», тобто, ти маєш страждати аби майбутні покоління, через сто, двісті років жили при комунізмі та у «краю на землі» але по суті, ця ідея що викладалась в плакатах була нежиттєздатною адже

змушувала людину йти проти своєї природи віддаючись в повній мірі партії та Сталінській диктатурі, створюючи передумови для вигорання та деградації емпатійної складової людини як до пересічних громадян так і до рідних і близьких людей наголошуючи на тому що «я страждав і ти будеш страждати» [25, с. 147].

Важливим фактором в розповсюдженні радянської пропаганди як на внутрішню аудиторію так і на зовнішню аудиторію було рівноправ'я жінок з чоловіками. І це не дивно, створювати позитивний імідж для західного суспільства було природньою рисою СРСР, як додаток, була можливість заручитись підтримкою жіночої частини населення через лозунги що жінки повинні стати більш активними в громадсько-політичному житті що підкріплювалось як і можливістю вступу у комуністичну партію так і можливістю працювати на рівні з чоловіками та можливістю отримати певне визнання. Іншим позитивом для радянської влади було те, що відкривало можливість залучити жіночий капітал в трудову діяльність що було фатальним для їх здоров'я адже частіше за все жінкам давали шкідливу та важку роботу що могла поступово позбавляти їх здоров'я, створювати передумови до різних хронічних захворювань (варикози, грижі тощо). Тому мотивація радянської влади в мобілізації жінок була очевидною – залучення жінок в побудові ВПК на рівні з чоловіками [23, с. 257].

Щодо розвитку образу радянської жінки, то в 20-ті рр. все починалось з утвердження в головах людей думки що радянська жінка є чимось вищим за жінку що була до цього, головний напрям йшов в сторону формування образів «радянська жінка робітниця – робітниця та активістка», це підкреслювалось чітким образом радянської жінки який базувався на серйозному погляді, одягнена вона була у білу блузку та темну спідницю, а головним атрибутом ставала червона хустинка що була зав'язана на потилиці та ніби символізувала усім про те що жінка стала «повноцінною». Це у свою чергу породжувало стереотип у сільського населення що «жінки мають вдягатись саме так.» [23, с. 258].

Доказом цього може слугувати істотне збільшення частки жінок у ВНЗ в період з 1920 - 1925 рр. що свідчило про нестачу чоловічого робочого капіталу, що впливало з наслідків I - ї світової та української революції. Так у ДІНО в період з 1922 – 1923 рр. кількість чоловіків що навчались було 395, жінок 754, зокрема в кінці 20-х. рр. жінок вже було 393, а чоловіків близько 518. Цей процес був логічним оскільки відновлення чисельності чоловічого населення йшло доволі стрімко. Це у свою чергу переводило роль жінок які були вимушені поступатись місцями в університетах що погіршувало їх можливість здобувати вищу освіту [11, с. 360].

Вже наприкінці 20-х початку 30-х рр. сама концепція «жінка робітник» стала обов'язком кожної жінки що проживала в СРСР. Їх образ у радянських мас-медіа з неписьмених та малоосвічених їх почали зображувати у робітничих костюмах, штанах, с інструментами та яскравою посмішкою що мало б символізувати «рівноправне та щасливе» життя жінки в СРСР але насправді радянська дійсність всіляко калічило їх створюючи перепони для нормального відпочинку. Це стосувалось і теми дітей, в СРСР з самого створення було проголошено репродуктивну свободу, але 27 червня 1936 р. офіційно було проголошено про заборону абортів що мало не менші наслідки за голодомор та репресії. Це мало декілька наслідків: по-перше, жіноча смертність у 1936 р. підвищилась вдвічі через збільшення кількості нелегальних абортів спеціалістами що не мали кваліфікації. По-друге, збільшилась кількість сиріт та дітей яких не забирали з пологових будинків що призводило до їх подальшої передачі у Ясла що для дитини означало життя з клеймом сироти та всіма наслідками [23, с. 258].

Все це за допомогою різних мас-медіа в СРСР зламали той усталений традиційний образ жінки на інший більш зручний для радянської влади а саме «жінки-трудівниці», тої, що мала стаханівськими темпами створювати нове та виробляти більше всього що буде потрібно для ВПК. А з іншої сторони ніхто не вбачав за потрібне винагороджувати їх якісним лікуванням, різними речами які б полегшували їх роботу та допомагали б в побуті і т.п. Багато з них загинули в

подальшому в віці від 40 до 60-ти років в дуже важкому стані, для радянської влади вони були використаним матеріалом [23, с. 258].

Отже, враховуючи реалії що склались для українців то варту зауважити що вони знаходились під великим тиском та маніпуляціями були вимушені підлаштовуватись під нову владу через злам їх спротиву. Перше, що відіграло ключову роль в цьому, було створення прошарку писемних людей, що вплинуло на селян адже не існувало ніяких альтернатив, українських чи місцевих, були радянські, тому більшовики вкорінюючи ідеологію в школи та університети змогли нав'язати основи радянського побуту та думок.

Наступне що мало великий вплив це ворог. Ще з часів перших людей, соціум утворювався з розрахунку на те що люди в групах зможуть боротись з зовнішніми загрозами, так і в ХХ ст. радянське а особливо сталінське керівництво всіляко наголошувало на зовнішньому ворогу який невідомо хто але він є. Це вводило людей в апатію та постійну тривогу що переростало в злість та різні форми неврозів в українців. В свою чергу це і об'єднувало малограмотне населення СРСР навколо «вождя» як того хто здатний побороти його.

І третім важливим фактором були мас-медіа, що включали в себе газети, кіно, радіо, література, плакати і т.п. Їх ціллю буде формування стереотипів та закріплення на рівні підсвідомості поведінки в «новому суспільстві» та закріплення нових соціальних ролей для чоловіків та жінок що в подальшому дуже травматично вплинуло вже на покоління що почали жити в незалежній Україні. Жінки в цей час активно перепрограмовувались з образу «традиційного» в образ «радянський» який хоч і проголошував рівність всіх, але коли справа доходила до утвердження жінки як особистості то тут вмикався принцип «така як всі», що нівелював ці потуги. Додатково не було можливості поїхати за кордон аби подивитись та перейняти культурні особливості Європи що призводило до осідлості та деградації людей в межах СРСР. Тому мас-медіа, освітня політика та ін. ініціативи дозволили радянській владі утвердитись на території України і згодом після репресій культурного класу повністю зробило безпорадним подальший спротив що призвело до «радянзації» українців та зміні поколінь.

РОЗДІЛ 4. РОБОТА З ВІЗУАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Жодні знання що не можливо використати на практиці не можливо назвати повноцінними та достовірними, тому будь який метод, ідею і т.п. варто підкріпити практичним застосуванням, в тому числі і в школі. Методика саме застосування у школі різних плакатів, журналів, газет і т.п. не є чимось новим, ще у 90-ті та 2000-ні вчителі різних куточків України використовували методи що демонстрували подібні види історичних джерел. Але в цьому і була проблема, саме в «демонструванні» а не критичному осмисленні цих джерел, це перше, друге в тому що світ не стоїть на одному місці. Враховуючи навіть реалії українських шкіл, все ж, цифровізація та використання принтерів вже більш менш налагоджене в міських та частково в сільських школах, по-третє учні починають активно користуватись штучним інтелектом що не завжди їм іде на користь, особливо в плані пояснення матеріалу пов'язаного з пропагандою.

Завдання вчителя в цьому випадку максимально використати наявний матеріал для усвідомленого осмислення та критичного аналізу на достовірність та суть того джерела що лежить перед учнем, це можна зробити за допомогою завдань що направленні в першу чергу не на візуальне запам'ятовування а на роздуми та роботу з ними. Іншим важливим моментом є налаштування учнів на ефективне використання ІІІ.

В епоху швидких змін та мінливості культурних та наукових змін використання цих технологій у повсякденному житті є ключовим у подальшому покращенні ефективності праці в учнів, і школа може виступати певним полігоном де учні змогли б опанувати нові можливі методи використання ІІІ для роботи. І одним з важливих напрямків є перевірка та аналіз того що написано, саме тут, тема пропаганди та її основних джерел розповсюдження є ключовим адже дозволяє як в теорії так і на практиці використовувати ті ж самі плакати в ролі осмислювачів тої дійсності, це може дозволити учню аналізувати як свої думки з приводу плакату, так і думки інших і ІІІ, що може не співпадати з тим

як бачить його учень, тоді вже вмикається дискусія та обговорення з використанням формулювань «чому ти так вважаєш?» та «аргументуй».

Але варто з'ясувати що таке візуальні джерела в історичній науці. Візуальні (наочні) джерела це всі візуальні способи навчання що використовуються для зорового, слухового та сприйняття іншими органами чуття інформації або фактів. Найчастіше для передачі даних таким шляхом можуть виступати екрани, підручники, газети, журнали, фільми тощо. В цьому випадку також виділяють і аудіальні (тобто ті що підпадають під категорію слуху) та ін. В історичній та методичній літературі їх поділяють на певні пункти, а саме: реальні речові – тобто ті пам'ятки що мають відношення до речових знахідок епохи, образотворчі або образні засоби що використовуються у живописі мистецтві чи інших видах людської діяльності в галузі культури та умовно-графічні які включають у себе схеми, історичні карти, графіки, діаграми тощо [47, с. 243-244].

Якщо ж казати більш детально то образні засоби це ті що дозволяють учням дізнатись про події минулого крізь візуальні елементи що можуть бути як надруковані так і увіковічені у аудіо чи відеоматеріалах що походять або відсилають учнів до того часу про який йдеться на уроці. Цей засіб в більшій мірі опирається на зір (в деяких випадках на слух, дотики і т.п.) для того аби учні змогли поринути у ту епоху та дослідити життя та побут людей, в нашому випадку людей XX ст. Підсилити цей ефект може знання контексту та соціально-політичної сторони їх життя але це вже залежить від навичок вчителя в роботі з учнями та пропрацьованістю їх знань за попередні роки [47, с. 244].

Умовно-графічні засоби це переважно засоби зображення кількісних та якісних змін в історичних подіях та змін людської поведінки, мислення чи тенденцій в яких рухається суспільство. Це можуть бути карти, схеми, таблиці, креслення, діаграми тощо. Тобто те що дозволяє поглянути на історичний процес ніби за ширмою та в більш спрощеній системі координат яка дозволяє учням розвинути як хронологічні навички так і просторові, досліджувати причинно-наслідкові зв'язки та аналізувати ту чи іншу історичну подію [47, с. 244].

Це важливо знати, адже для реконструювання подій на уроці варто розуміти основу з яких складаються візуальні джерела. Особливо важливими візуальні джерела можуть зобразити повсякденне життя людей, і на відміну документів що подають події або епізодично або суто з економічної чи політичної ситуації і часто не мають достовірності, візуальні джерела дозволяє побачити в першу чергу повсякденність людей, їх життя, побут, середовище в якому вони жили і т.п. В тому числі і вплив ідеології та пропаганди на людей, і одним з найбільш головних візуальних джерел є фотографія [45, с. 260].

Перевагою фотоматеріалів є те, що вони виникли ще у 1826 р. за 100 років до початку радянської окупації України тому мали певне поширення як по світу так і в СРСР, по-друге фотографії частіше за все зберігаються в архівах, газетах, музеях чи у інших місцях які згодом після розпаду СРСР були розсекречені та пізніше оцифровані що полегшує їх пошук та впровадження на уроці. Серед мінусів можна визначити те що фотографії можуть закарбувати лише один момент що може не до кінця зображувати становище людини в системі (на відміну від відеоматеріалів що зображують більшу кількість інформації про ту епоху) [45, с. 260].

Але не варто розраховувати на те що будь-яка фотографія може допомогти вчителю на уроці, зовсім ні, для успішного застосування варто підготуватись а саме знайти ту світлину що буде відповідати темі уроку та чіткіше зможе показати учням побут та інші особливості епохи, варто наголосити що для більшої репрезентативності варто відбирати унікальні світлини що не мають схожих аналогів серед інших світлин та більш типові екземпляри, тобто тим що притаманні як і єдність усього так і певна індивідуальність у поданому образі та його неповторність в інших. В іншому випадку фото що не матиме хоча б однієї з цих рис не буде мати того впливу на учнів який необхідний вчителю та навчанню загалом [45, с. 260-261].

Основними рисами що мають бути притаманні візуальним джерелам (як тим що відібрані вчителем так і тим що зображуються в підручниках) це: опис, аналіз, китичний аналіз, синтез інформації, та оцінці що автор дає джерелу або

історичні постаті що на ньому зображені. Опис передбачає визначення в якому році було зроблено це джерело, місце та навіть година, хто автор і т.п. для того аби створити в голові картину об'єктивності цього джерела. Емпіричний аналіз передбачає звернення уваги на деталі що можуть кидатись в око та дати більше інформації про той час (посуд, приміщення, пози, жести, одяг тощо) і вже після цього відбувається «переварювання» інформації отриманої з фото в голові учня. Наступне це критичне осмислення зображення що передбачає аналіз взаємозв'язків людей з об'єктами що їх оточує, визначення мотиву зображення та основної ідеї навколо якої воно побудоване та на аналізі позитивного та негативного або спільного та відмінного (за нагоди вчитель може використати свої фасилітаторські функції та допомогти учням). Вже в кінці відбувається синтез усього того що знайшли та проаналізували учні та оцінюється його цінність як джерела для дослідження цього періоду [47, с. 244-245].

Особливу роль варто віддати плакатам адже у радянському фонді їх залишилось дуже багато та всі вони є доступними для середньостатистичного вчителя з історії. Якщо вчитель дійсно хоче дати учням більше уявлення про дію пропаганди на людей в той час то йому обов'язково варто використовувати плакати адже це один з найвпливовіших методів впливу на тодішні маси. Але для цього варто пояснити контекст подій (це відсутність швидкої передачі інформації серед людей що живуть за десятки кілометрів один від одного, дефіцит альтернативної інформації, сприйняття як чогось нового в житті звичайного селянина, вплив кольорів тощо) для включення в учнів уяви та розуміння менталітету тодішніх українців, а вже потім надавати завдання щодо них та використовувати їх для дискусії на уроці або навіть рольових ігор (до прикладу людина з сучасності та людина тої епохи аналізує плакати та робить висновки щодо них) [46, с. 172].

Враховуючи реалії НУШ (нової української школи) то як і вчителі питанням впровадження новітніх засобів для аналізу та формування критичного мислення за допомогою візуальних джерел мали б зайнятись і ті хто займаються видавництвом підручників. Це важливо, всю історію вчителювання в радянський

період було побудовано на заучуванні фактів через тексти що аж ніяк не сприяє відчуттю цікавості в дослідженні. Більшість людей що пройшли через школи радянські, 90-х, 2000-х та поч. 2010 рр. при слові «наука» бачать щось що треба гризти від того і пішла назва вислову «гризти граніт науки» тобто займатись чимось нудним (в даному випадку у школі) та не мотивуючим заучуючи все. Візуальні ж джерела які з 2017 р. активно впроваджуються в підручники розфарбовують цей процес у більш кольорових фарбах. Особливий акцент хочеться звернути на QR-коди, вони дуже малі але можуть вміщувати різні інтерактивні завдання з візуальними джерелами та різні 3D мініатюри, посилання на VR-екскурсії по музеях Європи (в тому числі і по українських музеях періоду 20-х 30-х рр. тощо., але про це буде зазначено в наступному розділі) [47, с. 245].

Іншими інструментами що можуть полегшити роботу як вчителя так і учнів з візуальними джерелами може стати «особистий блог вчителя» (Дод.К). Для роботи з ним вчителю необхідно лише зрозуміти як він працює, а вже в подальшому це стане невід'ємною частиною навчального процесу. За сучасних умов спостерігається певна позитивна тенденція в створенні вчителями власних блогів. Це і не дивно, по-перше це гарний спосіб зібрати усю необхідну інформацію для учня щодо навчального процесу домашніх завдань, додаткової літератури, інформацію про вчителя, НМТ та багато чого іншого що пов'язане з історією, в тому числі і візуальні джерела. По-друге це дозволить вчителю більш якісно підходити до домашніх завдань та надання консультацій щодо тем які цікавлять учнів, по-третє це допоможе в більш детальному огляді та аналізі візуальних джерел не тільки у вигляді фото а й коротеньких вирізок з кінострічок, адже блог можна редагувати та додавати те чого немає в підручнику і в свою чергу це відкриває для вчителя більше можливостей для урізноманітненої подачі матеріалу та в створенні більш цікавих та корисних завдань як для уроку так і поза його межами.

Варто відзначити і в чому різняться візуальні та текстові джерела і чому це не одне і теж. По-перше візуальні джерела дуже важко підробити,

фотоматеріали, карти, одяг, все що належить тій епосі та вироблено там (в нашому випадку 20-30-ті рр. XX ст.) є продуктом тої епохи і відображає як світогляд людини так і політичну та соціально-економічну складову такою якою вона є, текстові джерела що можуть бути і документами і спогадами очевидців що може дещо викривити саму суть сприйняття епохи майбутніми поколіннями, адже документи можуть бути сфальсифіковані або не відображати дійсного стану речей а спогади очевидців у щоденниках можуть бути зображені виключно з позиції однієї людини яка може упереджено ставитись до влади що скоїла певні дії або інших людей.

По-друге, робота з візуальними джерелами дозволяє учням більше залучати уяву та критичне мислення, адже в таких джерелах зазвичай немає тексту який би зміг зорієнтувати учня в тому що відбувається на ньому. Це у свою чергу активує і роботу самого мозку що позитивно вплине на розвиток критичного мислення через обдумування «а чому?», «а як?» і т.п. а також розвине кругозір та його фантазію що в подальшому може вилитись у розвиток більш креативного мислення при систематичній роботі з ними. Текстові джерела зосередженні більше на роботі з текстом та аналізі інформації з документів, спогадів тощо.

По-третє, візуальні джерела наближають історію до учня до того моменту коли учні починають чітко розуміти що і для чого використовувалось та дозволяє порівняти сучасність та минуле роблячи історію більш візуалізованою та простішою, але в той же час і створює певну можливість доторкнутись до тої далекої історії своїх предків та використати це у реконструкціях, поясненні або осучасненні минувшини як і в групових роботах так і в індивідуальній, і в деяких випадках у дорослому житті аби продемонструвати красу та біль в минулому українського народу. Натомість текстові джерела мають свою специфіку у поданні інформації або тої що сфальсифікована або та що має більше нагрузки у фактології та може не повністю розкривати картину тодішнього світу людей та їх життя.

Візуальні джерела у підручниках як плакати, афіші, різні фото та і.н. поступово зменшуються у кількості в параграфах, замінюють це текстовими джерелами та викладом матеріалу через лінійну розповідь (тобто від одного року до іншого) що швидко набридає та не засвоюється в повній мірі до тої степені що на наступному уроці учні більшу частину матеріалу не пам'ятають і подальше засвоєння матеріалу збивається і вчителі починають відставати в викладі тем. Як приклад можна навести той факт що середня кількість ілюстрацій в підручниках 11 класу лише дві ілюстрації на параграф, що є дуже погано для сприйняття матеріалу учнями та вбиває їх мотивацію до вивчення теми не говорячи про критичне осмислення. Але наявність великої кількості візуальних джерел не вирішує проблему підручників, важливо і створити вправи що сприяли б розвитку критичного мислення на основі цих джерел, для цього в першу чергу необхідно розробити питання які не будуть мати однієї відповіді та дозволять учню вільно мислити та синтезувати, шукати причинно-наслідкові зв'язки, тощо [47, с. 246].

Іншим важливим фактором є підбір методики для опрацювання матеріалу з метою сформувати критичне мислення. Основні що виділяють це метод «Шість капелюхів мислення» (Е. де Боно) (Дод. Л) та метод «Таксономія» (Б. Блума). Суть першого полягає у вивченні проблеми з різних сторін та ніби одягають капелюхи на голову досліджуючи до прикладу плакати. І коли вони приміряють їх усі то в них формується багатостороннє бачення події що позитивно впливає на розвиток критичного мислення та не дає учням дивитись «лінійно». Метод Блума ж передбачає який побудований на шести рівнях від базового (знання) до вищого (оцінка). Фінальним результатом буде формування в учня критичного мислення через візуальні джерела, а також додатково творчі навички учня будуть покращуватись через використання «кубика Блума» та «ромашки Блума». Видавці можуть підібрати будь-яку методику для аналізу візуальних джерел для покращення результатів критичного осмислення учнями матеріалу [47, с. 246].

До прикладу візьмемо будь-який плакат ранньорадянської доби а саме «Трудящі жінки СРСР щільніше лави боротьби за соціалізм за світову

революцію» (Дод. М) та використовуючи методику Боно починаючи з білого капелюха «Факти» тобто з того «якою інформацією я володію?» в цьому випадку учню варто визначити що йому відомо з теми «ідеологізація жіночого життя в СРСР 20-30-х рр.» та визначити для себе конкретні факти які можна використати в подальшому.

На черзі капелюх червоний «Емоції». В цьому пункті учень має визначити для себе які емоції в нього викликає плакат, становище жінки в СРСР та в цілому визначені вище факти. Це дозволить учню більше дізнатись про власне «Я» та накласти свої цінності на ситуацію що склалась в тодішньому суспільстві. Тут варто зазначити що учні не завжди можуть визначитись з емоціями (стосується дітей з інклюзією або з неблагополучних сімей) щодо того чи іншого джерела тому вчителю варто враховувати і це.

Наступним кроком є чорний капелюх «Проблема, помилки, протиріччя» де учень має визначити більш детально щодо достовірності тих фактів що в нього є, віднайти ці неточності або ж взагалі переглянути їх та віднайти в них протиріччя з реальною ситуацією що склалась в житті жінок в СРСР та ідеологічною ширмою що прикривала це. І тут вчителю варто підійти до цього більш уважно адже учні будуть потребувати його порад щодо роботи з цим «капелюхом». Надмірна допомога корисною учням не буде, а от допомога в напрямку направлення до істини буде добре впливати на їх роздуми.

Для розгляду проблеми з двох боків учню подається жовтий капелюх «позитив». Його завданням буде віднайти плюси щодо становища жінок в СРСР 20-30-х рр. що буде дуже важко, але сильно змусить його думати адже це не те що можна визначити одразу, сюди можна додати і наявність доступу до освіти, деякі жінки отримали можливість вільно виходити за межі побутових справ займаючи посади в різних органах влади або управліннях, велася активна боротьба за права жінок через «женотделы», право на аборти, залучення дітей у дитсадки, школи тощо. В цьому випадку учень зможе віднайти як позитивні так і негативні сторони життя української жінки в СРСР та перевірити і піддати сумніву кожен факт що свідчив або до позитиву або до негативу адже ті ж самі

дитячі садки були малоукомплектовані і частіше за все виділялись жорстким поведженням з дітьми та антисанітарією. Тому і ці моменти учню варто пропрацювати.

Далі йде зелений капелюх «Творчість» який ставить за завдання віднайти новий погляд на проблему становища жінки в СРСР, тобто поглянути на це під іншим кутом та в решті решт віднайти свою альтернативну точку зору яку потім учень має аргументувати чіткими фактами для підтвердження своєї точки зору. Це сприятиме тому що учень навіть тоталітарний СРСР не буде бачити лише в одному світлі а зможе подивитись на нього з різних боків що у свою чергу допоможе учню розвинути глибину пізнання будь-якого явища, об'єкта чи історичної події що в подальшому переросте у якісне зростання самого учня в дорослому житті і розвине в ньому креативність та вміння нестандартно підходити до проблем та їх розв'язання.

І останній капелюх це синій «Рефлексія». Вдягнувши його учень має зрозуміти який шлях він проробив в аналізі візуального джерела та яку оцінку він може йому дати враховуючи усе те що він зміг знайти, проаналізувати, знайти плюси та мінуси і врешті решт сформувати остаточний глибокий висновок. Вчителю варто пам'ятати що учень повинен його сформувати самостійно ніби він збирає пазл до купи аби сформувати бачення проблеми. Це допоможе учню в майбутньому виробити у себе звичку чітко формувати свої думки опираючись як на факти так і критично їх оцінювати і підходити до цього аналізу нестандартно та з своєю специфікою що дуже допоможе йому в дорослому житті при влаштуванні на роботу або вирішенні різних проблемних та життєвих ситуацій.

Метод Блума (Дод. Н) дещо схожий але передбачає іншу методику формування критичного мислення. Її описують як і у вигляді квадрату, так і у вигляді ромашки але методика одна й таж і складається з шести позицій що мають лінійну структуру та поступове ускладнення завдання для учня і створює середовище що сприяє роботі та аналізу візуального джерела на уроці.

Першою сходинкою є «знання» тобто, «що я знаю про це візуальне джерело?», для прикладу можна взяти фото з періоду антирелігійної кампанії (Дод. О) та з почату варто назвати до якого року це фото належить, ким воно зроблено, хто на фото і т.п. Це необхідно для створення учнем у голові певної бази знань щодо цього періоду для того аби «накидати» фактів які відомі учневі. Це у свою чергу створює основу для подальшого аналізу джерела учнем.

Другою сходинкою «Розуміння» можна охарактеризувати «як я це інтерпретую?» та «що я можу про це сказати?» тобто учню необхідно пояснити навіщо радянська влада проводила репресії щодо релігійної складової життя суспільства, як це співвідносилось з життям місцевого українського населення та який опір чинила церква активному тиску з боку радянської влади та вміння пояснити основну хронологію подій і методів які застосовувались у СРСР щодо церкви.

Третє це «Застосування» а саме вміння застосування фактів на практиці та вміння використовувати інформацію для конкретних ситуацій. Враховуючи це учню необхідно пропрацювати візуальне джерело такими питаннями як «Чому ліквідація релігії в суспільстві призводить до деградації духовної складової?» розробити схему, таблицю або інтелект карту з основними напрямками політики СРСР щодо встановлення культу особи замість віри в бога і для чого саме це робилось (підготовка населення до загарбницької війни та зниження моральних орієнтирів заради підвищення агресії в людях та розмитті національностей).

Четверта сходинка це «Аналіз». Після роботи з фактами варто їх проаналізувати та розбити її на окремі частинки для більшого розуміння що до чого та встановлення взаємозалежностей фактів та дій, тобто учню треба знайти в чому була взаємопов'язаність ідеї «світової революції» та антирелігійних дій СРСР, чому українське селянство противилось цьому та розібрати основні напрями боротьби з церквою в ранні роки існування СРСР чим це характеризувалось і які наслідки це мало для подальших поколінь українців в сучасну епоху. Аналіз є важливою складовою цієї піраміди адже з нього починається тренування в учнів саме аналітичних здібностей через різні

методики, зокрема і ігрові форми. Вчитель який вправно зможе організувати цей процес отримає в подальшому учнів що будуть пристосовані до дорослого життя та зможуть критично оцінювати інформацію через різні «фільтри», це збагатить як і державу так і учнів.

Наступною сходинкою є «Оцінювання». Зрозуміло що після проходження попередніх сходинок учню необхідно оцінити наскільки вірними виявились його припущення, тому на цьому етапі необхідно аби учень сформував свої судження, тобто в нашому випадку описав «яке його ставлення до релігії?», «для чого необхідна релігія людям?», «як її наявність змінює світосприйняття, цінності та устремління людей?» і т.п. потім ці судження необхідно обґрунтувати «чому я так вважаю?», «які є аргументи на користь моєї теорії?» та висловити власну думку щодо наслідків антирелігійної кампанії з огляду на візуальне джерело та тої інформації що була надана. Це допоможе учню проводити рефлексію щодо своїх роздумів, думок та роботи над інформацією та дозволить йому знайти більш ефективний та вірний шлях для вирішення тої чи іншої проблеми а також допоможе раціонально оцінювати самого себе, свої можливості та оцінювати інших.

І останній найвищий рівень у піраміді «Синтез» суть якого полягає в тому щоб учень створив свою версію щодо подій та вивів свою думку в загальне обговорення, і використовуючи попередні сходинки зміг аргументувати свою думку та дійти до висновків що раніше не були висвітлені. Тобто, використовуючи синтез учень повинен сформувати власну позицію щодо антирелігійної кампанії СРСР на території України, аргументувати її та показати моменти що не були висвітлені або були непомітні, але це вже вищий рівень пізнання візуальних джерел для учня і потребує ретельної роботи як батьків так і вчителя з учнем. Це дозволяє учню в подальшому вишукувати ті моменти в інформації що не були висвітлені та зможе краще створювати щось нове та пропонувати нові ідеї.

Це лише мала частина методик що існують, щодо їх застосування то варто зосередитись більше на виховних та позакласних заняттях для 10 та навіть 11

класів, але і звичайні уроки теж не варто виключати з роботи, хоча тут перелік тем дещо вужчий від чого вчителю варто чітко розпланувати коли і в якій формі подавати тему для учнів. Для початку вчителю потрібно визначитись з темою та пріоритетами в навчальній, розвивальній та виховній роботі з учнями, від цього буде залежати частина успіху такої роботи. Тема що буде розглядатись належить до предмету Історія України а саме «Ідеологія та культура в Україні в 1921–1939 рр.». (Дод. Й) Призначена вона для 10-го класу тому і методику для її вивчення варто підібрати співставну з віком учнів, щодо завдань то їх може бути безліч, в запропонованому плані конспекті є завдання з «Аналізу візуальних джерел» де перелічені фотоматеріали з антирелігійної кампанії, також групова робота де з одного боку учням варто дослідити кіно та його вплив через створення інтелект карти, з іншого боку дослідити долю відомих українських інтелігентів через ту ж саму інтелект карту та в кінці об'єднати це у єдину лінію подій яка вплинула на життя пересічного українця.

В виховному заході для вчителя є більше можливостей для впровадження та закріплення матеріалу, зокрема якщо брати за приклад виховний захід з теми «Маніпуляції минулого: Як радянська пропаганда 1920-30-х років вчить нас медіаграмотності сьогодні» (Дод. П) то тут можна представити учням завдання з назвою «Щит медіаграмотності» де виставлені основні напрями та питання які допоможуть учням проаналізувати візуальну інформацію на основі критичного мислення та аналізу через думки інших та емоції що вони провокують. Це не єдиний ігровий метод що можна застосувати для розвитку вміння аналізу візуальних джерел, тут вже варто вчителю проявити креативність та аналітичні вміння.

Як висновок, робота з візуальними джерелами є важким але цікавим процесом для учнів у школі та дозволяє візуалізувати інформацію яку доносить вчитель учням але в цьому напрямі є своя специфіка, по перше це більш цікаво ніж робота з текстовими джерелами, текстами чи архівами в першу чергу через те що учні ще не мають цікавості до дослідження більш наповненого науковими термінами текстів підручників і т.п. Візуальні джерела більш інформативні, і

потребують менше часу на виявлення основних моментів та деталей що заховані у змісті.

По друге, велика кількість візуальних джерел це не тільки плакати та фото, це і відео та аудіальні джерела що дозволяють учням сприймати інформацію як через зорове сприйняття так і через аудіо адже серед учнів частіше за все є такі що будуть краще сприймати інформацію через різні звукові тригери або звукові доріжки, тому в цьому плані візуальні джерела дають більше інклюзивності для проведення уроків історії, виховних та позакласних заходів.

По третє, це допоможе краще відчувати епоху що досліджується на уроці, через фото, відео та аудіо матеріали учні мають змогу уявити як відбувались ті чи інші події, поставити себе на місце своїх предків та уявити як плакати чи кіномистецтво впливало на свідомість поколінь та породжувало нові погляди на життя або навпаки призводило до деградації та формалізації суспільного життя в ту епоху, це важливо адже дозволить учням більше зосередитись на аналізі що у свою чергу позитивно вплине на розвиток самосвідомості та критичного мислення та дозволить учням краще розуміти суспільні процеси у сучасному, глобалізованому світі де робота з візуальними даними (особливо після початку розвитку ІІІ) та вирізненні правди від брехні є першочерговим завданням у нашому світі.

По четверте, варто використовувати нові методики роботи з візуальними джерелами, або тими що показують свою ефективність, такими до прикладу є «Шість капелюхів» та «Трикутник Блума» які є одними з прикладів того як можна використовувати сучасні (та перевірені часом) методики в ХХІ ст. для вивчення потенціалу та основних моментів візуальних джерел та вироблені в учнів системного підходу до визначення основних моментів через покроковість роботи з ними.

Важливо утримувати баланс при підготовці уроків між візуальними джерелами та текстовим наповненням адже як показує досвід, українські вчителі не завжди можуть знайти баланс, в деяких випадках взагалі мають практику «впадати в крайнощі» відкидаючи або нівелюючи вплив візуальних джерел або

навпаки повністю віддаючи їм пріоритет на уроці, це буде втомлювати учнів та не принесе жодного результату окрім як вигорання вчителів та учнів до теми та скорішого забування пройденого матеріалу, тому це потрібно пам'ятати перед тим як приступати до практичної частини.

РОЗДІЛ 5. ВИСВІТЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

Важливу роль в створенні модерного та сучасного українця, є робота з минулим та побудова нової правової держави що базується на праві закону, повазі до особистості іншої людини та захисті приватної власності що має значення для зміцнення економічної складової України та в подальшому призведе до покращення якості життя українців. Цього можна досягти комплексно, як за допомогою батьків, так і за допомогою школи що має як закласти в учня критичне ставлення до лозунгів та ідей, їх осмислення, вміння знаходити плюси та мінуси, так і порівнювати та знаходити історичні паралелі будуючи ретроспективу та приблизний ефект на сьогоднішній та найближче майбутнє (але це залежить вже від майстерності вчителя та вміння вчитись самих учнів).

Роль роботи з наслідками пропагандистських штампів минулого є невід'ємною частиною навчального процесу. Але наскільки важливим, це питання почало активізуватись з початком гібридної війни на сході України розпочатої Росією. Тому перед тими хто готував нові шкільні програми та підручники постало завдання переосмислення радянського минулого України, та початок спроб розробки нових методичних засобів, звичайно що за рік, два, навіть п'ять досягти супер ефекту майже неможливо або дуже важко. Та і враховуючи економічний розрив з Європою грошей на ці ініціативи було не надто багато. Тому більшість тих хто писав підручники брали за зразок старі методики й додавали лише декілька нових пунктів аби виглядало більш менш по новому, хоча насправді все лишалось на тому ж рівні.

Для такої роботи необхідний комплексний підхід з урахуванням дій психолога, фахівців з галузей біології (для урахування фізичних здібностей учнів в цьому віці), правників, але для цього необхідні кошти та час що в сучасних умовах є досить складним та трудомістким для тих хто збирається цим займатись. З іншої сторони, підготовка якісних а головне ефективних підручників є невід'ємною частиною та запорукою покращення якості освіти в

державних школах. Цікавий та водночас негромісткий підручник в поєднанні з професійним вчителем дає змогу учневі більше влитись у пізнання історичного процесу, та створити позитивне враження про предмет історії як предмет що необхідний для життя у сучасному світі на рівні з математикою, біологією та і.н.

Варто розглянути декілька прикладів підручників з історії України за 10-й клас саме з тем про 20-ті, 30-ті, рр. XX ст. що може пролити світло як на позитивні моменти в старих та нових підручниках так і про їх недоліки, та в чому вони проявляються. В контексті розділу та теми варто розглянути саме візуальні джерела (плакати, газети, кіно). Це є одним з основних стовпів радянської пропаганди і досить важливо аби в підручниках вони були представлені як у вигляді прикладів до завдань так і для прикладів до тексту. Критерії варто визначити за таким принципом: «наявність – теоретичне осмислення – практичне застосування», тобто, чи є в наявності візуальні джерела, чи є теоретичне завдання для аналізу саме учнем для вироблення його особистої думки з певним направленням від автора в термінологічному ключі, та практичні завдання що мали б на меті закріпити ці знання з теми або тем.

Але перш ніж почати варто зауважити, що книги на початку 2010-х або частково або взагалі не розглядали цей період як окремий (за деякими винятками) і їх як тем не було, або вони розглядалися у вступі в книгах 11-го класу як одну з частин «Великої вітчизняної» (Турченко, Рєєнт - Малій, та Кульчицький - Лебедева). Це було пов'язано по-перше з живим міфом про «велику перемогу» в головах багатьох українців що перекочувала і в історичні підручники, що не дивно адже подібна ситуація спостерігалась і в радянських підручниках де цей матеріал згадувався в контексті «звершень радянського народу». По-друге, багато українців як і західні країни не вбачали загрози в Росії та в цьому міфі вважаючи його одним з епізодів історії що можна пробачити аби не заплямувати певний образ «радянського солдата визволителя», і звичайно що згадування цих сторінок історії та ще й з адекватним аналізом подій неодмінно спричинило б хвилю критики та невдоволення з боку Росії. Це все призвело до того що на ролі міністра освіти став проросійський Дмитро

Табачник що і ставив вектор розвитку як освіти в цілому так і історії зокрема в Україні. Тому саме для цієї теми варто розглядати підручники випущені вже після 2018 р. через те що ця тема висвітлена більш-менш добре та вже наявна у підручниках.

Перший підручник що візьмемо до уваги буде підручник за авторства Власова та Кульчицького 2018 р. (рівень стандарту) видавництва. І варто зауважити що в автора саме візуальна частина наявна у кожному параграфі що присвячений ідеологізації та пропаганді марксизму серед населення України та політиці уніфікації (20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 та 27 параграфи). До прикладу, 19-й параграф містить плакат що агітував селян здавати більше хліба що ніби має їм допомогти побороти голод. Знизу подане завдання про часові рамки створення що мало б поінформувати через питання про хронологію подій. Але це можна віднести до тонких запитань (тих що мають чітку відповідь). Або ж, інший приклад на сторінці 131 де на двох фотографіях ілюструється життя міського населення та робітничого класу в Україні де автор дає учням питання які стосуються НЕПу [41, с. 131-132].

Дійсно, маючи навіть це учні в 19 параграфі зможуть окреслити певні контури стосовно того як працювала радянська пропаганда та на кого саме була спрямована. Але є мінус, а саме у відсутності товстих запитань (тих що мають проблемні запитання), це створює певне враження хронологічної складової процесу та неповного контексту. Це у свою чергу призводить до не повного розуміння суті та тяглості пропаганди в тодішньому суспільстві.

До прикладу, проблемним запитанням по цій темі могло б бути: «Поясніть, чому та з якою метою радянська влада конфісковувала гроші з села у важку промисловість?». В цьому випадку учні доповнили б знання не тільки хронологією та загальними уявленнями, а й більш глибокими знаннями з теми, а саме темою того як плакати мали стати початком в налагодженні ВПК СРСР перекачуючи гроші з легкої промисловості у важку, а важка у свою чергу мала б стати основою для військового завоювання Європи. Це було б більш доречно, адже допомогло б усвідомити усю двозначність тої влади та дозволило б учням

більш скептично та критично дивитись на кожний лозунг та плакат що містить заклик до «рівності та братерства».

Інший приклад, використання авторами газет у цьому підручнику, а саме в 21-у параграфі в темі про суцільну колективізацію та Голодомор автор в хронологічному порядку з використанням фотографій та поєднанням з їх аналізом, це дещо доповнює текстову складову та додає певну живу атмосферу для підручника, але вона без чітких завдань та питань з більш проблемним підходом не зможуть в повній мірі допомогти сформувати критичне мислення в учня. Щодо газет то автор подає вирізку про засудження «куркуля» в газеті та постановки нової цілі зі знищення куркульства як класу. Автор дає питання щодо термінології, а саме «парикхмахер» та питання щодо кари, чи доцільним воно було і т.п. [41, с. 143-146].

Тема з газетою розкриває учням саме викривлення понять та недоцільність розстрілів як міри покарання, хоча враховуючи сам текст газети, автор міг дати запитання на порівняння того «яку культуру могло нав'язати розкриття особистості в газеті» та з проблемним питанням та поєднанням з ретроспективою та сучасністю яке могло б звучати як «як це вплинуло на сучасні уявлення українців про гроші та думку інших?». Це допомогло б учням зробити змістовні висновки на основі тої інформації що в них є та на основі їх хоч і малого але життєвого досвіду, що додавало б їм навички бачити певні методи та прогнозувати як вони вплинуть на людину в майбутньому.

Поряд з газетою автор додає плакат та використовує як тонкі так і товсті питання що допоможе учню зрозуміти яку інформацію несе плакат, та про процес формування ідеології яка сфокусована на особі Сталіна. Додатково для підсилення ефекту від запитань можна запропонувати учням порівняти пропагандистський образ Сталіна в плакатах в якому його зображують як звичайного громадянина який не любив розкіш та спогади його найближчого оточення щодо його повсякденного життя. Для дорослих досі міф про «звичайного Сталіна» досі сидить у голові і заважає побачити його істину суть як диктатора, а учні що дослідили б це та порівняли самостійно реальність та міф

зрозуміли б істину суть персоналії Сталіна та того хто його оточував. Це допомогло б учням виробити більш реалістичне сприйняття диктаторів як людей що могли казати одне, а робити інше, тим паче у дорослому житті ця навичка допоможе не створювати ілюзії учням та виробило б вміння дивитись на іншу людину з різних точок зору та виробляти свою думку щодо особистості [41, с. 146].

Окремої уваги заслуговують практичні завдання що є позитивним чинником в підручнику, особливо для вчителя початківця якому дещо полегшується робота з підбору інформації та слугує певним додатком до завдань які вчитель може використовувати для певного дороговказу та тьюторіалу для створення дійсно цікавого та практичного завдання. Загалом автором представлені три практичні уроки, це 5, 6 та 7-й, всі вони охоплюють різні аспекти життя українців в СРСР Голодомор, Освіта, культура і т.п. Це за задумом автора є певною практикою для учнів та закріплюючими вправами за принципом «теорія – практика» що допоможе опанувати тему й дещо упорядкувати знання в учня [41, с. 150, 163, 176].

До прикладу, в 22 параграфі (5-те практичне завдання) автор використав три візуальні джерела, а саме плакати. Для їх аналізу та детального більш-менш опису автор пропонує два ряди запитань які йдуть за принципом «від простого – до складного» тобто, автор пропонує учням проаналізувати плакати, потім зрозуміти та пояснити навіщо було створено образ «війни» і в кінці автор пропонує учням знайти істину причину такої ідеологізації та насадження страху в населення. За результатом учень міг отримати та на практичному досвіді інформацію про те як працює пропаганда через плакати та критично проаналізувати їх що допоможе в майбутньому побачити неспівпадіння ідей з реальністю [41, с. 150].

В додаток у учнів та вчителя є можливість влаштувати групову роботу, адже як зазначалось вище всі питання поділені на дві колонки, але якщо у вчитель може не обмежуватись цим і запропонувати власні питання й роботу з заповнення таблиці згідно з питаннями щодо плакатів. Таким чином вчитель

буде допомагати учням виховувати в себе структурування думок та чіткість їх викладу, додатково буде підсилюватись ефект роботи в групі та вміння конкурувати.

Інший приклад практичного заняття, 24-й параграф (6-е практичне заняття) де автор пропонує учням розглянути саме ідеологізацію та репресії в Україні в контексті радянської окупації. Автор звертається саме до документів та спогадів очевидців (в сумі 7 документів), та фото з навчання учнів та демонтажу церков що мало б показати учням вектор ідеологічної політики тодішньої влади. Такі завдання направлені саме на роботу з документами та вмінням розпізнавати за візуальними джерелами певні особливості в житті людей та політики влади стосовно них. Але, в даному випадку варто зауважити що автор перестарався саме з документами та перенаситив параграф текстовою інформацією що більше підходить до групової роботи учням але аж ніяк не індивідуальному опрацюванню [41, с. 163].

Інший момент, що з усіх візуальних джерел що тут присутні є тільки фотографії на сторінці 167, це не досить добре, особливо враховуючи що учні вже з 10-го класу мали б почати готуватись до НМТ де велика кількість саме візуальних джерел та сприйняття і аналіз йде саме з них, тому в цьому випадку видно певне переважання роботи з документами над візуальними джерелами що не дозволить учням закріпити цей вид роботи, натомість буде перевантажувати їх документами та вводити в відмороження від текстів [41, с. 167].

Також можна зауважити що автор подав під фотографіями набір питань що мали б прояснити учню ситуацію з церковним та шкільним питанням в СРСР, в цьому випадку можливо було б додати вирізки з газет щодо антирелігійної компанії, або плакати з зображенням карикатур та питаннями до них які мали б характер порівняння становища церкви в СРСР та країнах Заходу і з завданням на виділення наслідків для населення України які могли б вплинути на їх ставлення до життя і т.п. Це допомогло б учням зрозуміти саме важливість релігії в сталому розвитку людей та її ролі в еволюції поглядів на життя та ставлення до

самого себе не як до раба а як до людини рівної богу та тої що здатна творити і породжувати нове [41, с. 167].

В цілому підручник Власова, Кульчицького зміг дещо інакше поглянути саме на виклад тем з історії в іншому світлі, дещо конкретизуючи та розвінчуючи різні міфи радянської доби щодо того яким було життя саме в той час і яким чином їх розпізнавати та розвінчувати, для цього автори додали різні запитання та завдання що мають різну складність і загалом вирізняються критичним підходом до візуальних джерел, це у свою чергу може позитивно повпливати на учня що дійсно прагне через самоосвіту та за допомогою вчителя пізнати історію не як набір фактів, бойових дій чи дипломатії, а й як науку що дозволить йому пізнати більш глибоко процеси розвитку України.

В той же час, автори звертають дещо більшу увагу до документів та спогадів що звісно добре, жива історія є теж невід'ємною частиною історичного пізнання, та і загалом історія це дія людей, але через це сильно страждає візуальне сприйняття та візуальні джерела. Враховуючи сучасний стан саме популярності тексту для осмисленого читання та те що більша частина учнів не читає, це може вплинути на їх сприйняття, в першу чергу це може відштовхнути учня через на перший погляд складність цього завдання для сприйняття та виконання. Одну з важливих ролей у цьому питанні може відіграти вчитель для того аби полегшити загальне сприйняття учнями документів. По-друге, візуалізація теж потребує більшого розкриття та закріплення учнями, адже більша частина учнів виконуючи НМТ не зможе зорієнтуватись саме у плакатах, вирізках з газет і т.п. через що їх середній бал буде нижчим і це їх почне деморалізувати що аж ніяк не буде позитивно відображатись на їх впевненості в історичних знаннях.

Підручник може підійти вчителям що шукають саме документально наповнений підручник з елементами візуальних джерел та набором питань до них, але не в повній мірі підійде для тих вчителів що активно використовують плакати, газети і інші візуальні джерела для завдань та пояснення учням. Але варто зауважити що вчитель з досвідом зможе використовувати цей підручник і

як додаток до уроку, особливо для групових робіт та індивідуальних на аналіз наявних фото та плакатних фрагментів.

Іншими авторами що видавали підручники з Історії України були О. Пометун та Н. Гупан. За їх видавництва існує два різні за підходом але схожі за змістом підручники, а саме за 2010 та 2018 рр. в дві різні епохи що відрізнялись між собою спрямованістю держави. Їх підручники варто розглянути саме в порівнянні для того аби зрозуміти наскільки змінився погляд на те яким має бути підручник у реформованій школі та які інноваційні методи можна використовувати. В підручнику 2010 р. тема 20-х 30-х рр. представлена у шести параграфах та двох уроків узагальнення, в книзі 2018 р. сім параграфів та одне практичне заняття, варто зауважити те що розділів про пропаганду та аналіз її впливу саме у книзі 2010 р. майже немає або вона представлена у вигляді пунктів до розділу (до прикладу тема 26 пункт 4 «пропагандистський ідеал радянської людини, зміни у масовій психології і свідомості населення») [42, с. 230]. У підручнику 2018 р. пункт що був в попередній книзі став повністю практичним завданням [43, с. 173].

Візуальне наповнення в усіх розділах відрізняється, в підручнику 2010 р. домінуючим принципом лишалось саме змістове навантаження у вигляді тексту, документів та завдань «подумайте» і т.п. Через це відчувається певний дискомфорт та складність у сприйнятті для учня 10-го класу адже це тягне за собою стабільність викладу тексту та введе учня у нудьгу. Це одна з головних проблем підручників 90-х, 00-х та поч. 2010 рр., а саме замала кількість візуальних джерел, що робило складним для впізнавання на ЗНО різних пам'яток, споруд, плакатів, портретів і т.п. для учнів. Натомість, замість цього в книзі автори частіше за все дають фактаж та термінологію для роз'яснення учням теорії, але майже не дають після них вправ на закріплення.

В підручнику 2018 р. підхід змінено, автори почали більшу увагу звертати на різнобарвність як колонок з запитаннями так і з документами і т.п. але навіть в цьому випадку досі мала кількість саме візуальних джерел, за винятком згадок фільмів та картин під якими є питання направленні саме на звернення до

аксіологічної складової та емоцій при їх перегляді та порівняння цих джерел. Тому кардинально нового в підручнику стосовно візуальних джерел саме по темі 20-х 30-х рр. немає але щодо самих змін в подачі та візуальному оформленні то позитивні зрушення присутні.

Тема 23 а саме «Культура і духовне життя в роки НЕПу» в підручнику 2010 р. присвячена саме темі життя культури в українському суспільстві в 20-30-ті рр. в період початку ідеологізації та політики на «умовну лібералізацію життя». Автор торкається як теми політики влади стосовно культури, так і процесів українзації, а також зміни в літературі, мистецтві, та в релігійному житті. Все це в більшій частині викладено в вигляді текстового матеріалу та питаннями в плані аналізу та наслідків тої чи іншої політики. Це дозволяє учням підійти до вивчення теми більш аналітично але враховуючи майже повну відсутність візуальних джерел це може бути серйозною проблемою коли справа дійде до аналізу кінострічок, газет чи плакатів [42, с. 193-206].

Але все ж автор два елементи візуальних джерел хоч і в дуже малій кількості а саме плакат з журналу «Безбожник» та автора багатьох кіно що отримали славу і за кордоном Олександра Довженка. Щодо плакату то автори вирішили використати «мозковий штурм з тонких запитань» а само про що символізував цей плакат, його призначення та на аксіологічну складову учня. В результаті після відповіді на ці питання учень міг би отримати цінні факти про саме цей плакат та саму політику проти церкви, але не повністю осмислити її через аналіз через призму радянської політики щодо подальшого розповсюдження комунізму в Європі та яку роль це мало відіграти в нав'язанні людям жорсткості та безморальності [42, с. 200].

Друге це згадка про праці Довженка та самого автора цих кіновитворів. І хоч обкладинок або кадрів з фільмів тут немає, все ж автор дає учням назви цих кіно та дає коротку біографію самого автора разом з його портретом. Але все ж для засвоєння цього замало, адже самі назви можуть ні про що не казати учневі, без візуальних прикладів учень може до наступного уроку забути що це за фільми та самого автора вже не кажучи про термін «через рік» [42, с. 199].

Щодо підручника 2018 р. то в ньому ця тема подана в параграфі 21 та має назву «Трансформаційні процеси в суспільно-політичному житті УСРР». В цьому випадку автори дещо переглянули саме зміст матеріалу що подається та почали з пунктів нахшталт монополізації КП(б)У влади в УСРР, політики коренізації, українізації та на кінець релігійна політика що виглядає більш послідовно ніж в попередньому підручнику що створює логічність і в розмірковуваннях самого учня, адже дає йому зрозуміти що все не сталося за один день а відбувалось поступово і з наростанням репресій та ідеологічного тиску як на національні прояви українців так і на релігійну складову [43, с. 139-145].

Щодо візуальних джерел то знову ж їх в цьому підручнику та в цій темі досить мало, що знову ж є мінусом хоча і текст більшою мірою зменшує вплив у параграфі але всеодно лишається провідним інформаційним елементом на рівні з документами та питаннями саме до тексту а не до візуальних елементів. Іншим моментом є питання які є досить короткими та вимагають від учня знання фактів та аналіз тексту, і це добре але питань що направлені саме на критичне мислення та завдань майже немає. І це той самий мінус що і в попередньому підручнику де від учнів вимагалось саме інтерпретація та фактаж, а не критичне осмислення та практичні завдання [43, с. 139-145].

Візуальні джерела в цьому параграфі теж присутні але один з них дублює той що був у попередньому підручнику як і самі питання що описувались вище. Також автор додав такий елемент візуального джерела як марка, але це скоріше для ілюстрації постаті та років його життя а ніж для аналізу постаті або змісту подій що відбувались через неї. В цьому плані одні й ті ж самі теми в обох підручниках істотно не змінились в плані візуальних джерел, автори цих підручників ні в 2010, ні в 2018 р. не вважали візуальні джерела навіть в пунктах де фігурує кіно, плакати і т.п. не вважали за потрібне взяти фокус на збільшення візуальних джерел, а досі залишились на рівні «верховенства фактів» та документів що вже давно застаріло навіть у 2010 р., але автори перенесли це й у новіші підручники що аж ніяк не відповідає вимогам сучасності [43, с. 143-144].

Щодо практичних завдань то тут ситуація змінилась на краще. Автори у підручнику 2010 р. використали шаблонне практичне заняття з питань що мають відношення до теми та чотирьох варіантів відповідей. До всього цього автори додають перелік правил які учням рекомендовано дотримуватись аби його пройти. Це у свою чергу за задумом авторів мало б натренувати учнів до того аби вони звикли до такого формату та краще орієнтувались у тестах ЗНО. Але знову ж, немає візуальних джерел, і це теж могло породити страх учнів перед ними через те, що учень проходячи тест побачить різні будівлі на фото або постатей, чи різні вирізки з газет і впаде у конфуз та не зможе його вирішити і почне так би мовити «обирати на око» те що йому буде вважатись правильним. Це не системні знання, це їх відсутність. І в цьому випадку учням тих років які дійсно були зацікавлені в успішному проходженні ЗНО доводилось самотійно шукати в інтернеті приклади плакатів, споруд чи т.п.. З одного боку це розвиває в учнів пошукові навички, з іншого могло ввести їх в оману та довести до неправильних висновків адже інтернет того часу транслював в більшій мірі російські інформаційні ресурси [42, с. 242-245].

В кінці практичного заняття автори додають перелік питань по розділу і знову ж без візуальних джерел. В цьому випадку порівнюючи з іншими підручниками що тоді виходили це не є чимось що виходить за рамки, навпаки, переважання тексту для 2000 та 2010-х є нормою, це своєрідний відбиток ще радянської практики друкування підручників та подавання матеріалу у вигляді тексту та за окремими випадками додаючи зображення, зокрема тоді це можна пояснити залишковим принципом фінансування радянської освіти та збитковістю більшості підприємств що друкували підручники, тому автори всіяко намагались скоротити кількість фарб та зменшити їх використання у підручниках це у свою чергу йшло десятиліттями і створювало ілюзію «саме таким має бути гарний підручник», менше картинок і більше тексту, тому попри наявні в Україні потужності автори за інерцією робили саме такі підручники бо такими були вони в їх дитинстві, додатково аргументуючи це тим що у всіх книгах немає кольорових зображень як в дитячих підручниках. В сучасних

умовах це радше призвело в учнів атрофію до всього що потрібно читати через те що це не цікаво [42, с. 246].

В підручнику 2018 р. автори зробили певну роботу над помилками щодо практичного завдання в назві якого закладено те що тема буде присвячена про побудову «радянського ідеального громадянина» та повсякденне життя українців в 20-ті 30-ті рр. і це має бути тема яка б зачіпала велику кількість проблемних питань та головне, візуальних джерел що дійсно могло б допомогти підсилити ефект від практичного заняття. В реальності тексту дійсно стало менше та більше стало питань як тонких так і товстих що допоможе учням пізнати через аналіз періоду але слабким місце знову ж виявилось те що кількість візуальних джерел досить мале як і завдань над ними, а саме лише один плакат з візуалізацією російського письменника ефіопського походження Пушкіна (Дод. І). І навіть з ним можна було б зробити цікаві завдання на аналіз не лише самого плакату але й додатково проаналізувати саму суть того періоду для українців та як це могло б вплинути на подальшу долю самої української культури. [43, с. 173-175]

Іншим аспектом що кидається в очі є використання саме питань що можна віднести до «мозкового штурму», це і: Назвіть, Установіть, Покажіть на карті, поясніть терміни і т.п. але навіть на біглий огляд це виглядає досить хаотичним хоч і дає учню певний орієнтир як саме аналізувати та де шукати інформацію для більш кращого сприйняття, або провести дослідження з власною родиною та як саме на неї вплинуло це. Завдання з есе хоч і виглядає таким що дозволить учню більше говорити та висловлювати свої думки але це вже навіть на той час було застарілим. Для кращого та глибшого сприйняття варто було б додати роботу над інтелект картами, тобто аби учень самостійно спробував розмістити до прикладу шість видів візуальних джерел на такій карті та зробив опис до кожної з них і виділив три ключові ідеї що вони несли. Тоді учень не тільки б засвоїв матеріал але й це дозволило б йому побачити як з нічого йому вдалося створити щось візуалізоване та критично проаналізоване ним самим що неодмінно додало б учню впевненості в його знаннях, а впевненість у своїх знаннях запорука

отримання задоволення від того що ти навчаєшся та мотивації робити більше для досягнення більших результатів [43, с. 174-175].

Автори Пометун та Гупан дійсно за вісім років провели велику роботу над помилками, насамперед якщо порівнювати обидва підручника по змістовій наповненості підручників, а саме зменшилась кількість зайвого тексту що ускладнював сприйняття матеріалу учням, змінився і акцент, якщо в 2010 р. в підручнику пропаганді виділявся лише один пункт, в 2018 р. на це вже виділили ціле практичне заняття що добре, і каже про те що тема пропаганди у зв'язку з початком гібридної війни Росії проти України дещо зацікавила українських істориків та тих хто пише та готує підручники для учнів.

Серед мінусів варто відзначити що автори майже не змінили думки щодо візуальних джерел додавши лише трохи більше плакатів та вирізок з газет, іноді навіть не даючи завдань до них, порівнюючи з підручником 2010 р. та 2018 р. то ситуація саме з відображенням плакатів або використанням QR-кодів для пояснення та ілюстрації фільмів не покращилась, тому книга з малим вмістом візуальних джерел виглядає досить по старому та не дуже цікаво не говорячи вже про ефективність роботи з ним.

Але попри все прогрес за 8 років очевидний, підручники почали оновлювати і хоч дуже поступово але роль візуальних джерел в них набирає обертів що в подальшому обов'язково буде відображатись на якості викладання та засвоєння учнями навчального матеріалу та їх більш критичному підході до вивчення періоду становлення радянської влади в Україні. Без цього підручник може не в повній мірі розкрити суть та основні механізми впливу пропаганди саме на населення України та причини такої політики більшовиків, що у свою чергу може нести за собою не системність знань та їх швидке забування. Підручник 2010 р. це яскравий приклад домінування радянської моделі підручників «серйозні та змістовні» які не враховують нудьгу в учнів та налаштовують їх на те що історія це щось не цікаве та складне. Підручник же 2018 р. ввібрав в себе риси нового віяння та певною мірою переосмислення авторами тем та їх новою інтерпретацією в нову епоху, але не був позбавлений

тих проблем що були в його попередника а саме майже відсутні або імітовано присутні візуальні джерела.

Наступний підручник який варто розглянути від авторів Миколи Мудрого та Олени Аркуш під назвою «Історія: Україна і світ» що поєднує в собі історію України та Всесвітню історію в одному предметі що мало б сприяти більш усвідомленому сприйнятті учнями України не як закритого суб'єкта, а одного з компонентів світової політики та дійсності і загалом в розгляді історії України в контексті світової. Взагалі створення подібних підручників досить важке завдання адже потребує ґрунтовних знань та вміння викорінювати найголовніше і найключовіше в історії при тому що потім це все треба поєднати в одне ціле. Це потребує дуже багато часу та сил, але зрештою буде мати певний результат для учнів [44, с. 146-177].

Теми що буде розглядатись була подана в IV-му розділі і складається з вступу та 7-ми тем що починаються з періоду становлення тоталітарних держав, великої депресії і вже потім автори ввівши в контекст справи учня починають розповідь про 20-ті 30-ті рр. в Україні, про встановлення та посилення комуністичного впливу в Україні, ідеологізацію населення та придушення найактивнішої частини населення.

Структура підручника дозволяє авторам чітко розмежувати матеріал зі всесвітньої історії та історії України в свою чергу полегшуючи сприйняття та структурування учням матеріалу та в цілому учні що за чотири класи звикли до викладення двох окремих предметів, це дещо полегшить адаптаційний період для учнів та їх включення в засвоєння матеріалу, згодом і його аналіз та критичне осмислення і порівняння з сучасністю. Але знову ж вони в більшій мірі ніби ізольовані один від одного і розглядаються окремо що може в деяких учнів створити не правильний погляд як на історію України так і на історію в цілому що може посприяти виробленні в учня уявлення що історія Європи, Азії, Африки та Америки є чимось що знаходиться за «стіною», а історія України ніби відокремлена від світу і інших країн в цілому що не є істиною, тому навіть те як розподілені теми можуть вплинути на сприйняття матеріалу.

Серед тем що висвітленні в підручнику, а саме в розділі IV, варто розглянути 22 та 23 параграфи адже саме вони більшою мірою присвячені Україні та окупаційній владі СРСР, основні пункти які присвячені саме пропаганді це II-й пункт 22 параграфу де автори подають учням повсякдення селян та політику радянської влади щодо них, культурну революцію та нищення інтелігенції, формування конституції СРСР та індустріалізація та 23 параграф, а саме III та IV-й пункти де автори подають події другої половини 30-х рр. і доносять учням про стан як інтелігенції так і звичайного населення в Україні [44, с. 165-176].

В 22 параграфі пункти побудовані за лінійним принципом, тобто у вигляді розповіді матеріалу з використанням документів, фото, плакатів і т.п. в якості ілюстративного матеріалу. В кінці параграфу автори дають завдання на самоперевірку учнів у вигляді «Завдання для узагальнення ...» або «Запитання і завдання» з метою перевірити знання учнів з теми [44, с. 165-170].

Варто відзначити що ілюстративний матеріал що дає уявлення про минуле в параграфі присутній, і слугує для підсилення сприйняття текстового матеріалу даючи учням уявлення про тодішній стан справ з становищем українського селянства та тою бідністю в яку їх затягли. Це у свою чергу дає можливість вчителю менше перейматись за ілюстративний матеріал на уроці та створювати завдання з аналізом візуальних джерел з книги [44, с. 165-170].

Першим мінусом що є в цьому параграфі це знову ж переважання тексту над візуальними джерелами, але на відміну від попередніх підручників автори цього підручника вирішили підсилити виклад матеріалу в параграфі додаючи та використовуючи фото з Дніпрогесу, плакати до першої п'ятирічки та біографістику Й. Сталіна без використання завдань до аналізу або роботи з плакатами або газет і т.п. До прикладу автори могли б створити завдання з декількома плакатами з різних років з додаванням проблемних запитань для того аби учні проаналізувавши через плакати минуле та вплив пропаганди на формування свідомості створили інтелект-карту з еволюцією до прикладу самих плакатів та паралельно аналізували б та вписували як змінювалась свідомість та

світосприйняття селян на основі документів. Таким чином таке завдання поєднало б текст та візуальні джерела в одне ціле і покращило б сприйняття учнями матеріалу [44, с. 165-170].

В наступному 23-му параграфі «Репресії та Голодомор в Україні. Людина в умовах тоталітаризму: приклад України» який по назві мав донести учням наслідки політики Сталіна та «Великого перелому» в СРСР та Україні, політика СРСР щодо придушення повстань голодом та початком Голодомору 1932-33 рр. та як СРСР впливав через пропаганду на країни Заходу та окремих журналістів що намагались донести тодішнім парламентам та демократичним державам про те що відбувається в Україні. Також як проводились репресії в Україні, які були причини цих дій, їх хід та наслідки для українського населення як у короткостроковій перспективі так і в довгостроковій перспективі, який відбиток в історичній пам'яті українців залишили ці репресії і т.п., та розглянути світогляд тодішніх людей в Україні. Це все автори планували розкрити у параграфі через текстове сприйняття та документи що мали б подавати інформацію через погляд сучасників [44, с. 171-176].

В 4-му пункті автори досить легко але зрозуміло в тексті пояснили яким чином будувалось життя в Україні при окупаційній владі, про «мовчання», «забуття» та «опір» тих хто був проти нової влади (таких було більше мільйона активних українців, тобто тих то приймав участь у повстаннях). Додаючи портрети Скрипника та Шумського автори переводять постаті з тексту в візуальне та дають учням можливість закріпити в уяві хто це такі. В кінці автор подає перелік питань як тонких так і товстих які мали б допомогти учням провести самоаналіз та самоперевірку своїх знань [44, с. 175-176].

В цьому пункті (як і в цілому в параграфі) майже немає візуальних джерел окрім фото, тому сприйняття тої реальності що існувала в 20-ті 30-ті рр. дуже ускладняється і уся робота над підбором візуальних джерел та створенням завдань для учнів, це є мінусом в подачі матеріалу саме в цьому пункті, і це як зазначалось вище є наріжним каменем усіх підручників що простежується у більшості авторів тому в створенні підручників для нових поколінь варто

враховувати і важливість візуальних через їх інформативність та інтерактивність [44, с. 171-176].

Практичних занять не має як у інших підручниках, ці завдання винесені на самостійне опрацювання учнями та контрольні роботи вчителем. Загалом підручник віддає присмаком «радянської школи» що чітко простежується у подачі матеріалу та використанні різних джерел, в тому числі й візуальних. Окремої уваги заслуговує те що автори використали карти для позначення історичних подій (в основному битв) та для означення кордонів держав що є добре але відсутність завдань до них є мінусом.

Враховуючи те що це одна з перших спроб поєднати Історію України та Всесвітню історію в одному підручнику то це досить не погана спроба як для української освіти. Автор більш-менш вдало поєднав ці два предмети хоча і з певними вадами це і надмірною фактологізацією та текстовою складовою на чому і базується більшість викладу матеріалу в підручнику.

Все ж люди вчаться або на помилках інших людей, або на своїх і факт того що це одна з перших спроб створення підручника вже заслуговує на те щоб бути прикладом переваг та недоліків що мали б врахувати наступні автори при написанні нових підручників з поєднанням історії світу та України. І це важливо, адже те що дійсно якісне утворюється лише з урахуванням помилок минулого та роботою над ними.

Наступне на чому варто наголосити це концентрація авторів на воєнній та економічній історії та в меншій мірі на історії повсякдення українського народу в той період, це і зрозуміло адже в 2018 р. тема повсякдення людей та впливу на них пропаганди чи якихось інших явищ що могли б змінити звичний уклад життя людей, і тому ті хто навчались раніше за схожими підручниками вважають історію суто військовою частиною життя та розповідає суто про воєнні дії (в якійсь мірі це відголоски 20-х 30-х рр. коли сіявся страх перед ворогом та всі жили ніби у одній казармі) вже не говорячи про візуальні джерела які автори не сприймали всерйоз і вважали лише доповненням до розповіді та суто тим матеріалом що мав би проілюструвати різні аспекти життя людей.

Отже, після усього що було зазначено в розділі можна підвести певні висновки щодо стану візуальних джерел та їх розробки в підручниках за 2018 р.. Враховуючи те що це одні з перших підручників після 2010 р. то основне що стосується саме візуальних джерел в нових підручниках суттєво не змінилось, всі джерела що є в підручниках є в більшій мірі такими що мають ілюструвати матеріал та зображувати учням певні особливості місцевості, епохи, явищ і т.п. що звісно є позитивним явищем але сучасний світ потребує розв'язання проблем в тому числі пов'язаних з роботою з фотографіями, плакатами, відеоматеріалами і т.п.. Тому в такому випадку варто було б зробити завдання для учнів але не тільки у вигляді звичайних запитань, а й у електронних застосунках з застосуванням QR-кодів. По-перше це створить більше можливостей для впровадження більш великої кількості візуальних джерел адже книги не зможуть забезпечити достатньої кількості цих джерел. По-друге це дозволить зробити завдання більш інтерактивними що неодмінно буде впливати і на мотивацію учнів до навчання та створюватиме позитивне враження від роботи з історичними джерелами.

Іншим недоліком книг є продовження радянської традиції щодо надмірної фактологізації та додаванням великої кількості тексту який представлений у лінійній формі та надмірна формалізація матеріалу. Це звичайно залежить і від віку тих хто робить нові підручники адже вік людей що писали їх був від 50-ти і більше. Тому для покращення якості нових підручників варто заохочувати і нове покоління істориків адже більшість новацій проводиться саме молодим поколінням.

Підручникам що були розглянуті не вистачає саме використання інтерактивності з інтернет ресурсами особливо кінохроніки якої з теми пропаганди є велика кількість що дало б підручнику більшу сучасного вигляду та не перевантажувало б його та зберігало б завдання, відео, фото матеріали, плакати і т.п. Тому запровадження більшої інтерактивності в підручниках мало б бути першочерговим завданням що підвищило цікавість учнів до роботи з ним і легкості сприйняття матеріалу пов'язаного з пропагандою.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження теми пропаганди в 20-30-ті рр. відкриває перед науковцем нові горизонти у вивченні впливу пропаганди на життя людей та їх сприйняття дійсності під її впливом, це дозволяє дивитись більш глибоко на свідоме та підсвідоме людей та їх дії. Особливо це може допомогти і вчителю для формування критичного мислення та навичок аналізу, через візуальні джерела (плакати, кіно, радіо тощо.)

Проаналізовано стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження. Встановлено, що тема радянської пропаганди 1920–1930-х рр. є предметом активних дискусій у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Українські науковці (С. Кульчицький, Г. Єфименко, В. Молоткіна) акцентують увагу на політичних інструментах уніфікації та асиміляції українського суспільства, тоді як західні дослідники розглядають пропаганду як складову «сталінської масової культури» та соціальної інженерії.

З'ясовано, що ключовим каналом впливу на масову свідомість в умовах низької грамотності населення були візуальні медіа. Джерельною основою роботи стали колекції радянських плакатів та кінохроніки, які містять значний дидактичний потенціал. Саме ці візуальні джерела, що конструювали викривлену реальність (образ «ворога», міф про «щасливе життя»), обрано як основу для розробки методичних вправ із розвитку критичного мислення учнів.

По-перше історичний контекст прямо впливав на мету радянської пропаганди як в Україні так і в інших куточках радянської держави. В 1920-30-ті рр. пропаганда вийшла на абсолютно інший рівень впливу на людей завдяки появі кіно, газет, радіо та почала формувати «ідеологічно правильну» людину для СРСР та любов до Сталіна як нового бога якого більшовики вбили для населення України.

Методи їх впливу були досить різними від жорстких (репресій, Голодомору, ГУЛАГів) до використання «м'якої сили» (кіно, агітаційні плакати, література, живопис тощо.) це забезпечувало безмежні можливості для трансформації людської свідомості та утворенні абсолютно нових людей

«радянських» духовна складова яких була повністю зруйнована, підпорядкована партії, а серед бажань виділялись би тільки матеріальне та подяка від партії та особисто Сталіна.

Щодо засобів то радянська влада в першу чергу проводила політику «ЛИКБЕЗу» з метою подолати безграмотність та зробити з аграрного українського населення читаюче газети та розуміюче грамоту, але насправді за цим ховалась системна робота з пропагандою та нав'язуванням наративів «більшовицької боротьби проти буржуазії» головну роль в яких відіграло кіно (в більший мірі через емоційний вплив), плакати (через чіткість та лаконічність посилив) та різні карикатури на західних лідерів. Це охоплювало абсолютно усі сфери життя починаючи з ясел закінчуючи університетами (переважно через ідеологізацію навчальних програм та політики «радіофікації» викладу стінгазет та створенню «червоних кутків».)

Іншим важливим аспектом теми є її значущість та потенціал у навчальному середовищі. В період коли думки мас формуються в масмедіа а шахраїв що користуються неперевіреною інформацією або фальсифікують її є багато то вивчення цієї теми та застосування візуальних джерел на уроках з історії може допомогти вирішити цю проблему в першу чергу через інтеграцію роботи з візуальними джерелами для розвитку аналітичного мислення та критичного на основі кінохроніки, фотоплівок та плакатів і показу різних маніпулятивних схем якими радянська влада впливала тоді, і які використовуються в сучасному глобалізованому світі.

На уроці варто використовувати європейську практику викладання в школах (але підлаштовуючи її під учнів України), це можуть бути і «Шість капелюхів» (Е. де Боно), таксономія Блума і т.п. Варто виділити і проблеми підручників які все ще базуються на викладі великої кількості інформації хоча з розвитком сучасної науки виникли і інші методи для викладу в більш інтерактивному форматі (VR технології), тому це важливо розуміти, адже з розвитком III учні все більше будуть відкидати підручники на користь більш доступних ChatGPT, Gemini і т.п. і вчителю важливо навчити учнів відрізняти

фейкову інформацію, ту що має ідеологічний зміст, або пропаганду прямо направлену на їх підсвідомість, і як їй протидіяти.

Практичне ж значення роботи можна виділити у двох аспектах, це і формування в учнів і тих хто старший за них імунітету до маніпуляцій, звичайно не повного імунітету але максимально можливого для того аби в майбутньому при голосуванні за кандидатів учні чітко відрізняли популізм від реальних дій, це один з прикладів де можна це застосувати, інший момент – переосмислення історії минулого. Це дозволить в першу чергу науковцю переосмислити українську історію XX ст. відрізнивши пропагандистські наративи від дійсного стану речей та підвищить значення свідомого та підсвідомого в житті людей як того часу так і сучасного що дозволить сфокусувати увагу на тому скільки радянських «штампів» в повсякденному житті українця присутні і досі, що також і вплине на підвищення ролі національної самосвідомості як опори людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Мемуарна література

1. Мельничук О. А. Доля українських патріотів в умовах радянського режиму 20-30-х рр. XX ст. (за спогадами І. Д. Юрченка). *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2016. Вип. 24. С. 62–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2016_24_12.

II. Монографії, статті в наукових виданнях

2. Анпілогова Т. Освітньо-виховна діяльність як один з напрямів використання гуманітарної інтелігенції Донбасу в період непу (на матеріалі Донбасу). *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2008. Вип. 14. С. 361–364. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_14_89.

3. Бривко М. Радянська пропаганда 1937–1938 років про політичні репресії. *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 179–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsid_2016_25_16.

4. Вальчук О. Організатори та провідники радянського соцстраху 1920–1930-х років. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2014. Вип. 22. С. 205–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2014_22_44.

5. Василенко В. Голодні лихоліття першої половини 1920-х рр. та їхній вплив на соціально-економічне становище та настрої населення Поділля. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 277–281. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_64.

6. Вронська Т.?, Ляковська С. Кар'єра І. Битневського в контексті історії спецслужб радянської України. З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2011. № 2. С. 207–235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/za_2011_2_10.

7. Григорчук П., Тучинський В. Історіографія політики більшовицької влади в Україні в галузі культури на початку 20-х рр. XX ст. *Наукові записки*

[Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. 2008. Вип. 14. С. 67–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_14_15.

8. Галка К. Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933-1941 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 2. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2013_2_43.

9. Доценко В. Єврейська громадська ініціатива в Україні в 20-х рр. XX ст. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 67–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_16.

10. Єфименко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938) : [монографія]. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2001. 303 с.

11. Задорожна Л. Проблеми становлення педагогічної інтелігенції та її роль в соціокультурному просторі Дніпропетровщини в умовах трансформації українського суспільства 20 - х рр. XX ст. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2008. Вип. 14. С. 356–361. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_14_88

12. Зінько Ю. Заходи радянської влади в боротьбі з релігійними впливами на Вінниччині у 1920-1930-х рр. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2015. Вип. 23. С. 48–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2015_23_12

13. Іскра С. Соціокультурна діяльність католиків Вінниччини за часів "войовничого атеїзму". *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 130–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_31

14. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція в 1933 р. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 1992. Вип. 2. С. 92. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Piufsp_1992_2_15

15. Кахно І., Ніколіна І. Розвиток загальноосвітньої школи УСРР на початку 20-х рр. XX ст. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2009. Вип. 16. С. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_10
16. Клименко О. М. "16 лет в СССР": спогади Фредеріка Леграна. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2017. Т. 194. С. 82–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2017_194_13
17. Кручек О. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні в 1920-1923 рр. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Історія. 2010. Вип. 17. С. 55–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2010_17_13
18. Кульчицький С. Між двома війнами (1921–1941 рр.) (Закінчення). *Український історичний журнал*. 1991. № 9. С. 3–17. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1991_9_3
19. Молоткіна В. Радіо та кіно як засоби впливу влади на суспільство в Україні 1920-і рр. *Переяславський літопис*. 2014. Вип. 5. С. 55–60.
20. Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. XX ст. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Історія. 2009. Вип. 15. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_20
21. Нікітенко К. В. Рух ударників фінансово–банківської системи УРСР: офіційна радянська пропаганда і правда історії). *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 87. С. 99–104.
22. Петренко В. Масове розкуркулення українського селянства в 1930–1933 рр.: механізм творення голодомору. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2008. Вип. 13. С. 112–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_27
23. Покляцька А. Формування образу радянської жінки на сторінках журнальної графіки СРСР у 1920-1930-х рр. *Наукові записки [Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. 2016. Вип. 24. С. 256–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2016_24_50

24. Посвістак О. Формування масової політичної культури в радянському суспільстві 1930-х років. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія.* 2014. Вип. 22. С. 209–212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2014_22_45

25. Скрипник П. Плакати як джерело дослідження соціально-політичних процесів в Україні у 20-х роках ХХ ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* 2020. Вип. 60. С. 137–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2020_60_11.

26. Стоян Т. "За чітке більшовицьке художнє мовлення": до історії радіоцензури в УСРР 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія.* 2009. Вип. 15. С. 78–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_19

27. Стоян Т. "Как это освещать в печати": політичне утаємнення голоду 1932-1933 рр. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія.* 2010. Вип. 18. С. 153–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2010_18_34

28. Сидоренко А. Зміни соціальної структури населення Поділля під впливом формування радянської ідентичності у роки непу. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія.* 2014. Вип. 22. С. 138–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2014_22_30

29. Мартин Т. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939 роки) = The Affirmative Action Empire / пер. з англ. Сергій Вакуленко. Київ: Критика, 2013. 638 с.

30. Якубовський І. Матеріали районної преси Київщини про підтримку селянами курсу влади під час Голодомору 1932 –1933 рр.: маніпуляції та реалії. *Київські історичні студії*. 2023. № 1. С. 121–129.

31. Яшан О., Стадник І. Трансформація радянської пропаганди в 1933–1941 рр. *Гуманітарний вісник. Сер.: Історичні науки*. 2020. Число 32, Вип. 16. С. 139–145.

III. Науково-довідкова література

32. Бондарчук П.М. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. Київ, 1998. 45 с.

33. Висоцький О. Ю., Халапсіс О. В. Кіно і політична пропаганда : навч. посіб. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 408 с.

34. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький; ред. С. О. Васильченко, рец. канд. іст. наук Ю. І. Шаповал. Київ: Либідь, 1991. 342 с.

35. Кудряченко А., Калінічева Г., Костира А. Політична історія України ХХ століття: Підручн. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2006. 696 с.

36. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиліття (1919–1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.

37. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.

38. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ: Темпора, 2013. 628 с.

39. «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки / Відп. ред. В. А. Смолій; Авт. кол.: В. М. Даниленко (кер. авт. кол.), Я. В. Верменич (заст. кер. авт. кол.), П. М. Бондарчук, Л. В. Гриневич, О. О. Ковальчук, В. В. Масненко, В. М. Чумак. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2003. 392 с.

IV. Дисертації

40. Клименко О. М. Конструювання пам'яті «нової людини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Національний університет «Києво Могилянська академія». Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019. 250 с.

V. Методичні розробки

41. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.

42. Пометун О. І. Історія України: підручник для 10 кл. загальноосвіт. Навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с.

43. Пометун О. І. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.

44. Мудрий М. М. Історія: Україна і світ: (інтегр. курс, рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 288 с.

45. Коляструк Ольга Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип. 14. С. 259–264. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_14_259.

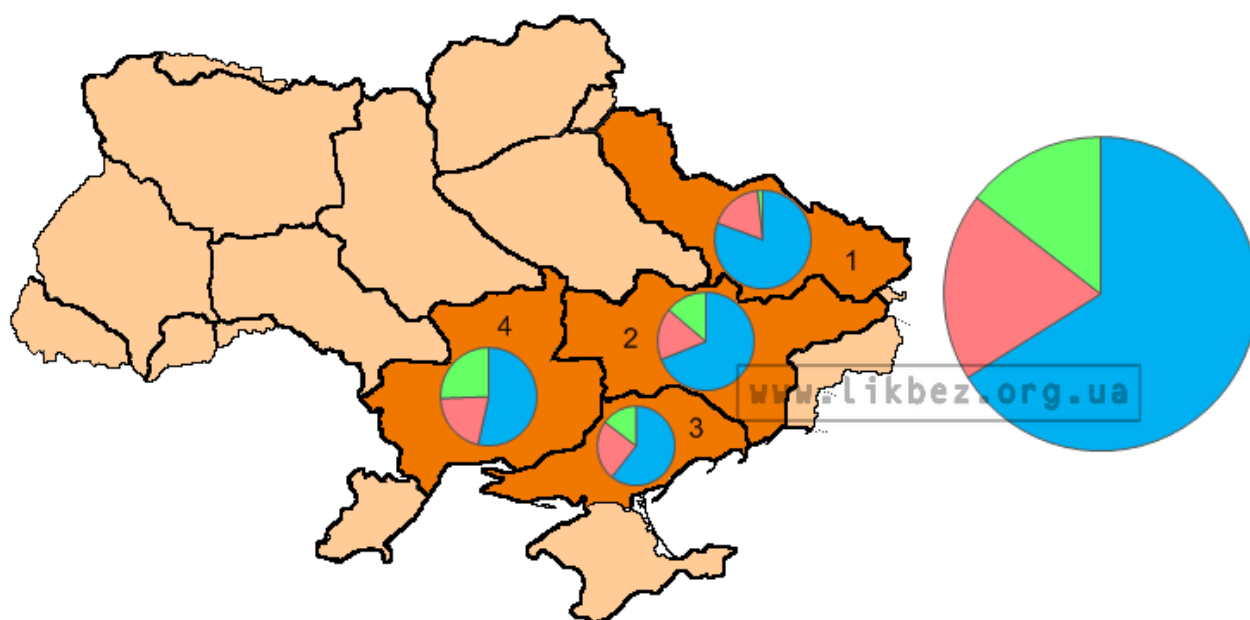
46. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

47. Пометун, О. Нестор Г. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 241–255.

ДОДАТКИ

Додаток А

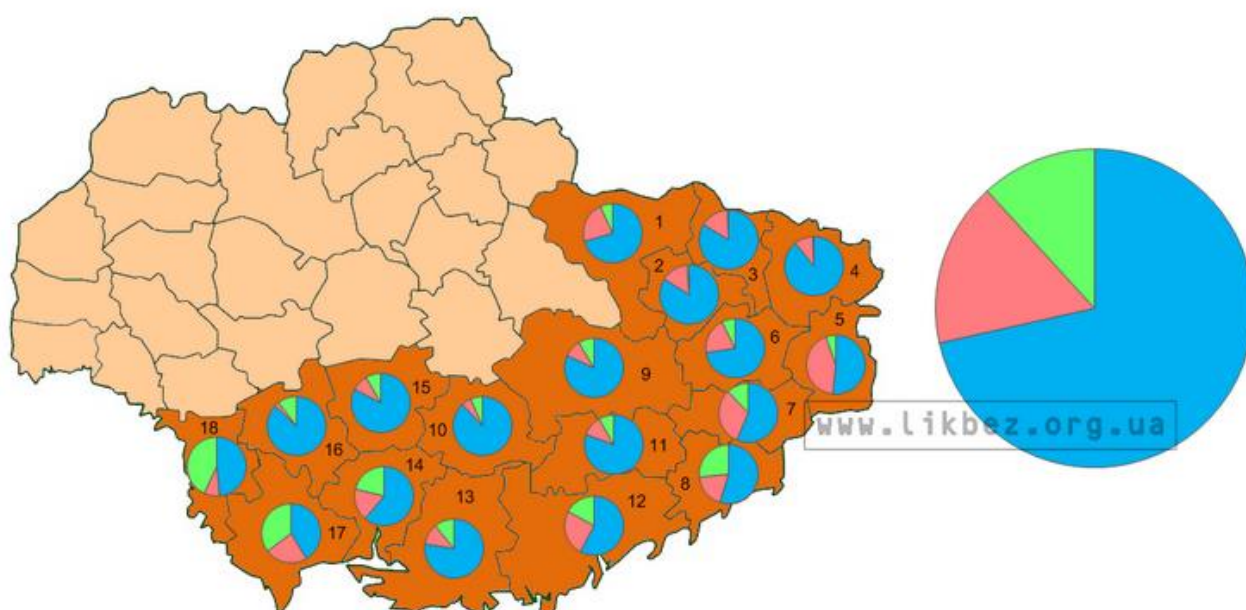
Розподіл українців, росіян та інших народів в південно-східних губерніях (1897 р.)

Джерело: <https://likbez.org.ua/ua/census-of-the-russian-empire-in-1897-ukrainian-province.html>

Додаток Б

Розподіл українців, росіян та інших народів в південно-східних округах (1926 р.)

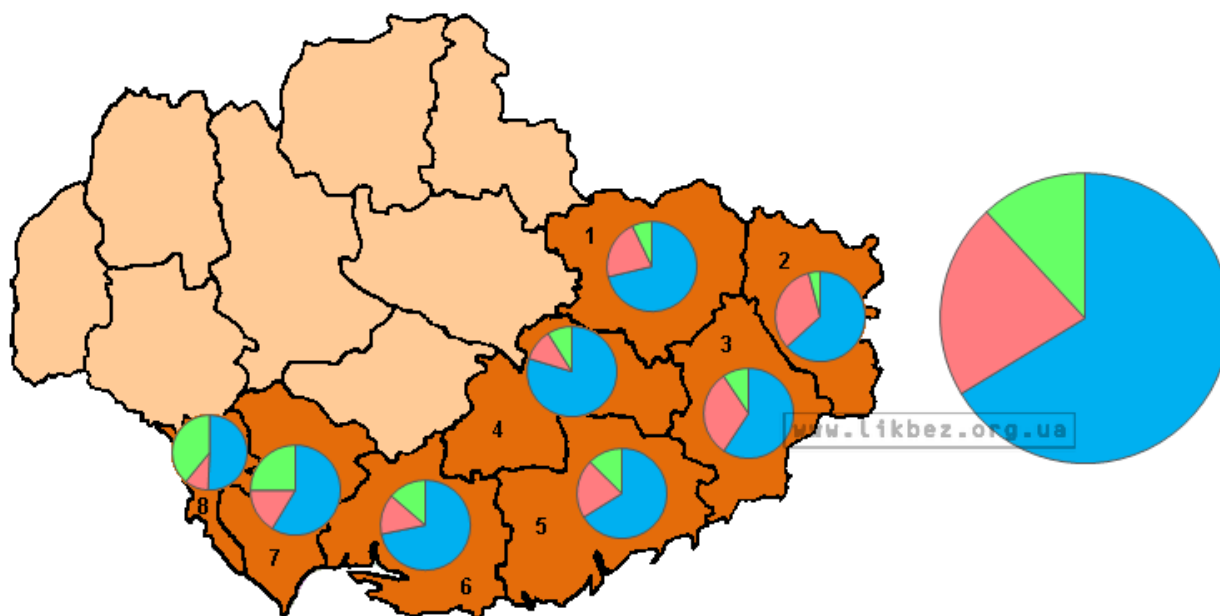

Джерело: <https://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1926.html>

Додаток В

Розподіл українців, росіян та інших народів в південно-східних округах (1939 р.)

1939

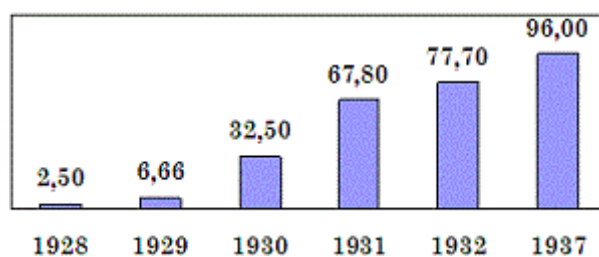

Джерело: <https://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1939.html>

Додаток Г

Колективізовані сільськогосподарські угіддя (%)

Колективізовані
сільськогосподарські угіддя
(%)

Джерело:

https://worldhistory.ucoz.ua/index/urok_35_kolektivizacija_i_rozseljanjuvannja_ukrajini/0-724

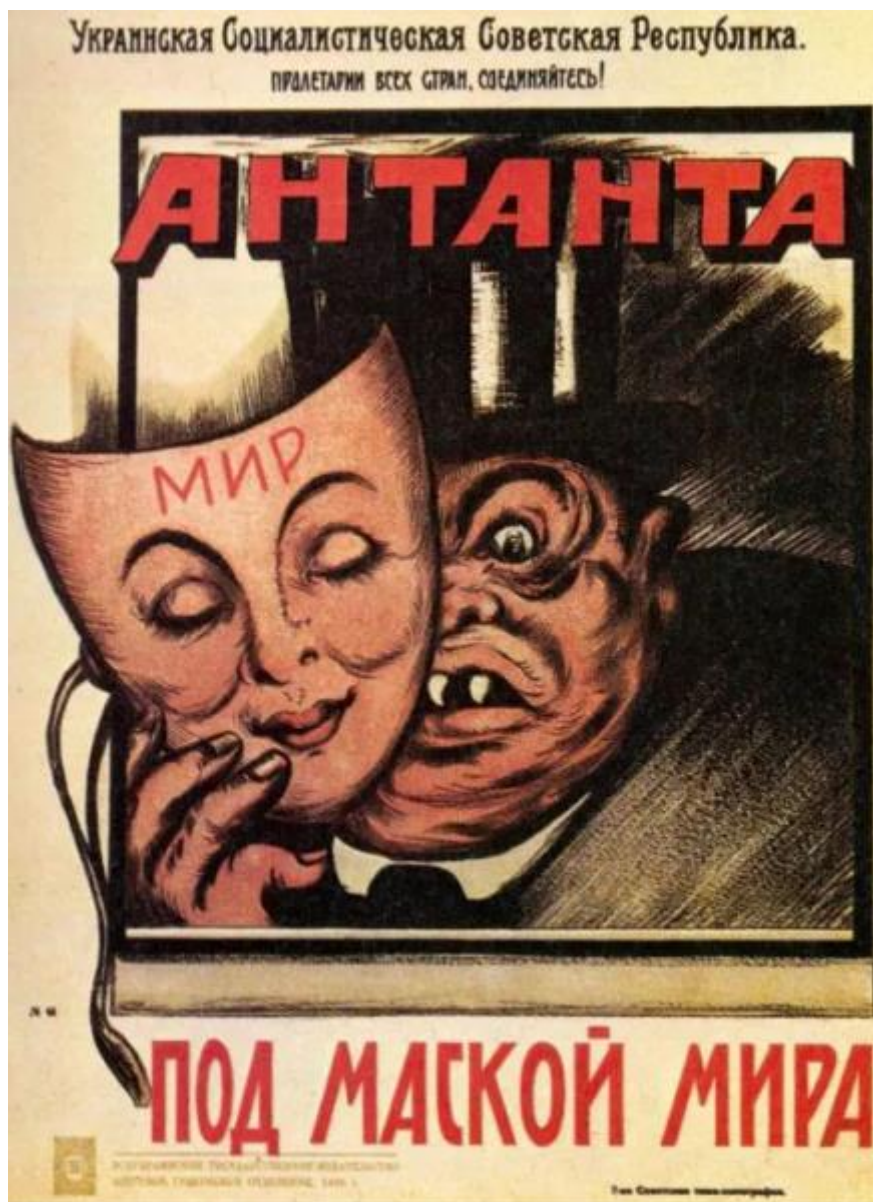
Плакат «Хто був ніким, той стане всім» автор: Натан Альтман (1918 р.)

Джерело: <https://www.wikiart.org/uk/natan-altman/yito-buv-nikim-toy-stane-vsim-1918>

Додаток Д

Плакат «Під маскою миру» (1920-30 рр.)

Джерело: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/propaganda-ne-drimea-zibrani-najpopulyarnishi-plakati-srsr.htm>

Газета «Пролетарий» 27 жовтня 1932 р.

КП(б)У ответим непрерывными красными хлебными обозами им. XV годовщины Октября

Пролетарии всех стран, соединитесь!

ПРОЛЕТАРИЙ

**ВСЕУКРАИНСКАЯ РАБОЧАЯ ГАЗЕТА
ОРГАН ЦК КП(б)У и ВУСПС**

Редактор тел. 12-10. Секретариат 51-45. Адрес редакции: Дворец Труда, кв. 93. Массовый отд. 46-66. Общ. 26-73.

№ 246 **ХАРЬКОВ** X год
(2744) **27 октября 1932 года** издания

Хлебный обоз по пути к элеватору. (Гора Снадеского района).

ОБЕСПЕЧИТЬ АКТИВНЕЙШЕЕ УЧАСТИЕ ПРОФСОЮЗОВ В ХЛЕБОЗАГОТОВКАХ

Все силы шефской помощи — на повышение темпов борьбы за хлеб

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ВЫЗОВ ПРИНЯТ

ПРОФСОЮЗЫ ОДЕССЫНЫ МОБИЛИЗУЮТ МАССЫ НА ВЫПОЛНЕНИЕ ПЛАНОВ.

ОДЕССА, 25 (По телеграфу). На шестом очередном заседании президиума одесского облпрофсовета вызов харьковских профсоюзов на социалистическое соревнование в выполнении хлебозаготовок, сева и свеклоуборки принят.

Профсоюзы Николаева посылают на село 10 бригад в составе 80 ударников, Херсон — 50, Первомайск — 30, Зиньковский — 70. Председатель Одесского облпрофсовета — Гришин.

Опубликованное вчера обращение ЦК КП(б)У «Ко всем Обномам и районным ЦК КП(б)У» особое ударение делает на участие в хлебозаготовке, тельной кампании профорганизаций Украины.

«Необходимо, чтобы в деле усиления хлебозаготовок приняли активнейшее участие и профорганизации».

Однако, как об этом говорят печатные сегодня в нашей газете материалы, в выполнении этой важнейшей задачи большинство профорганизаций еще не подошли по-большевистски, не обеспечили требуемого активнейшего участия профсоюзных масс в борьбе за выполнение хлебозаготовительных планов. ГРИШИН.

ЗВАНИЕ ОБЯЗЫВАЕТ

ИНИЦИАТОР СОРЕВНОВАНИЯ — ХОСПС ДОЛЖЕН ВЫПОЛНИТЬ ВСЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ПО СОЦВЫЗОВУ КИЕВУ И ОДЕССЕ

Харьковская область — наиболее отстающая на Украине по хлебозаготовкам. К 21 октября годового плана хлебозаготовок выполнен лишь 29,3 проц. Эти цифры — обвинительный акт не только областным организациям, но и всем областным организациям. Что делают и делают харьковские профсоюзы, чтобы не допустить провала в хлебозаготовках? Что предпринимают, в частности, облпрофсовет?

Августовское постановление ВУСПС об участии профсоюзов в хлебоуборочной и

сильные, а пестрящие цифры, облпрофсовет может. Едут на село бригады. Вот и сейчас в Волчанском районе сила от ХПЗ 28 человек, в Салтовском от ХПЗ — до 25 чел., в Лозовском — от «Серпа и Молота» человек 15 и т. д. Но что делают эти бригады, как они работают — не знают ни законы, посланные их, ни шефкомбинаты, ни сами облпрофсовет.

— Некому среди них послать зам следствия, мы узнаем только когда бригады возвращаются, — таково определение зав. сектором массовых кампаний ОСПО

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/artefacts/2010/11/7/3319/>

Газета «Безбожник» 1929 р.

Джерело: <https://uamoderna.com/md/babenko-atheism/>

Агітплакат «Вікна сатири РОСТА» (1919-1921)

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B8_%D0%A0%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Plakat_mayakowski_gross.jpg

Додаток 3

Українська хата (кін. XIX ст)

Джерело: <https://news.blog.net.ua/2023/05/v-khati-mov-u-vinochku-iak-ukraintsi-ranishe-prykrashaly-zhytlo/>

Додаток II

Український радянський плакат 1920–1930 років (з фондів Відділу образотворчих мистецтв НБУВ)

Джерело: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1903>

Сучасний вигляд будівлі ясел на вулиці Алли Горської, 6 у Києві.

Джерело: <https://zaborona.com/za-chasiv-stalina-v-srsr-zaboronyly-aborty-j-masovo-buduvaly-yasla/>

Агітаційний плакат «Товарищ верь, взойдёт она...» 1936 р.

Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tovarisch_veri.jpg

План-конспект з предмета «Історія України»

«Ідеологізація суспільного життя та репресії у радянській Україні»

<https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-10-class-2018-vlasov-standard-level/25.php>

Урок 24

10-А клас

Мета:**навчальна:**

- ознайомити учнів з поняттями «нова радянська людина», «пропаганда», «мас-медіа»; / *мовленнєва*
- ознайомити з основними видами впливу на українське населення; / *аксіологічна, просторова*
- проаналізувати основні види пропагандистського впливу та основні наративи; / *логічно - просторова*
- формувати вміння складати схеми, таблиці; / *логічно – просторова*
- дати оцінку ефективності впливу пропаганди та культурної політики на культурний злам в українському суспільстві; / *логічно – просторова*
- визначити та проаналізувати причини впровадження новацій в кіноіндустрію, друк та пресу; / *аксіологічна, інформаційно – просторова*
- формувати в учнів власні судження щодо наслідків впливу пропаганди та ідеологічного тиску в Україні; / *інформаційна, просторова,*
- відпрацювати навички аналізування соціально-економічного та політичного розвитку України в умовах сталінського тоталітарного режиму; / *інформаційна, просторова*

Розвивальна:

- розвивати вміння коментувати та критично аналізувати пропагандистські наративи; / *логічна, просторова*
- розвивати вміння шукати необхідну інформацію для спростування тих чи інших тверджень радянської пропаганди (єдність народів, вороги навколо); / *інформаційна, логічна,*
- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення та опрацювання навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей,); / *логічна, просторова*

- розвивати вміння аналізувати послідовність подій та їх наслідки в пропагандистській обробці населення; / *логічна, просторова*
- розвивати вміння використовувати терміни та поняття (ідеологізація, соціалістичний реалізм); / *мовленнєва, просторова*
- розвивати вміння встановлювати хронологічну послідовність подій, на основі подій що передували посиленню ідеологізації населення; / *мовленнєва, просторова, хронологічна*
- розвивати вміння порівнювати лозунги та дійсність в СРСР; / *аксіологічна, просторова, інформаційна*
- формувати критичне мислення (на основі усних питань); / *логічна, просторова*

виховна:

- формувати навички роботи візуальними джерелами; / *інформаційна, аксіологічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань на тему «Ідеологія комунізму та її шкода для суспільства» ; / *мовленнєва*
- сприяти формуванню глибокої зацікавленості учнів у вивченні теми пропаганди та її впливу на підсвідоме і свідомість; / *громадянська, аксіологічна, особиста*
- виховувати толерантне ставлення до думок своїх однокласників і об'єктивно їх сприймати; / *просторова*
- виховувати в учнів почуття гордості за знання методів маніпуляції та критичному аналізу джерел; / *просторова, логічна, особиста*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань; / *мовленнєва*
- виховувати повагу до держави шляхом показу важливості культурної та історичної обізнаності людей для збереження української ідентичності; / *аксіологічна, особиста, громадянська, особиста*
- виховувати почуття відповідальності за свої рішення та вплив на них зовнішніх чинників; / *громадянська, аксіологічна, особиста*

Обладнання: ноутбук, проектор, телефон

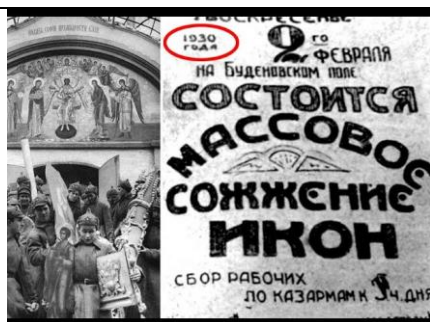
Основні терміни та поняття:

- Соціалістичний реалізм
- Ідеологізація
- Цензура
- Уніфікація

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, умінь і навичок.

Ча с	Етап уроку	НВД (вчитель)	НВД (учень)	Примітки
3 хв	Організацій ний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку також перевірка присутності учнів. Побажання на гарний день і хорошого настрою. Оголошення теми уроку.		
7 хв	Перевірка Д/З		Усно Пригадайте, чому Сталін попри попри заяви про любов до Ленінської моделі держави знищив усіх представників Ленінського апарату (в тому числі і в Україні)? Письмово Складіть короткий перелік причин репресій в Україні та їх наслідки. Причи ни Наслід ки	/ інформаці йна, мовленнєв а / інформаці йна, аксіологіч на, хронологіч на

3 хв	Мотиваційний етап	• Що об'єднює два цих плакати? • Чому поневоле народам нав'язувався культ особи «Сталіна»? (антицерковна політика, та заміна бога на «вождя») • Які особливості це носило в Україні?		/ інформаційна, аксіологічна	
2 хв	Актуалізаційний етап	• Яку епоху ми зараз вивчаємо? • Які характерні риси цієї епохи? • Чому для українців втрата національної держави стала катастрофічною?		/ інформаційна, аксіологічна, просторова	
20 хв	Вивчення нового матеріалу	Усне опитування «Аналіз з візуальних джерел»	• Що таке ЛІКНЕП? • Навіщо радянській владі знадобилося «вчити читати та писати» населення України?	/ інформаційна, аксіологічна, логічна / інформаційна,	

Групова робота

- Створити інтелект карту з теми «Кіно в СРСР 20-30-ті рр.»

- Які представники в кіноіндустрії стали найвідомішими?
- Чому українці брали участь у розбудові кіно окупаційної влади?
- Відома фраза «культура поза політикою» спростуйте її.

Розгляньте фото та пригадайте основні моменти політики радянської влади в Україні 1920-30-х рр.

хронологічна, просторова

1-ша група

Представники

Кінострічки

Основні посили (кожної кінострічки)

Наслідки (для глядача)

/ інформаційна, хронологічна, просторова, аксіологічна

2-га група

Представники (художники, літератори, політики)

		➤ Створити інтелект карту з теми «Українська інтелігенція 20-30-х рр. в радянській окупації» • Які найяскравіші представники української інтелігенції в 20-ті рр? • Поясніть на прикладі українізації разносторонність в культурній та національній політиці СРСР • Чому всі хто працювали (прямо чи опосередковано) на радянський окупаційний режим чекав або розстріл або заслання до сибіру? • Які наслідки для ідейного та духовного життя українців мало винищення усієї інтелігенції та чим це замінили згодом? «Аналіз думок автора» • Про що каже автор? • Яким чином русифікація населення мала вплинути на українців? • Якими методами (використовуючи мову спілкування)	Основні здобутки Подальша доля Наслідки для українськог о суспільства Слова історика Ярослава Грицака. «Проголошена більшовиками формула модернізації країни ще більше підсилювала роль національної освіти: їхні плани передбачали	/ інформаційна, логічна, хронологічна, просторова, аксіологічна / інформаційна, хронологічна, аксіологічна

		Сталін планував впливати на українське міщанство та селянство? Які наслідки для сприйняття українців в Україні та за кордоном мала подальша русифікація та уніфікація населення?	проведення не просто індустріалізації, а індустріалізації соціалістичної. Щоб прискорити побудову соціалізму, слід прищепити народним масам його ідеали, а найкраще це було робити народною, зрозумілою мовою... Але у 1931-1934 рр. Сталін проголосив, що СРСР позбавився своєї відсталості і що побудова соціалістичного фундаменту завершена. Відповідно до цієї логіки зникла потреба проводити модернізацію у формі «коренізації». Її заступила русифікація».	
5 хв	Систематизація знань	<i>Вправа «Співстав плакати з датою»</i> Суть: Поставити у правильній послідовності плакати що спрямовані на ідеологічні завдання (1920 – 1935 рр.)		/ інформаційна, аксіологічна, хронологічна
3 хв	Висновки	Отже, прокоментуйте вислів Сталіна «репресії в галузі соціалістичного	Чому «досягнення мети будь	/ інформаційна,

		<i>будівництва є необхідним елементом наступу»</i>	якими методами» не є виправданням жертв? • Яку ціль переслідували більшовики проводячи ідеологізацію населення? • Які наслідки для України становила масова уніфікація населення? • В чому важливість національної держави для українського народу? (з огляду на події 20-30-х рр.)	<i>аксіологічна, хронологічна, громадянська, особиста</i>
1 хв	Домашнє завдання	• & 24 • Створити інтелект карту за допомогою ІІІ використовуючи плакати та кінострічки з порівнянням ідей та наслідками їх реалізації. • Додаткове завдання: переглянути відео https://youtu.be/4c-u-S6kF2Q?si=bLteak2CmRdzJiPR		<i>/ інформаційна, аксіологічна</i>

Приклад вчительського блогу для 10-11 класу

Блог вчителя історії 10-11 класів (Штанько М.І)

XX-XXI СТОЛІТТЯ "Недостатньо лише хотіти - ви повинні запитати себе, що ви збираєтеся робити, щоб отримати те, що ви хочете." Франклін Д.Р.

Головна сторінка | Про мене | Історія | НМТ-2025 | Нормативно правова база | Національно-патріотичне виховання

Повідомити про порушення

Шукати в цьому блозі

Пошук

Про мене

Микола

Дивитися мій повний профіль

Архів блогу

листопада 2024 (2)

(без назви)

Перша світова війна
Вона була законним результатом гострих суперечностей між великими світовими державами. Ще в 1879 р. Німеччина уклала...

Рейганоміка та Тетчеризм

Рейганоміка Рейганоміка — це економічна політика, впроваджена президентом США Рональдом Рейганом у 1980-х роках. Вона ґрунтувалася на принципах економічного лібералізму та ставила за мету стимулювання економічного зростання через зменшення державного втручання.

Рейганоміка була популярною серед бізнесу та заможних верств населення, однак викликала критику через збільшення нерівності, зростання державного боргу та соціальні наслідки для менш забезпечених.

Джерело: <https://shtankomy.blogspot.com/>

Додаток Л

Метод «Шість капелюхів мислення» (Е. де Боно)

Інноваційний метод Шести Капелюхів Мислення Едварда де Боно

- Білий** — збагачення себе новими конкретними знаннями.
- Червоний** — це формування свого ставлення до подій та їхніх учасників.
- Жовтий** — простеження позитивних сторін явища.
- Чорний** — це вказівка на негативні сторони, помилки.
- Зелений** — втілення нових пропозицій, ідей.
- Синій** — контроль за розумовим процесом.

Джерело: <https://vseosvita.ua/library/embed/01004kot-0524.docx.html>

Плакат «Трудящі жінки СРСР щільніше лави боротьби за соціалізм за світову революцію» Харків 1930 р. Художник Г.Горох.

Джерело: <http://www.nbu.gov.ua/node/1903>

«Ромашка Блума»

Джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D0%91%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Bloom_taxonomy5.svg

Додаток О

Фото часів антирелігійної кампанії в СРСР (червоноармійці виносять з храму цінні предмети релігійного призначення) (фотокартка 1923 р.)

Джерело:

<https://www.proukrhistory.com.ua/%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%82%D0%B8/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4>

Виховний захід

«Маніпуляції минулого: Як радянська пропаганда 1920-30-х років вчить нас медіаграмотності сьогодні» для учнів 10 класу

31.10.2025

Мета заходу:

Навчальна:

- Розкрити поняття "пропаганда", "маніпуляція", "медіаграмотність" та "критичне мислення". */інформаційна*
- Ознайомити з історичним контекстом 1920-1930-х років в УСРР (колективізація, Голодомор, репресії). */громадянська*
- Ідентифікувати ключові наративи радянської пропаганди того періоду (напр., "щасливе колгоспне життя", "культ особи", "ворог народу"). */інформаційна*
- Продемонструвати конкретні інструменти та прийоми маніпуляції (спрощення, гіперболізація, створення образу ворога, утопізм). */інформаційна, логічна*
- Навчити аналізувати візуальні джерела (плакати) на предмет прихованих повідомлень та маніпулятивних технік. */інформаційна, аксіологічна*
- Навчити аналізувати текстові джерела (гасла, уривки статей) для виявлення пропагандистських кліше. */мовленнєва, інформаційна*
- Пояснити мету пропаганди як інструменту тоталітарної влади (контроль, мобілізація, виправдання злочинів). */громадянська*
- Ознайомити з поняттям "деконструкція меседжу" на практичних прикладах. */логічна*
- Провести паралелі між методами історичної пропаганди та сучасними інформаційними маніпуляціями. */інформаційна, громадянська*

Розвивальна:

- Розвивати навички критичного мислення для об'єктивної оцінки інформації. */логічна, аксіологічна*
- Формувати вміння аналізувати візуальні та текстові джерела, ідентифікувати маніпулятивні прийоми. */інформаційна, комунікативна*
- Розвивати вміння відрізняти факт від судження, емоційного забарвлення та пропагандистського наративу. */логічна*

- Сприяти розвитку навичок аргументації та ведення дискусії під час обговорення. */комунікативна, мовленнєва*
- Розвивати навички командної роботи та ефективної співпраці під час воркшопу. */інформаційна, комунікативна*
- Формувати вміння розпізнавати емоційні тригери, які використовуються в маніпулятивних повідомленнях. */аксіологічна*
- Розвивати навички рефлексії щодо власного медіаспоживання та вразливості до маніпуляцій. */аксіологічна*
- Стимулювати аналітичне мислення через порівняння історичних фактів та їх пропагандистського висвітлення. */логічна*
- Розвивати вміння формулювати та презентувати власні висновки за результатами групової роботи. */комунікативна*

Виховна:

- Сприяти формуванню стійкого імунітету до будь-яких форм маніпуляцій та пропаганди. */громадянська, соціальна*
- Виховувати активну, свідому громадянську позицію, засновану на повазі до історичної правди. */аксіологічна, громадянська*
- Виховувати глибоке розуміння цінності свободи слова, доступу до інформації та демократичних принципів. */аксіологічна*
- Формувати повагу до історичної пам'яті та емпатію до жертв тоталітарного режиму та пропаганди (зокрема, жертв Голодомору). */аксіологічна*
- Виховувати неприйняття тоталітарних ідеологій та методів державного контролю над свідомістю. */громадянська*
- Мотивувати до відповідального ставлення до інформації, яку учні споживають та поширюють. */інформаційна, аксіологічна*
- Сприяти усвідомленню важливості незалежних медіа для функціонування суспільства. */громадянська*
- Виховувати прагнення до самоосвіти у сфері медіаграмотності протягом усього життя. */особиста*
- Формувати повагу до плюралізму думок як антитези до пропагандистської "єдиної правди". */аксіологічна, громадянська*

Обладнання:

- Мультимедійний проектор.
- Ноутбук.
- Презентація (з прикладами радянських плакатів, фото, ключовими тезами).
- Роздатковий матеріал: набори з 2-3 прикладами пропагандистських плакатів 1920-30-х років для кожної групи.
- Аркуші паперу (A3 або A4) та маркери для групової роботи.

Хід заходу

I. Вступна частина (10 хвилин)

1. Організаційний момент.

Вчитель: Добрий день! Радий вас бачити. Сьогодні у нас буде незвична, але, сподіваюся, дуже цікава та корисна розмова.

2. Мозковий штурм "Інформація та ми".

Вчитель: Давайте почнемо з кількох запитань.

- *Звідки ви щодня отримуєте інформацію? (Очікувані відповіді: Соціальні мережі, телебачення, батьки, друзі, школа...)*
- *Як ви гадаєте, чи завжди ця інформація правдива?*
- *Що таке "пропаганда" та "маніпуляція"? Чим вони відрізняються від простого інформування?*

(Вчитель проводить коротке обговорення та фіксує ключові ідеї на дошці).

3. Оголошення теми та мети заходу.

Вчитель: "Тема нашої зустрічі – **"Маніпуляції минулого: Як радянська пропаганда 1920-30-х років вчить нас медіаграмотності сьогодні"**. (Слайд 3) Сьогодні ми з вами зануримося в минуле, в 1920-30-ті роки в Радянському Союзі. Це був час не лише "великих будівництв" та індустріалізації, але й час формування тоталітарної держави, яка активно використовувала пропаганду для контролю над думками мільйонів. Ми проаналізуємо, як вона це робила, і головне – подумаємо, *навіщо* нам сьогодні, у 21 столітті, потрібно це знати".

4. Встановлення історичного контексту.

Вчитель: (Коментує слайд) "Кілька слів про той час:

- СРСР у 1920-30-х роках: це утвердження комуністичної ідеології, примусова колективізація, стрімка індустріалізація, Голодомор в Україні та початок масових репресій.
- Держава мала повну монополію на інформацію – всі газети, радіо, кіно, плакати контролювалися нею.
- Мета пропаганди: виховання "нової радянської людини", мобілізація на "трудові подвиги", легітимізація влади та виправдання насильства проти так званих "ворогів".

II. Основна частина (25 хвилин)

1. Міні-лекція: "Анатомія радянської пропаганди".

Вчитель: "Давайте розглянемо, якими інструментами користувалася пропаганда. Я покажу вам кілька прикладів, а ми разом розберемо ключові прийоми".

- **Створення "образу ворога":** "Це "куркулі", "шкідники", "буржуї", "капіталісти". Такий прийом дозволяв перенаправити гнів людей (наприклад, через бідність чи голод) на конкретну групу і виправдати репресії проти неї".
- **Утопізм та гіперболізація:** "Подивіться на ці плакати. Вони демонструють нереалістично щасливе майбутнє, перебільшують досягнення. Наприклад, плакати про щасливе життя в колгоспах створювалися в той самий час, коли в Україні тривав Голодомор".
- **Спрощення:** "Пропаганда ділить світ на "чорне" і "біле", "ми" (добрі, працьовиті) і "вони" (злі, ворожі). Жодних напівтонів, жодних складних пояснень".
- **Культ особи:** "Звичайно, це звеличення вождів – спочатку Леніна, потім Сталіна – до майже божественного рівня. Це створювало образ непогрішимого лідера, якому треба беззаперечно вірити".
- **Заклик до дії:** "Постійна мобілізація: "Виконай п'ятирічку!", "Всі на боротьбу з...". Людина мала постійно відчувати себе частиною колективного руху, а не окремою особистістю".

2. Практичний воркшоп у групах: "Деконструкція маніпуляції" (15 хвилин).

Вчитель: "А тепер – практика. Пропоную вам самим стати аналітиками. Об'єднаймося у 4-5 груп".

Вчитель: Ваше завдання в групах:

1. **Що** ви бачите на плакаті? (Опишіть персонажів, символи, кольори).
2. **Яке головне послання (меседж)** плакат намагається донести?
3. **На які емоції** він розрахований? (Страх, ентузіазм, ненависть, гордість...).
4. **Які маніпулятивні прийоми** (з тих, що ми обговорили) тут використані?
5. **Яку правду** цей плакат міг приховувати? (Наприклад, плакат про багатий врожай – приховує розкуркулення та голод).

Фіксуйте свої висновки на аркушах. У вас є 10 хвилин".

(Групи працюють. Вчитель ходить між групами, допомагає за потреби).

3. Презентація результатів груп (3-5 хвилин).

Вчитель: "Час вийшов. Давайте послухаємо, що у вас вийшло. Прошу кожную групу коротко представити один зі своїх плакатів і результати аналізу".

III. Заключна частина (10 хвилин)

1. Дискусія: "Паралелі з сьогоденням".

Вчитель: "Дякую за чудовий аналіз. Ми проаналізували інструменти, яким майже 100 років. Але як ви гадаєте:

- *Чи використовуються схожі прийоми сьогодні? Де саме? (Очікувано: Реклама, політична агітація, соціальні мережі, сучасна пропаганда, зокрема російська).*
- *Чому, знаючи про ці прийоми, люди все одно на них "ведуться"?*
- *Як радянська пропаганда, зокрема її наративи про "братні народи" або "єдину історію", на вашу думку, впливає на теперішню російсько-українську війну?*

(Відбувається коротка дискусія).

2. Підбиття підсумків. "Щит медіаграмотності".

Вчитель: "Наша розмова добігає кінця. Давайте на основі всього, що ми обговорили, сформулюємо 3-4 головних правила, як захистити себе від маніпуляцій. Такий собі "щит медіаграмотності". Які будуть ідеї?"

(Вчитель модерує обговорення і фіксує на дошці фінальні правила):

1. *Перевіряй джерела (Хто це сказав? Чому? Які докази?).*
2. *Аналізуй емоції (Чи не намагаються мною маніпулювати через страх/ненависть/захоплення?).*
3. *Шукай різні точки зору (Що кажуть інші?).*
4. *Думай критично (Чи логічно це? Які факти це підтверджують?).*

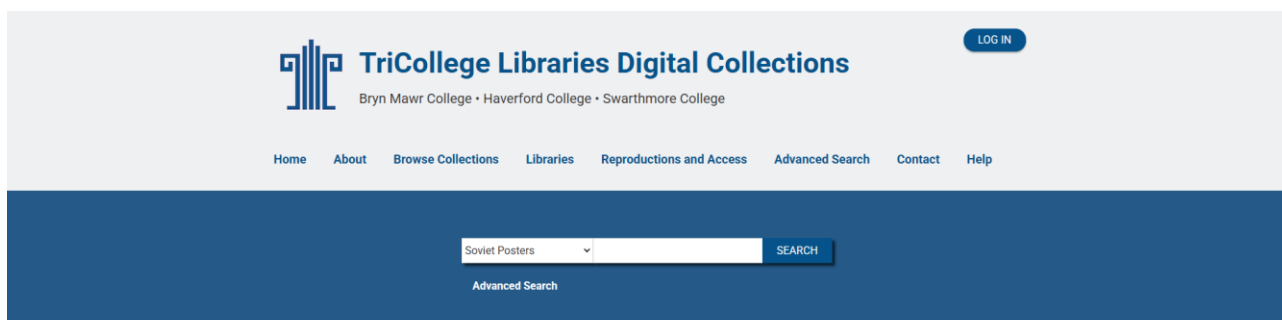
3. Рефлексія та висновки.

Вчитель: "Наостанок, прошу вас по черзі завершити речення: "Сьогоднішній захід змусив мене замислитися про...".

Заключне слово вчителя: "Дякую вам за активність та відвертість. Радянська пропаганда була ефективною, бо мала тотальну монополію. Сьогодні ми живемо в океані інформації, де кожен може бути автором. Але, як ми побачили, інструменти маніпуляції залишаються схожими. Ваше критичне мислення – це ваш головний щит. Використовуйте його. До побачення!"

Додаток Р

«Swarthmore College: Soviet Posters Collection»

Home > Soviet Posters

Soviet Posters

The Swarthmore College Peace Collection has over 150 propaganda posters from the early years of the Soviet Union (1920s-1930s). These posters have been digitized and the images placed in a database with information about each poster. The text included in some of the posters has been translated into English. [Read more about the history of the collection here.](#)

[Collection Guide](#)
[Peace Collection Posters](#)

Джерело: <https://digitalcollections.tricolib.brynmawr.edu/collections/soviet-posters>

Додаток С

«Український радянський плакат 1920–1930 років (з фондів Відділу образотворчих мистецтв НБУВ)»

Джерело: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1903>

«Колекція українського радянського кіноплаката 1920-1930-х рр.»

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Оберіть мову:

Завантажити завантажувач | Меню сайту | Вхід

ПРО БІБЛІОТЕКУ | НОВИНИ | ЧИТАЧАМ | РЕСУРСИ | БІБЛІОТЕКАРЯМ

Головна | Колекція українського радянського кіноплаката 1920-1930-х рр.

Галерея

Колекція українського радянського кіноплаката 1920-1930-х рр.

Не вперше ми можемо констатувати важливу роль історико-культурних фондів, які мають пріоритетом збирання та дбайливого зберігання Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України. Справжньою перлиною та окрасою збірання кіноплаката 1920 – початку 1930-х років, яка зберігається у фондах, є колекція українського радянського кіноплаката 1920 – 1930-х рр. Незважаючи на величезні труднощі, обсяги яких сягали іноді навіть до 10000 примірників, більшість плакатів зацупили, виконавши свою функцію реклами та пропаганди. Сформована і дбайливо збережена колекція НБУВ сьогодні вже є важливою джерельною базою для наукових досліджень не лише мистецтвознавчого, а й кінознавчого спрямування. Саме на матеріалі колекції НБУВ було проведено ґрунтовне дослідження, яке стало основою монографії І. І. Злототерської «Український радянський кіноплакат 20 – 30-х років» (К., 1963), а нині співробітниками Бібліотеки проводяться подальше наукове вивчення плакатів та робота з підготовки ілюстрованого каталогу. Колекція українського радянського кіноплаката 1920 – 1930-х рр. є оригінальним та своєрідним графічним кіноплотом, який не лише творчість окремих художників знайомить нас з кінематографічним репертуаром окресленого періоду, а також наочно демонструє тісний взаємозв'язок двох мистецтв – плакатної графіки і кіно. Власне, становлення та бурхливий розвиток кіномистецтва створили сприятливі умови для виникнення, розвитку та вдосконалення мистецтва кіноплаката.

Як показує аналіз колекції, до роботи у вітчизняному кіноплакаті за період 1920 – початку 1930-х рр. долучилися більш як 40 українських та російських митців, і не лише графіків, а й живописців, а більшість фільмів, до яких були створені плакати, сягала близько 200. Це ще раз доводить нам загальновідомий факт, що кіно у той час стало єдиним мистецтвом з усіх мистецтв для перегляду фотографією колекції «Український український радянський кіноплакат 1920 – 1930-х рр.» вміщує зображення 100 плакатних версій, серед яких зустрічаємо роботи як відомих художників, зокрема, Костянтина Болотова, Анатолія Бондаровича, Михайла Длугача, Миколи Івасюка, Юліана Кордиша, Ібрагіма Плітського, Семена Манделя, Анатолія Марінова, А. Фіногенова, так і невідомих митців, які залишили нам у спадок надзвичайно високохудожньо виконані зразки своєї творчості.

Окремо хотілося б звернути увагу на плакати, виконані відомим письменником, інженером, кінодраматургом, класиком світового кінематографа, художником Олександром Петровичем Довженком, адже

Контактна інформація

Відділ освітньо-виховних місцевостей

Корпус №2, вул. Володимирська 62, 3-й поверх, к. 302.

Робочий час: 10:00 – 18:00

Інститут кінознавства

Джерело: <http://www.nbuv.gov.ua/node/371>